

НОВИ ХОРИЗОНТИ В РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ИНФРАСТРУКТУРА

ИНФРАСТРУКТУРА & Комуникации

Научно списание на факултет
“Икономика на инфраструктурата” - УНСС

Година 4, Март 2014, кн. 8

Технически изисквания към статиите

Текст

Шрифт (font): Times New Roman
Размер: 12 pt
Междуредие: 1,5 (задължително)
Параграф: отстъп на първия ред навътре 0,5

Таблици

Ако има заглавие, да се даде над таблицата.
Под таблицата: Източник ... (ако числата не са примерни).
Таблиците да не са големи.

Фигури

Наименование: под фигурата
Фигурите да не се дават като картинки, които не могат да се отворят.
Ако се вкарват в текста като обекти, да се дадат отделно на CD на програмата, на която са изработени.

Формули

Означенията да се с букви от латинската азбука.
Индексите са по-ниско (напр. Di).
Да се използва само един шрифт (Times New Roman),
отличаването е с bold.

РЕДКОЛЕГИЯ

проф. д-р Петко Тодоров, председател
Иванка Диловска, зам.-председател
доц. д-р Цветан Кулевски, гл. редактор

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.ик.н. Христо Първанов, председател
доц. д-р Бисер Петков
проф. д-р Филип Тодоров
проф. д-р Димитър Тадаръков
доц. д-р Виолета Бакалова
проф. д-р Димитър Димитров

Издава Факултет “Икономика на инфраструктурата” УНСС
и сдружение „Институт за енергиен мениджмънт”
София 1000, УНСС, Студентски град
Тел.: 02/ 819 53 70; 0898/ 21 21 44
e-mail: sp_infrastructura@abv.bg

ISSN 1314-0930

Отговорност за текстовете в статиите носят техните автори. Материалите са одобрени за отпечатване от съответните Катедри съвети.

СЪДЪРЖАНИЕ

ТРЕТИ НАЦИОНАЛЕН ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ПО ИЗМЕНЕНИЕ НА КЛИМАТА 2013-2020: ЕНЕРГЕТИКАТА В ПОДКРЕПА НА НИСКОВЪГЛЕРОДНОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ 5	
Иванка Диловска	
THIRD NATIONAL ACTION PLAN ON CLIMATE CHANGE 2013-2020: ENERGY SECTOR IN FAVOR OF LOW-CARBON ECONOMIC DEVELOPMENT	16
Ivanka Dilovska	
МАРКЕТИНГ И СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ.....	26
проф. д-р Септемврина Костова	
MARKETING AND SOCIAL MEDIA.....	30
Prof. PhD Septemvrina Kostova	
ТУРИЗМЪТ – ПРИОРИТЕТЕН ОТРАСЪЛ В СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА	33
Проф. д-р Димитър Тадаръков	
TOURISM – PRIORITY SECTOR IN THE WORLD ECONOMY	39
Prof. Dr. Dimitar Tadarakov	
ОТНОСНО ПРОБЛЕМИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ В ЕНЕРГЕТИКАТА	45
Доц. д-р Георги Павлов Павлов	
Доц. д-р Юлияна Димитрова Каракънева	
ON ISSUES IN TEACHING PROTECTION OF CLASSIFIED INFORMATION IN ENERGETICS.....	57
Ass. Prof. Phd. Georgi Pavlov Pavlov	
Ass. Prof. Phd. Juliana Ivanova Karakaneva	
ВРЪЗКАТА ТУРИЗЪМ – ОКОЛНА СРЕДА.....	67
гл. ас. д-р Тодорка Тончева	
THE LINK BETWEEN TOURISM AND THE ENVIRONMENT	72
By Asst. Prof. Todorka Toncheva, Ph.D	
ЗНАЧЕНИЕТО НА РЕКЛАМАТА КАТО ФОРМА НА КОМУНИКАЦИЯ В ОБЩЕСТВОТО	76
Стоянка Мицева, ст. пр.	
THE IMPORTANCE OF ADVERTISING AS A FORM OF COMMUNICATION IN THE SOCIETY... ..	82
Stoyanka Mitzeva	
ИНВЕСТИЦИОННА АКТИВНОСТ В ТЪРГОВИЯТА	88
Ас. д-р Борислав Атанасов	
INVESTMENT ACTIVITY IN TRADE.....	94
Assist. Borislav Atanasov Ph.D	
НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ТРАНСПОРТНИТЕ УСЛУГИ ПРИ ПРЕВОЗА НА ТОВАРИ С АВТОМОБИЛЕН ТРАНСПОРТ	99
Ас. д-р Илия Гътовски	
GUIDELINES IMPROVED THE QUALITY OF TRANSPORT SERVICES BY ROAD	106
Assist. Iliya Gatovski, PhD	

БИЗНЕС ОЦЕНКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ, ЧРЕЗ МОДИФИЦИРАНЕ НА МЕТОДИКАТА НА ФОРБС.....	111
Ас. д-р Даниел Йорданов	
BUSINESS ASSESSMENT OF ENTREPRENEURS ACTIVITY BY THE MODIFICATION OF FORBES'S METHODOLOGY	119
Daniel Yordanov	
МАРКЕТИНГОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ПРОДУКТИ В СЪВРЕМЕННИЯ ТУРИЗЪМ.....	125
Д-р Николай Цонев	
MARKETING RESEARCH OF SPECIALIZED PRODUCTS IN PRESENT-DAY TOURISM	132
Nikolai Tzonev phd	
НАСОКИ ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА В ЛОГИСТИЧНАТА КОМПАНИЯ.....	138
ас. Камен Луканов	
DIRECTIONS TOWARDS INCREASING LABOUR PRODUCTIVITY IN THE LOGISTIC COMPANY	145
Assistant Kamen Lukanov, Ph.D.	
СТРАТЕГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ЗАПЛАХИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ.....	151
Докторант: Нешо Малчев	
STRATEGIC ANALYSIS OF THREATS FOR BULGARIAN NATIONAL SECURITY	159
PHD: Nesho Malchev	
ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ФАЗИТЕ ПРИ ЗАЩИТАТА ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ В БЪЛГАРИЯ	166
Екатерина Богомилова, докторант	
PROBLEM ANALYSIS PHASES IN THE PROTECTION OF NATURAL DISASTERS IN BULGARIA	178
Ekaterina Bogomilova, PhD student	

ТРЕТИ НАЦИОНАЛЕН ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ПО ИЗМЕНЕНИЕ НА КЛИМАТА 2013-2020: ЕНЕРГЕТИКАТА В ПОДКРЕПА НА НИСКОВЪГЛЕРОДНОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Иванка Диловска

1. Намаляване на емисиите на CO₂ – европейски измерения

Опитът, особено в последните години, доказва, че традиционната енергетика не е устойчива. Светът навлезе в енергийна ера, характеризираща се с непрекъснато нарастване на потреблението на енергийни носители и свързаното с това замърсяване на околната среда, нарастване обема на емисиите от парникови газове и изчерпване на ограничените природни ресурси: при сегашните тенденции общите емисии в света на парникови газове ще се удвоят спрямо пред-индустриалното си ниво преди 2050 г.; очаква се запасите от природен газ, нефт, въглища и ядрено гориво да се изчерпят съответно за 64 г., 42 г., 155 г. и 85 г.

В този контекст, посоката на европейската енергийна политика е в три приоритетни направления: овладяване на негативните промени на климата, ограничаване на външната зависимост на ЕС от вносни енергийни ресурси и насърчаване икономическия растеж и заетостта. Целта им е да се обезпечи чиста, сигурна и достъпна енергия за потребителите. Категоричното разбиране е, че тези приоритети са непостижими без наличието на действителен вътрешен енергиен пазар.

Намаляването на емисиите на парникови газове е изведено като център на енергийната политика. То може да бъде постигнато чрез:

- използване на по-малко енергия – подобряване на енергийната ефективност

при производството и при потреблението на енергия,

- използване на по-чиста енергия – подобряване на енергийния микс чрез увеличаване на дела на нискоемисионната енергия,

- бърз технологичен напредък, в това число – въвеждане на нови енергийни (чисти въглищни) технологии,

- което същевременно ще допринесе и за ограничаване на общностната зависимост от вносни енергийни ресурси.

Декларираните от лидерите на Европа през 2008 г. политически приоритети за високо енергоефективна и нисковъглеродна икономика бяха скрепени със съответно законодателство през 2009 г. – пакет от директиви и регламенти „Енергетика/Климат“. С тези законодателни актове се цели гарантиране на постигането от страна на ЕС до 2020г. на амбициозните цели в областта на изменението на климата и в енергийния сектор. Тези цели са известни като „20-20-20“ до 2020 г. и включват:

- Намаляване с 20% на емисиите на парникови газове спрямо тези от 1990 г.;
- Увеличаване на дела на ВЕИ до 20% в общото крайно потребление на енергия;
- Подобряване на енергийната ефективност с 20%.

Целите „20-20-20“ представляват един интегриран подход по отношение на околната среда и енергийната политика, с които се цели преодоляване на последствията от климатичните промени (или противодейст-

вие на климатичните промени), увеличаване на енергийната сигурност на ЕС и повишаване на конкурентноспособността на европейския бизнес.

На практика пакетът „Енергетика/Климат“ включва четири основни законодателни елемента, чрез които се очаква да бъдат изпълнени целите:

Реформа на Европейската Схема за търговия с емисии на CO₂ (EU ETS)

EU ETS е ключов инструмент за намаляване на индустриалните емисии на парникови газове по най-разходоэффективен път. Пакетът „Енергетика/Климат“ включва цялостна ревизия и засилване на законодателството (Директивата за EU ETS) по отношение на EU ETS.

Новите правила се прилагат от началото на тази година, когато стартира новата, трета фаза на търговия с емисии на парникови газове. Основни промени са: поставянето на ЕС-таван на разрешителните за емисии (а не на национални тавани, както беше до 2012 г.), който ще бъде намаляван всяка година, така че индустриалните емисии към 2020 г. да бъдат с 21% по-малко спрямо нивата им от 2005 г. Свободно/безплатно разпределяните разрешителни се заменят прогресивно от търгувани/заплащани разрешителни за емисии, като се започва от енергийния сектор – там се заплащат 100% от разрешителните още от 2013 г. Някои държави като България, при които съществена част от електроенергията се произвежда от местни въглища и БВП на човек от населението е по-нисък от средния за ЕС, имат право на временно изключение /дерогация/ от общото правило за енергетиката, като за целта страната ни е подала аргументирано заявление.

Национални цели за икономическите сектори извън EU ETS

По силата на т.нар. „Effort Sharing Decision“ (Решение за споделяне на усилията), държавите-членки са се ангажирали с обвързващи годишни цели за намаляване на емисиите си от секторите, които не попадат в обхвата на EU ETS, каквито са

напр. домакинствата, земеделието, отпадъците и транспорта (без авиосектора). Около 60% от общите емисии на CO₂ в ЕС идват именно от тези сектори.

Националните цели за 2013-2020 са диференцирани в съответствие с благосъстоянието на държавите-членки. Те варират от ангажимент за 20-процентово намаляване на емисиите (спрямо 2005 г.) за най-богатите страни, до право на 20-процентово увеличаване на емисиите в тези сектори за най-бедните държави (каквато е случаят на България). За тези цели държавите-членки докладват ежегодно на ЕК по линия на специален мониторинг-механизъм.

Национални цели за ВЕИ

В съответствие с новата Директива за енергията от ВЕИ, държавите-членки имат определени обвързващи/задължителни цели за повишаване дела на ВЕИ в общото крайно потребление на енергия до 2020 г. Националните цели отразяват различните стартови позиции на държавите и потенциала им за развитие на ВЕИ. По държави варират от 10% за Малта до 49% за Швеция, като националната цел за България е за 16-процентов дял на ВЕИ. Като елемент от тази обща ВЕИ-цел, всяка държава трябва да постигне 10-процентов дял на ВЕИ в транспортния сектор.

Изпълнението на националните цели ще помогне на ЕС да постигне европейската цел за 20-процентов дял на ВЕИ до 2020 г., което означава повече от удвояване на нивата от 2010 г. и ще спомогне за намаляване на емисиите на CO₂ и за редуциране на зависимостта на ЕС от вносна енергия.

Улавяне и съхранение на въглероден диоксид

Четвърти основен елемент от пакета „Енергетика/Климат“ е директивата, създаваща правна рамка за екологосъобразно използване на технологии за улавяне и съхранение на CO₂. Тези технологии включват улавянето на CO₂, емитиран при индустриалните процеси и съхранението му в под-

земни геоложки формации, възпрепятстващи изтичането му в атмосферата и влиянието му за глобалното затопляне.

Енергийна ефективност

Пакетът „Енергетика/Климат“ не адресира целта за енергийна ефективност директно. Това бе направено през 2011 г. чрез приетите нови План за енергийна ефективност и Директива за енергийна ефективност.

2. Национални политики за нисковъглеродна енергетика и икономика

През 2008 г., когато взе решение за намаляване на своите емисии на парникови газове, Европейският съюз показва готовността си да работи за разрешаване на въпроса със заплахата от изменението на климата и да поеме водеща роля в глобален план като демонстрира как може да се постигне това. Договореното намаляване на емисиите с 20% до 2020 г., в сравнение с нивата от 1990 г., заедно с целта за 20% енергия, получена от възобновяеми източници, представляваше важна стъпка в устойчивото развитие на ЕС и ясен сигнал към останалия свят, че ЕС е готов да предприеме необходимите действия. Лидерите на ЕС считат, че ще бъдат постигнати целите съгласно Протокола от Киото, а има и достатъчно добри резултати по отношение на действията в областта на климата.

Политиката на България в областта на изменението на климата и в частност – намаляването на емисиите на парниковите газове, се основава на два основни аспекта, свързани от една страна с международните ангажименти, поети от страната с ратифицирането на Рамковата конвенция на ООН за изменението на климата (РКОНИК) и Протокола от Киото, и от друга – именно с новоприетото европейско законодателство в тази област (пакет „Енергетика/Климат“, който все още не е изцяло транспониран в националното законодателство). Съответно, политическите визия, ангажименти и цели са дефинирани в основни национални стратегически документи.

По отношение на енергетиката, целите

за нисковъглеродно развитие са изведени като приоритет в най-важния документ, определящ развитието на сектора, а именно – в **Енергийната стратегия на България до 2020**, приета от МС и Парламента през юни 2011 г. Наред с определените на европейско ниво национални цели за дял на ВЕИ, ниво на емисии в секторите извън EU ETS и общоевропейските механизми за ограничаване на индустриалните емисии на CO₂, със стратегията се поставя и нова специфична и приоритетна цел, а именно – намаляване на енергийната интензивност на страната с 50% до 2020 г., което ще спомогне за постигане и на останалите посочени цели.

На национално ниво политиките и конкретните мерки за ограничаване на изменението на климата са изведени в приетия на 1 юни 2012 г. от МС **Трети национален план за действие по изменение на климата**. Неговата основна стратегическа цел е да очертае рамката на действие в борбата с изменението на климата за периода 2013-2020 г. и да насочи усилията на страната към действия, водещи до намаляване отрицателното въздействие на климатичните промени и изпълнение на поетите ангажименти.

3. Трети национален план за действие по изменение на климата

Същност

Трети план за действие по изменение на климата предвижда конкретни мерки за намаляване на емисиите парникови газове **във всички сектори** (енергетика, промишленост, бит и услуги, отпадъци, селско стопанство, транспорт) като тези мерки са съобразени с политиката на страната в областта на изменението на климата и съответно с потенциала на националната икономика за редукация на емисиите. Общият ефект от предвидените мерки ще гарантира изпълнение на поетите ангажименти и постигане на правно обвързващите за страната ни европейски цели.

Сценарии

Емисиите на парникови газове в страната през 2009 г. бележат спад с около 52%

спрямо нивата им през базовата 1988 г. поради няколко основни причини – преход към пазарна икономика, реструктуриране на промишлеността, политика за либерализиране на енергийните пазари, включително и такива фактори като намаление на населението и на БВП. Основният сценарий, заложен в Третия НПДИК, отразява всички одобрени и приложени политики и мерки за намаляване на емисиите на ПГ в страната до края на 2009 г. и е наречен Сценарий с мерки – WM. Той предвижда количеството емисии на ПГ през 2020 г. да бъде около 61 800 Gg CO₂ екв.

Вторият сценарий е Сценарият с допълнителни мерки – WAM. Той отразява всички приети политики и мерки за намаляване емисиите на ПГ в страната след 2009 г., включително отражението на политиките и мерките, представени в настоящия План. Съгласно този сценарий сумарните емисии на страната през 2020 г. ще бъдат около 54 500 Gg CO₂ екв. Сравнението между емисиите на ПГ съгласно двата сценария показва разлика от около 7 200 Gg CO₂ екв., което се равнява на 11,8%.

Секторни политики и мерки

Представените в НПДИК секторни политики и мерки са формулирани по начин, който да отговаря на основната цел на Третия национален план – намаляване на парниковите газове в България и изпълнение на действащото европейско законодателство в областта на изменение на климата. Обособени са приоритетни оси за развитие на дадения сектор и съответните мерки към всяка приоритетна ос. Те са обобщени за всеки един от секторите, като общият ефект от прилагането им е отразен в представените по-горе сценарии и прогнози за емисиите на ПГ до 2020 г.

Общият ефект от предложените мерки по сектори, изразен в очаквано намаляване на емисиите парникови газове до 2020 г., се оценява на 44,832 млн. тона CO₂екв. Тук следва да се отчете фактът, че заложените в Плана мерки включват изпълнение както на действащи (към 2012 г.), така и на предвидени (до 2020 г.) стратегии и секторни политики.

Направеният икономически анализ оценява възможностите за предприемане на мерки по сектори от гледна точка на икономическото развитие, т.е. ефективно намаление на емисиите, без да се редуцира производството и потреблението. При оценката на възможностите за инвестиции по сектори се отчита, че общата им сума за цялата икономика за периода 2012-2020 г. е 214 млрд. лева по текущи цени на 2011 г. Стойността на разходите за предвидените мерки се оценява на 10,575 млрд. лева или 4,9% от общите инвестиции в икономиката за този период. Съотнесени към общото количество очаквано намаление на ПГ, тези разходи означават средна цена на тон CO₂ екв. от порядъка на 236 лв., която за енергетиката е съответно 97,4 лв., най-ниска е за сектор „отпадъци“ – 38 лв., най-висока за сектор „селско стопанство“ – над 12 000 лв.

Източниците за финансиране на мерките са основно европейски фондове и програми, както и новата Схема за търговия с емисии. Ключова роля за реализация на мерките в Третия национален план ще имат инструментите на Многогодишната финансова рамка за периода 2014-2020 г. като същите ще бъдат разгледани като приоритетни за включване в съответните тематични оси за финансиране.

4. Третият национален план: сектор „Енергетика“

Въведение

Най-голям дял в общите емисии на парникови газове в страната има сектор „Енергетика“, което определя и неговата първостепенна важност за изпълнение на националните цели за намаляването им. Производството на електрическа и топлинна енергия от въглища допринася за над 90% от емитираните ПГ в сектора, където е съсредоточен и основният потенциал за намаление на емисии. Политиките и мерките в сектор „Енергетика“, които са предвидени в Третия национален план, се базират на тези, заложи в Енергийната стратегия на България до 2020 г. и в Националния план за действие за енергията от възобно-

вяхи източници. Мерките са групирани в пет приоритетни оси.

Прилагането на заложените допълнителни мерки в този сектор ще доведе до намаление на емисиите на ПГ с 13,8% спрямо нивата в базовия сценарий с мерки към 2020 г.

Емисии на парникови газове: състояние и източници

Парниковите газове, за които е отговорен сектор „Енергетика“, са с най-голямо и нарастващо участие в общите емисии, което определя тяхната първостепенна важност за изпълнението на националните цели за намаляването им. Това се дължи на стабилното производство на електрическа енергия през последните години, нарастващ дял от което е предназначено за износ, от една страна, както и на по-големия дял на произвежданата електрическа енергия от въглища след извеждане от експлоатация на ядрени блокове и въвеждане в експлоатация на нови въглищни мощности.

При производството на електрическа енергия се излъчват приблизително 92-93%, при производството на топлинна енергия – 6-7%, а при преноса на природен газ – около 1% от общите агрегирани емисии на парникови газове в сектора, дължащи се на изгарянето на горива.

От своя страна, около 70% от общите емисии от електропроизводството (без това на заводските централи) се дължат на трите големи топлоелектрически централи, работещи с местни лигнитни въглища – ТЕЦ „Ей И Ес Гълъбово“, ТЕЦ „Марица Изток 2“ и ТЕЦ „Контур Глобал“. Именно затова същите представляват обект на специално внимание, тъй като техният потенциал за намаляване на емисиите до 2020 г. до голяма степен предопределя и тенденцията на изменение на емисиите за сектора като цяло.

Приоритетни оси за развитие на сектор „Енергетика“

Основните направления за развитие на енергийния сектор в страната до 2020 са приети с „Енергийната стратегия на Репуб-

лика България 2020“. Стратегията е съобразена с актуалната европейска рамка на енергийната и екологична политики и световните тенденции в развитието на енергийните и нисковъглеродни технологии. Разработена е на базата на анализ на актуалното състояние на енергийния отрасъл и оценка на неговия потенциал, въз основа на който са дефинирани основни стратегически решения. Също така Стратегията съдържа прогнозни базови и целеви енергиен баланс на страната до 2020, включващи и основните показатели и допускания за използваните горива и количествата емисии на парникови газове от сектора. Екологичният ефект от изпълнение на стратегическите цели е допълнително анализиран и прогнозиран в приетите Доклад за оценка на въздействието върху околната среда и Доклад за съвместимост със зоните НАТУРА 2000.

За целите на съставяне на Третия национален план в сектор „Енергетика“ са изведени основните политики/мерки, подходи и инструменти, които се отнасят към развитието на дейностите по производство и пренос на електрическа и топлинна енергия и на природен газ и имат отражение от гледна точка на излъчваните емисии на парникови газове в два периода до 2009 г. – преди приемане на новото европейско законодателство в областта на климата и енергетиката и за периода след 2009 г. и приети с Енергийната стратегия 2020. С оглед по-ясно прогнозиране на въздействието и резултатите от предприетите мерки и политики същите са групирани в приоритетни оси, както следва:

- Приоритетна ос 1: По-чисто производство на електрическа енергия от съществуващите въглищни централи;
- Приоритетна ос 2: Преход към нисковъглероден електроенергиен микс;
- Приоритетна ос 3: Системата за централно топлоснабдяване – инструмент за нисковъглеродна енергетика;
- Приоритетна ос 4: Ускорено навлизане на децентрализирано производство на енергия;
- Приоритетна ос 5: Развитие на нисковъглеродни мрежи за пренос и разпределение на електрическа енергия и природен газ.

Мерки за изпълнение на приоритетните оси

За изпълнение на всяка от петте приоритетни оси са анализирани и предложени най-подходящите от икономическа и техническа гледна точки мерки. В зависимост от характера на въздействието им върху нивото на емисии на ПГ, мерките са групирани в две направления – мерки с измерим/пряк ефект и мерки с косвен/индиректен ефект. Към мерките с пряк ефект са отнесени тези, които водят до намаляване на общите емисии на ПГ, дължащи се на производството на топлинна енергия и електрическа енергия, до 2020 г. Редица мерки, включени в приоритетните оси, не водят до намаляване на емисиите на ПГ в енергетиката до 2020 г., но в същото време са стъпка към трансформацията на сектора в нисковъглероден и ще имат мултиплициращ ефект в следващите десетилетия. Към тях се отнасят:

- мерки, водещи до намаляване на въглеродната интензивност на електропроизводствения микс (емисии на произведен МВтч) чрез допълнително производство на беземисионна електрическа енергия;
- мерки, водещи до намаляване на въглеродната интензивност на доставената електрическа енергия чрез намаляване на мрежовите загуби и развитие на децентрализирано производство на енергия (емисии на доставен МВтч);
- мерки, предприемани от енергийните дружества, но с ефект пренасочен в други сектори – при потребителите на енергия.

Към Първата ос спадат следните мерки:

(1) Повишаване ефективността на производството в съществуващи въглищни централи (мярка с пряк ефект)

Енергийната стратегия отчита същественото значение на местните въглища за енергийната сигурност на страната. Отчитайки тяхната стабилизираща роля в националното производство на електрическа енергия при изграждането на нови и обновяването на съществуващите електроцентрали стратегията предвижда да се прилагат съвременни технологични, високоефектив-

ни и нискоемисионни решения.

В периода 2007-2009 г. средният въглероден интензитет на производството на електрическа енергия от въглищните централи е 1,2 т. CO₂ екв. на MWh. Чрез мерки за повишаване на ефективността на производство по икономически ефективен начин може да бъде постигнато намаляване на този фактор с около 5%-7% или реализиране към 2020 г. на 1,3 млн. т. годишно намаляване на емисиите въглероден диоксид от съществуващите въглищни централи или кумулативно за целия период – 4,68 млн. т. CO₂ еквивалент. Количеството на очакваните намаления на парникови газове е изчислено според предвижданията както следва: до 2014 г. да бъде реализиран 20% от потенциала, до 2016 г. – допълнителни 30%, до 2018 г. с още 30% и в периода до 2020 г. се реализира 100% от потенциала за намаляване на емисиите от модернизация на въглищните централи.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Европейската схема за търговия с квоти за емисии на ПГ и предстоящият за приемане Национален план за инвестиции съгласно чл. 10В от Директива 2003/87/ЕО, както и законодателни промени, свързани с прилагането им.

Необходимите инвестиции се изчисляват на приблизително 240 милиона лева в зависимост от технологичните решения. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г. До 2020 се очаква кумулативно да бъдат намалени 4 680 000 тона CO₂.

(2) Подмяна на горивото – от въглища към природен газ (мярка с пряк ефект)

Европейската схема за търговия с емисионни квоти и конкуренцията на електроенергийния пазар са стимули за преминаване към по-нискоемисионни технологии и горива, какъвто е природният газ. Всеки заменени 100 MW генерираща мощност от въглища на природен газ ще се отразят като намаление на 450 хил. тона CO₂ годишно. В публикувания от „ЕСО“ ЕАД „Десетгодишен план за развитие на електропреносната мрежа“ са разгледани различни ва-

риант за навлизане на нови централи на природен газ. За нуждите на Третия национален план е разгледан сценарий, при който в периода до 2014 г. е предвидено пускане в експлоатация на 100 MW, до 2016 г. допълнителни 100 MW, в периода до 2018 г. допълнителни 200 MW и до 2020 г. допълнителни 200 MW или общо за периода 2012-2020 г. нови 600 MW газови заместващи мощности.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Европейската схема за търговия с квоти за емисии на ПГ и предстоящият за приемане Национален план за инвестиции съгласно чл. 10в от Директива 2003/87/ЕО.

Необходимите инвестиции се изчисляват на приблизително 720 милиона лева. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г. До 2020 се очаква кумулативно да бъдат намалени 11 700 000 тона CO₂ екв.

(3) Пилотни проекти с чисти въглищни технологии (мярка с индиректен ефект)

Енергийната стратегия на България до 2020 г. предвижда институционална подкрепа и мониторинг на проекти за изграждане на нови и/или заместващи мощности на местни въглища при задължително използване на съвременни високоефективни и нискоемисионни технологии с улавяне и съхранение на CO₂, включително технологии за разработване и усъвършенстване на енергийната система.

Активни мерки от страна на държавата чрез осигуряване на финансова подкрепа за подготовка, участие в съвместни проекти с други страни и/или изпълнение на демонстрационни проекти ще имат съществен принос към нисковъглеродното развитие на електрогенериращите мощности, използващи въглища. Съгласно прогнозния енергиен баланс първият проект с инсталация за улавяне и съхранение на въглероден двуокис ще бъде въведен в експлоатация в периода 2020-2025 г. Подготвителната фаза, предмет на настоящата мярка, няма да доведе до намаляване на емисиите на парникови газове в периода до 2020 г. Необходимият финансов ресурс не може да бъде

определен на този етап предвид липсата на яснота по отношение на възможностите за изпълнение на такъв тип проекти в новия финансов период 2013-2020 г. и програмите за научни изследвания и демонстрации в енергетиката.

(4) Геоложки проучвания за хранилища на емисии на CO₂ (мярка с индиректен ефект)

Енергийната стратегия на България 2020 предвижда към 2030 г. 9,2 млн. тона CO₂ от емитираните от енергийния сектор емисии на парникови газове да бъдат уловени и съхранени в геоложки формации. Освен законодателната рамка, която вече е налице, важен фактор за изпълнение на тази цел е навременното провеждане на необходимите геоложки проучвания, оценки на въздействието върху околната среда и дейности за запознаване на обществеността с технологията. Навременните действия на държавните (общинските) органи и на частни инвеститори биха създали добра основа за изпълнение на заложеното в Енергийната стратегия. Не се предвижда държавата да участва с бюджетни средства във финансиране на проучванията. Мярката е с принос за намаляване на емисиите на парникови газове след 2020 г.

(5) Въвеждане на минимални изисквания за ефективност на нови въглищни централи (мярка с индиректен ефект)

Мярката предвижда укрепване на екологичното законодателство и Закона за опазване на околната среда/Закона за ограничаване на изменението на климата чрез въвеждане на задължителни изисквания при изграждане на нови въглищни централи да бъдат използвани най-добрите налични технологии. Чрез тази мярка се постига по-нисък емисионен фактор от производство на електрическа енергия от въглищни централи.

Към Втората ос спадат следните мерки:

(6) Увеличаване на комбинираното високоефективно производство (мярка с пряк ефект)

Енергийната стратегия на Република България предвижда през 2020 г. електри-

ческата енергия, произведена по комбиниран начин, да достигне до 15% в електроенергийния микс. Комбинираното производство на топлинна и електрическа енергия подобрява общата ефективност на използване на горивата и спестява първична енергия, която е необходима за производство на двата вида енергия поотделно. Повишаването на дела на произведената електрическа енергия по комбиниран начин и спестеното количество първична енергия ще се отрази като намаляване на въглеродния интензитет на електроенергийния микс.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Европейска схема за търговия с квоти за емисии на ПГ и системата от преференциални цени за електроенергията, произведена по високоефективен способ.

Необходимите инвестиции се изчисляват на приблизително 790 милиона лева. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г. До 2020 се очаква кумулативно да бъдат намалени 1 600 000 тона CO₂ екв.

(7) Институционална подкрепа за инвестиции в беземисионни електрогенериращи мощности – ядрена енергия (мярка с индиректен ефект)

Мярката води до стимулиране на производството на електрическа енергия от ниско- и беземисионни източници. Енергийната стратегия на България предвижда подкрепа за ядрената енергетика не само като перспективен ресурс за производство на беземисионна електрическа енергия, но и поради натрупания успешен опит и професионален капацитет за опериране на ядрени мощности. Подкрепата ще бъде съпроводена с високи изисквания по отношение на сигурност, безопасност, управление на ядрените отпадъци и извеждане от експлоатация. Съгласно прогнозния електроенергиен баланс делът на ядрената енергия в електроенергийния микс ще нарасне от 42% през 2005 г. до 45% през 2020 г. и ще допринесе за намаляване на въглеродния интензитет при производството на електрическа енергия.

(8) Увеличаване на дела на електрическата енергия от възобновяеми източ-

ници в електроенергийния микс (мярка с индиректен ефект)

Националната задължителна цел в областта на възобновяемата енергия, която България трябва да постигне, е 16% от общото крайно потребление на енергия в страната през 2020 г. да бъде от възобновяеми източници, като страната получава най-ниското допълнително увеличение (6,6%) спрямо останалите държави членки.

Националната цел трябва да бъде постигната чрез увеличаване на производството на електрическа енергия от възобновяеми източници, на крайното потребление на енергия от възобновяеми източници за отопление и охлаждане и на потреблението на енергия от възобновяеми източници в транспорта.

Постигането на националната цел през 2020 г. зависи основно от постиженията в областта на енергийната ефективност при крайното потребление на енергия, при транспортирането и разпределението на електрическа и топлинна енергия и при потреблението на електрическа енергия за собствените нужди на централите. Това е и причината политиката в областта на енергийната ефективност и тази за поощряване на възобновяемата енергия да бъдат тясно синхронизирани с оглед постигане на националните цели в двете направления при най-ниски разходи и с възможно най-висок положителен икономически резултат.

Същевременно увеличеното производство на електрическа енергия от възобновяеми източници ще има съществен принос за намаляване на въглеродната интензивност на електроенергийния микс на страната. Националната политика в тази област е добре развита чрез приетите Национален план за действие в областта на възобновяемата енергия до 2020 г. и Закон за енергията от възобновяеми източници. Производството на електрическа енергия от възобновяеми източници се очаква до 2020 г. да нарасне до 7,5 ТВтч или да достигне 15% дял в електроенергийния микс на страната, което се равнява на приблизително 20% от изпълнението на националната цел за дял на възобновяемата енергия в брутното крайно потребление на енергия през 2020 г.

Допълнително това ще допринесе за намаляване на въглеродния интензитет при производството на електрическа енергия.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Националният план за действие в областта на ВИ и системата от преференциални цени за електроенергията, произведена от възобновяеми източници.

Необходимите инвестиции се изчисляват на приблизително 4 183 милиона лева. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г.

(9) Увеличаване капацитета за производство на ПАВЕЦ (мярка с индиректен ефект)

Мярката е залегнала в Енергийната стратегия поради необходимостта от балансиране на непостоянното производство на електрическа енергия от вятърни центри, които се очаква да допринесат за изпълнение на 30% от националната цел в сектор електропроизводство през 2020 г. Това допълнително ще намали въглеродния интензитет на електроенергийния микс вследствие повишено производство и потребление на беземисионна енергия.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Националният план за действие в областта на ВИ и Национален план за инвестиции съгласно чл. 10в от Директива 2003/87/ЕО.

Необходимите инвестиции се изчисляват на приблизително 246 милиона лева. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г.

Към Третата ос спадат следните мерки:

(10) Увеличаване дела на отопление и охлаждане от възобновяеми източници (мярка с пряк ефект)

Мярката цели създаване на условия за устойчиво развитие на топлофикационния сектор в България и замяна на част от използваните конвенционални горива за производство на топлинна енергия с възобновяеми източници. Предвидено е поэтапно навлизане на възобновяемата топлинна енергия – от 2% през 2014 г. до 10% от про-

изведената топлинна енергия през 2020, основно чрез използването на биомаса като възобновяем източник. Кумулативният ефект от прилагане на мярката ще доведе до 488 000 т CO₂ екв. намаление в количеството излъчвани парникови газове от топлофикационните системи към 2020 г. Приносът на мярката към изпълнение на националната цел в областта на ВЕИ е сравнително малък – около 1%.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са Националният план за действие в областта на ВИ и Националната програма за стабилизиране и развитие на топлофикационния сектор в Република България 2020 г.

(11) Рехабилитация на съществуващи и изграждане на нови нисковъглеродни топлоснабдителни мрежи (мярка с индиректен ефект)

Една от бариерите пред развитието на нови топлофикационни дружества е скъпоструващата първоначална инвестиция в топлоснабдителна мрежа. Същевременно технологичните загуби в съществуващите топлопреносни мрежи са около 23%. Необходимо е целенасочено финансово подпомагане за рехабилитация на съществуващите и изграждане на нови топлопреносни мрежи с оглед устойчиво развитие на сектора и намаляване на парниковите газове при потреблението на топлинна енергия. В тази връзка и Енергийната стратегия на България поставя като задача разработването на Национална програма за стабилизиране и развитие на топлофикационния сектор в България 2020. Проект на Програмата беше подложен на обществено обсъждане от ресорното министерство в края на 2012 г., но до настоящия момент документът не е официално приет от МС.

Към Четвъртата ос спада:

(12) Предоставяне на публична информация за ресурси, състояние и планове за развитие на електроенергийните мрежи (мярка с индиректен ефект)

Най-ефективният и сигурен начин за задоволяване на енергийните нужди е децентрализираното производство на енергия

от ВЕИ, включително в домакинствата. Децентрализираното производство концентрира комплексни ползи, защото: избягва загубите при транспортирането на енергия, избягва разходи за изграждане на преносна мрежа, използва чист и неизчерпаем ресурс. Предоставянето на актуална информация по отношение на съществуващите ресурси, състояние и планове за развитие на мрежите ще подпомогне взимането на инвеститорски решения и развитие на проекти за децентрализирано устойчиво производство и потребление на енергия с ниски нива на емисии на парникови газове.

Към Петата ос спадат следните мерки:

(13) Енергийна ефективност при транспортиране на енергия и въвеждане на „умни“ мрежи и съоръжения за съхранение на енергия (мярка с индиректен ефект)

Една от насоките за създаване на независим регулиран и конкурентен пазар за електрическа енергия и природен газ, посочена в Енергийната стратегия 2020 е развитието на мрежите в полза на всички участници, чрез което да се гарантира, че и в бъдеще капацитетът ще е достатъчен и разполагам за всички. Това може да стане само при условие, че се предвидят необходимите инвестиции за прилагане на концепцията за „умни мрежи“. Чрез предвидената мярка могат да се постигнат до 30% спестявания на енергия, а от там и на емисии на въглероден двуокис при пренос и разпределение до 2020 г.

Важна мярка с пряк ефект върху намаляването на емисиите на парникови газове в битовия сектор (включена в Приоритетна ос 1 в сектор „Бит и услуги“) е:

(14) Изпълнение на мерките в Националната програма за ускорена газификация на България (мярка с пряк ефект)

Енергийната стратегия на България предвижда създаване на условия за достъп до газоразпределителна мрежа на 30% от домакинствата в страната към 2020 г. и за замяна на използваната електрическа енергия за отопление, което би довело до над 1 млрд. лв. спестени разходи за енергия на

домакинствата. Чрез използване на природен газ, вместо на електрическа енергия, за отопление и битови нужди, може да бъде реализирана икономия от около минимум 1 100 kWh/год. на домакинство до максимум 1 800 kWh/год.

Анализът, свързан с потенциалното намаляване на емисиите, е направен при следните допускания: домакинство от 3-ма члена, апартамент 70 m² отоплявана площ, без въведени енергоспестяващи мерки, отопляващо се и използващо за битови нужди електрическа енергия. Средното годишно потребление на енергия за отопление е от около 11 188 kWh. Предвид забавеното изпълнение на политиките в тази насока, за оценяване на мярката е разгледан консервативен сценарий с 15% газификация на бита. По отношение на електрическата енергия е приет емисионен фактор, както е в Националната програма за обновяване на жилищни сгради в България. Поради липса на реални данни и прогнози, за период от 7 години е заложен равномерен сценарий на развитие до достигане на общите проценти газифицирани домакинства през 2020 г. В анализа са предвидени 430 050 газифицирани домакинства до 2020 г.

Ефектът от подмяната на горивото и използването на природен газ може да бъде разделен на пряк, свързан с повишаване ефективността на преобразуване и допълнителен, свързан с по-екологично чистото гориво. Прекият ефект е свързан с директно намаляване потреблението на горива и енергия, като за целия анализиран период се приема максимално 15% (песимистичен вариант) намаление консумацията на енергия. В случая се прави допускането, че новото оборудване ще замени старо и неефективно такова (с по-висок коефициент на трансформация на енергията), като различната калоричност на горивата не се отчита. В този случай подмяната на горивната база ще доведе до директна икономия на горива и енергия от 721,7 GWh или 492,9 kt CO₂. Индиректният ефект е от около 1983,4 kt CO₂. Общото количество намалени емисии ще е 2476,4 kt CO₂.

При постигане на поставената в стратегията цел от 30%, минималните реализи-

рани икономии в бита ще са 1443.5 GWh преки икономии от подобряване ефективността на преобразуване, или 985.9 kt CO₂. В допълнение, ефектът върху намаляване емисиите на ПГ ще е следствие от по-екологично чистото гориво, а общият добавен ефект ще е 4952,8 kt CO₂.

Основни инструменти за изпълнение на мярката са въвеждане на институционални и фискални стимули, насочени към повишаване дела на битовите потребители на природен газ: създаване на конкурентна среда на използваните енергийни ресурси; въвеждане и популяризиране на гъвкави финансови схеми – договори за продажба на енергия; стимули при комбинирано и комплексно решение за намаляване енергийното потребление.

Ако бъде постигната 30% битова газификация през 2020 г., инвестициите на домакинство за преминаване към гориво природен газ се изчисляват на около 5000 лева (между 1800 и 7000 лв., в зависимост от технологичните решения), като проучването е направено от изчисления в края на 2011 г. Стратегически консултант на Министерство на икономиката, енергетиката и туризма по международен фонд „Козлодуй“. Анализът се базира на информация от газоразпределителните дружества и обхваща домакинствата на територията на страната, използващи природен газ за отопление.

Необходимите инвестиции се изчисляват на минимум 774 млн. лева в зависимост от технологичните решения. Изпълнението на тази мярка ще има дългосрочен ефект върху количествата емисии на парникови газове и след 2020 г. До 2020 г. се очаква кумулативно да бъдат намалени минимум 2476,4 Ктона CO₂.

Сценарии и обобщени прогнозни резултати

Двата сценария за намаляване на емисиите на парникови газове от сектор „Енергетика“ до 2020 г., използвани при разработването на НПДИК и свързани с различни допускания за водената/планирана политика и прилаганите мерки, водят до следните резултати:

- *базов сценарий (при политиката и мерките до референтната 2009 г.)* – намаляване на емисиите с 3,1 млн.т. CO₂ екв., или с **11,5% спрямо 2005 г.**;

- *сценарий „с мерки“* – намаляване на емисиите на ПГ с 7,5 млн.т. CO₂ екв. или с **27,7% спрямо 2005 г.**

Вторият сценарий е съобразен с целевия сценарий на Енергийната стратегия до 2020 г. по отношение на политиките и мерките и по отношение на техните количествени индикатори, с анализи и оценки на актуалното изпълнение на задължителната национална 16% цел за ВЕИ, както и със заявлението на страната за преходни безплатни квоти в електроенергетиката и съпроводящия го проект на Национален инвестиционен план, предвиждащ блзо €1 млрд. за безвъзмездно финансиране на проекти за модернизирание на националната енергийна система до 2020 г.

Голяма част от мерките с косвен ефект, включени в настоящия План ще допринесат за значително намаляване на емисиите на ПГ в последващото десетилетие (2020-2030 г.). Наред с това, ако Енергийната стратегия бъде успешно изпълнена по отношение на развитието и прилагането на технологиите за улавяне и съхраняване на въглероден диоксид и на изграждането на нови ядрени мощности, кумулативните редукиции през 2030 г. ще достигнат до 18,5 млн.т. CO₂ екв., или с **68% по-ниски емисии на ПГ спрямо 2005 г.**

THIRD NATIONAL ACTION PLAN ON CLIMATE CHANGE 2013-2020: ENERGY SECTOR IN FAVOR OF LOW-CARBON ECONOMIC DEVELOPMENT

Ivanka Dilovska

1. Reduction of CO₂ emissions – European dimensions

Experience, especially in recent years, proves that traditional energy is not sustainable. The world has entered an energy era characterized by a continuous increase of energy resource consumption and related pollution of the environment, increase of the volumes of greenhouse gas (GHG) emissions and exhaustion of scarce natural resources: if the current trends persist, the GHG emissions in the world will double before 2050, compared to preindustrial levels; it is expected the reserves of natural gas, oil, coal and nuclear fuel to exhaust in 64, 42, 155 and 85 years respectively.

In this context, the European energy policy covers three main areas: combating adverse climate changes; reducing the external dependency of the European Union on imported energy resources and promoting economic growth and employment. Their aim is to provide clean, secure and affordable energy to users. It is explicitly indicated that these priorities are unattainable without a true internal energy market.

The reduction of GHG emissions is alleged as a core of the energy policy. It can be achieved through:

- use of less energy – improvement of energy efficiency in energy generation and consumption;
- use of cleaner energy – improvement of the energy mix through increase of the share of low-emission energy;
- fast technological progress, including introduction of new energy (clean coal) technologies;
- which will contribute to reducing the

Community's dependence on energy import as well.

The policy priorities for high energy efficient and low-carbon economy, declared by the European leaders in 2008, were enacted by the relevant legislation in 2009 – a package of directives and regulations “Climate and Energy”. These legislative acts aim to ensure the achievement of the energy and climate change ambitious goals on behalf of EU, by 2020. These goals are known as “20-20-20” by 2020 and they include:

- A 20% reduction in EU GHG emissions compared to 1990 levels;
- Raising the share of RES in gross final consumption of energy to 20%;
- A 20% improvement of the energy efficiency.

The goals of “20-20-20” form an integrated approach to environment and energy policy, aiming at overcoming the consequences of climate change (or combating climate change), increasing EU's energy security and enhancing the competitiveness of European business.

The package “Climate and Energy” include four major legislative items actually, by which it is expected to meet the objectives:

Reform of the European CO₂ emissions trading system (EU ETS)

EU ETS is a key tool for reducing industrial GHG emissions cost-effectively. The “Climate and Energy” package includes a comprehensive revision and strengthening of the legislation (EU ETS Directive) regarding EU ETS. The new rules are applicable from the beginning of this year, when the new, Third phase of the GHG emissions trading started. The main changes are: setting an EU cap of the

emission allowances (not national allowances, as it was the case till 2012), which will be reduced every year so that the industrial emissions by 2020 to be 21% lower than the 2005 levels. Free allocation of allowances will gradually decrease replaced by traded/purchased emission allowances, starting with the energy sector –the allowances there are 100% purchased right from 2013. Some countries as Bulgaria, in which a significant share of the electricity is produced from local coal and the GDP per capita is lower than the EU average, are entitled to a temporary exception to (derogation from) the general rule for the energy sector, and to this end our country has submitted a justified request.

National targets for the economic sectors outside EU ETS

By virtue of so-called “Effort Sharing Decision” Member States have committed to binding annual targets for the reduction of GHG emissions from sources outside EU ETS, such as households, agriculture, waste and transport (except aviation). About 60% of all the CO₂ emissions in EU come from these sectors.

National targets for the period 2013-2020 have been set on the basis of Member States' relative welfare. They range from a 20% emissions reduction by 2020 (compared to 2005 levels) for the richest Member States to a 20% increase for the least welfare ones (what is the case of Bulgaria). The Member States report annually to EC about these targets under specific monitoring mechanism.

National RES targets

The national targets range from 10% share of RES for Malta to 49% for Sweden. They are determined on the basis of the RES share in energy consumption in 2005, to which a flat rate of 5,75% and an additional rate based on GDP per capita are added.

Under the new Directive on RES energy, binding national targets for a share of renewable energy in gross final consumption of energy by 2020 are set to the Member States. The national targets reflect the different starting positions of the states and their potential for

RES development. Keeping this principle the national target of Bulgaria was determined as 16% share of RES. As part of this overall RES target, each state should achieve a binding sub-target for 10% share of RES in the transport sector.

Meeting the national targets contributes to the achievement of the EU's collective commitment of 20% RES share in final energy consumption by 2020, which means more than doubling of the 2010 levels, helping to reduce CO₂ emissions and the EU's dependence on energy import.

Carbon capture and storage

The fourth key element of the “Climate and Energy” package is the Directive, creating legal framework for the environment friendly implementation of the CCS technology. It includes capturing of CO₂, emitted in industrial processes and its storage in underground geological formations, preventing it from leaking in the atmosphere and impacting the global warming.

Energy efficiency

The “Climate and Energy” package does not address the energy efficiency target directly. This was done in 2011 by the newly adopted Energy Efficiency Plan and Energy Efficiency Directive.

2. National policy on low-carbon energy and economy

When the EU decided in 2008 to cut its GHG emissions, it showed its commitment to tackling the climate change threat and to lead the world in demonstrating how this could be done. The agreed cut of 20% from 1990 levels by 2020, together with a 20% renewable target, was a crucial step for the EU's sustainable development and a clear signal to the rest of the world that the EU was ready to take the action required. The EU leaders will meet its Kyoto Protocol target and has a strong track record in climate action.

Bulgaria's policy on climate change and in particular – the reduction of GHG emissions is based on two essential aspects related, on

one side, to the country's international commitments undertaken with the ratification of the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) and the Kyoto Protocol and, on the other side, to the newly adopted European legislation in this area ("Climate and Energy" package, which has not yet been fully transposed into national legislation). Political vision, commitments and targets are defined in key national strategic documents respectively.

With regard to energy sector, the low-carbon development targets are set out as a priority in the most important document, determining the development of the sector, namely – **the Energy Strategy of Bulgaria till 2020**, adopted by the Council of Ministers and the Parliament in June 2011. Further to the defined on a European level: national RES targets, emission levels outside EU ETS and common European mechanisms for curbing the industrial CO₂ emissions, the Strategy sets a new specific priority target, namely – reducing the energy intensity of the country by 50% till 2020, which will contribute to the achievement of the other specified goals.

At a national level, the specific policy and measures aiming at mitigating of climate change are set out in the **Third National Action Plan on Climate Change**, adopted by the Council of Ministers on 01 June 2012. Its main strategic objective is to outline the framework for action to combat climate change for the period 2013-2020 and to focus the country's efforts on actions leading to reduction of the negative impacts of climate change and implementation of the undertaken commitments.

3. The Third National Action Plan on Climate Change

Constitution

The Third National Action Plan on Climate Change provides specific measures for reduction of GHG emissions across all sectors (energy, industry, household and services, waste, agriculture, transport) and these measures are consistent with both the national policy on climate change and the potential of the national economy to reduce emissions. The

overall effect of the measures will ensure the implementation of the commitments taken and the achievement of the legally binding European objectives.

Scenarios

The emissions of GHGs decreased by approximately 52% in 2009, compared to the levels of the base year 1988, due to several reasons, such as transition to a market economy, restructuring of industry, policy towards liberalization of energy markets, including factors such as decreasing population and decreasing GDP. The basic scenario set out in the Third NAPCC reflects all approved and implemented policies and measures to reduce GHG emissions in the country by the end of 2009 and is called a Scenario With Measures – WM. According to its projections, the amount of GHG emissions in 2020 will be approximately 61800 Gg CO₂ eq.

The second scenario is the Scenario With Additional Measures – WAM. It reflects all adopted policies and measures to reduce GHG emissions in the country since 2009 including the impact of policies and measures presented in this Plan. Under this scenario the total emissions of the country in 2020 will be about 54 500 Gg CO₂ eq. The comparison between the GHG emissions under the two scenarios shows a difference of over 7 200 Gg CO₂ eq. or 11.8%.

Sectoral policies and measures

The sectoral policies and measures described in the NAPCC are formulated to meet the main objective of the Third National Plan – reduction of GHG emissions in Bulgaria and implementation of the existing EU legislation on climate change. Priority axes for the development of the sector are set and the measures for each priority axis are defined. They are summarized for each sector and the total effect of their implementation is reflected in the presented above scenarios and projections of GHG emissions by 2020.

The total effect of the proposed measures by sectors, expressed in expected reduction of GHG emissions by 2020, is estimated at 44.832 mln. t.CO₂ eq. It should be taken into

account that the measures laid down in the Plan include implementation both of current (by 2012) and of planned (by 2020) strategies and sectoral policies.

The economic analysis makes an assessment of the possible measures by sector in terms of economic development, i.e. effective reduction of emissions without reducing the volume of production and consumption. In evaluating the investment opportunities by sectors it was taken into account that their total amount for the entire economy for the period 2012-2020 is 214 bln. BGN at prices of 2011. The cost of the measures is estimated at 10.575 bln. BGN or 4.9% of the total investments in the economy during that period. Related to the total estimated GHG reductions these costs mean an average price of 236 BGN per ton CO₂ eq., and for the energy sector it is 97.4 BGN respectively, the lowest is for the waste sector – 38 BGN and the highest for the sector of agriculture – over 12 000 BGN.

The main sources of funding of the measures are mainly EU funds, as well as the new Emissions Trading Scheme. A key role in the implementation of the measures in the Third National Plan will have the tools of the Multiannual Financial Framework 2014-2020, as they will be considered as high priority and included in the respective thematic axes in order financing to be provided.

4. The Third National Plan – Energy Sector

Introduction

The Energy Sector has the largest share in the total emissions of GHGs in the country, which determines its paramount importance for the implementation of the national targets for GHG emissions reduction. The production of electricity and thermal energy from coal contributes for over 90% of the GHGs emitted in the sector, where the major potential for reduction of emissions is concentrated. The policies and measures in the Energy Sector provided in this Plan are based on those set out in the Energy Strategy of Bulgaria until 2020 and the National Action Plan for Renewable Energy. The measures are grouped into five priority axes.

The implementation of the planned additional measures in this sector will lead to reduction of GHG emissions by 13.8%, compared to the levels of the baseline scenario by 2020.

GHG emissions: state and sources

The GHGs for which the Energy sector is responsible hold the largest and growing share in the total emissions, which determines their key importance for the implementation of the national emission reduction targets. This is due to the stable production of electricity in recent years, a growing proportion of which is intended for export, on one hand, and to the larger share of electricity produced from coal after the decommissioning of nuclear power units and the commissioning of new coal power, on the other hand.

About 92-93% of the total aggregated GHG emissions in the sector are emitted in the process of electricity production due to the fuel burning, 6-7% come from the production of thermal energy and about 1% is emitted by the transmission of natural gas. On the other hand, about 70% of the total emissions from electricity generation (excluding factory plants) come from the three large power plants burning lignite coal – “AES Galabovo” TPP, “Maritza East 2” TPP, “ContourGlobal” TPP. That is why special attention is paid to them, taking into account that their potential to reduce emissions by 2020 predetermines to a large extent the emissions trend of the sector as a whole.

Priority axes of the energy sector development

The main areas of the energy sector development in the country till 2020 are adopted with the Energy Strategy of the Republic of Bulgaria till 2020. The strategy is in line with the current European framework of the environmental and energy policies, as well as the global trends of the development of the energy and low-carbon technologies. It is developed on the bases of analysis of the current state of the energy sector and evaluation of its potential, pursuant to which certain major strategic decisions are defined. The strategy also com-

prises projected base and target energy balance of the country till 2020, which include the main parameters and assumptions regarding the used fuels and the quantities of the GHGs emissions for the sector. The environment effect of achieving the strategy targets is additionally analyzed and forecasted in the adopted Report on the environment impact assessment and Report on the compliance with the Natura 2000 Network.

For the purposes of preparation of the Third National Plan in the energy sector there are defined the main policies/measures, as well as approaches and tools, which are related to development of the electricity, heat and natural gas production and transmission activities and have an impact in terms of emitted GHGs during the two periods: up to 2009 – before the adoption of the new European legislation in the field of climate and energy, and also during the period after 2009, which were adopted with the Energy Strategy 2020. In order to more clearly forecast the impact and results of the implemented measures and policies, they are grouped into priority axes, as follows:

- Priority axis 1: Cleaner production of electricity from existing coal-fired plants;
- Priority axis 2: Transition to a low-carbon electricity mix;
- Priority axis 3: The district heating system – an instrument for low-carbon energy;
- Priority axis 4: Increased penetration of decentralized energy production;
- Priority axis 5: Development of low-carbon networks for transmission and distribution of electricity and natural gas.

Measures for the implementation of the priority axes

For the implementation of each priority axis the most appropriate from economical point of view measures are analyzed and proposed. Depending on the nature of their impact on the level of GHG emissions, the measures are grouped in two directions – measures with measurable/direct impact and measures with indirect impact. The measures with direct impact include those that lead to a reduction of the total GHG emissions resulting from the

production of heat and electricity by 2020. A number of measures included in the priority axes will not lead to a reduction of GHG emissions in the Energy sector by 2020, but they are a step towards a low-carbon development of the sector and will have a multiplier effect in the coming decades. These include:

- measures leading to a reduction of the carbon intensity of the electricity generation mix (emissions per generated MWh) by additional production of decarbonized electricity;
- measures leading to reduction of the carbon intensity of the supplied electricity by decreasing network losses and development of decentralized energy production (emissions per supplied MWh);
- measures undertaken by energy companies with effect redirected to other sectors – to energy consumers.

The first axis comprises the following measures:

(1) Improvement of production efficiency in existing coal-fired power plants (measure with direct impact)

The Energy Strategy recognizes the importance of local coal for the energy security of the country. Considering their stabilizing role in the national electricity production, the strategy provides for the application of advanced technology, highly efficient and low-carbon solutions, when it comes to construction of new and modernization of existing power plants.

In 2007-2009 the average carbon intensity of electricity generated from coal-fired power plants is 1.2 tonnes CO₂ equivalent per MWh. Measures to increase the efficiency of production in a cost effective way can lead to reduction of this factor by approximately 5% - 7% which is equal to 1.3 mln. tonnes annual reduction of carbon dioxide emissions from existing coal-fired power plants by 2020 or cumulatively 4.68 mln. tonnes of CO₂ eq. for the entire period. The expected reductions in GHGs is calculated on the basis of estimates as follows: 20% of the potential to be realized by 2014; additional 30% to be realized by 2016, 30% – by 2018, and 100% of the potential for reducing emissions as a result of the

modernization of coal-fired plants within the period by 2020.

Main tools for the implementation of the measure are the European Emissions Scheme for trading GHG allowances and the National Investments Plan, which is to be adopted according to article 10B of Directive 2003/87/EO, as well as legislative changes related to their implementation.

The investments needed are estimated to about 240 million BGN depending on the technological solutions. The implementation of this measure will have a long-term impact on the GHG emissions quantities beyond 2020. Up to 2020 it is expected 4 680 000 tonnes CO₂ eq. to be reduced.

(2) Fuel substitution – from coal to natural gas (measure with direct impact)

The European Emission Trading Scheme and the competition on the electricity market encourage the transition to low-carbon technologies and fuels such as natural gas. Every 100 MW coal-based generating capacity substituted with natural gas will be reflected as a reduction of 450 thousand tonnes of CO₂ per year. In the “Ten-Year Plan for the Development of the Electricity Transmission Network” published by “ESO” EAD, there are various options for the entry of new gas-fired plants reviewed. For the purposes of the Third National Plan a scenario is chosen, envisaging the commissioning of 100 MW for the period by 2014; additional 100 MW by 2016, another 200 MW – for the period until 2018 and additional 200 MW until 2020, or a total of 600 MW new, substituting gas capacity for the period 2012-2020.

Main tools for the implementation of the measure are EU ETS for trading GHG allowances and the National Investments Plan, which is to be adopted according to article 10B of Directive 2003/87/EO, as well as legislative changes related to their implementation.

The investments needed are estimated to about 720 million BGN. The implementation of this measure will have a long-term impact on the GHG emissions quantities beyond 2020. Up to 2020 it is expected 11 700 000 tonnes CO₂ eq. to be reduced.

(3) Pilot project with clean coal technologies (measure with direct impact)

The Energy Strategy of the Republic of Bulgaria until 2020 envisages institutional support and monitoring on projects for building new and/or substituting capacities based on local coal with mandatory use of highly efficient and low-emission modern technologies with capture and storage of CO₂, including technologies for development and improvement of the energy system.

The active measures undertaken by the state and consisting in the provision of financial support for training, participation in joint international projects and/or implementation of demonstration projects will contribute substantially to low-carbon developments of coal-fired power generating facilities. According to the projected energy balance the first project with carbon capture and storage installation will be commissioned in the period 2020-2025. The preparation phase, subject to the proposed measure, will not lead to reduction of the GHG emissions in the period by 2020. The needed financial resources cannot be estimated at this stage given the lack of clarity regarding the potential for implementation of such projects during the new financial period 2013-2020 and the scientific research programs and demonstrations in the Energy sector.

(4) Geological studies for CO₂ storage sites (measure with indirect impact)

The Energy Strategy of the Republic of Bulgaria 2020 has set a target of 9.2 mln. tonnes CO₂ from the GHG emissions emitted by the Energy sector to be captured and stored in geological formations by 2030. Besides the already existing legislative framework, an important factor for the implementation of this goal is the timely conducting of the necessary geological surveys, environmental impact assessments and activities to acquaint the public with the technology. The prompt actions of the governmental (municipal) authorities and private investors would create a good basis for the achievement of the targets set in the Energy Strategy of the Republic of Bulgaria. The state does not intend to use budget funds to finance the studies. The measure contributes to reducing GHG emissions beyond 2020.

(5) Introduction of mandatory requirements to the efficiency of new coal-

fired power stations (measure with indirect impact)

The measure envisages strengthening of the environmental legislation and the Environmental Protection Act/Climate Change Mitigation Act by introduction of a legally binding requirement to use the best available technologies in the building of new coal-fired power plants. By this measure a lower emission factor of electricity generation from coal-fired power plants is achieved.

The second axis comprises the following measures:

(6) Increase of highly efficient co-generation (measure with direct impact)

The Energy Strategy of the Republic of Bulgaria envisages that the co-generation of electricity will account for 15% in the electric energy mix by 2020. The co-generation of heat and electricity improves the overall efficiency of fuel use and saves the primary energy needed to produce the two types of energy separately. The increased share of electricity produced by co-generation and the saved primary energy will be reflected as a reduction in the carbon intensity of the electricity generation mix.

Main tools for the implementation of the measure are the European Emissions Scheme for trading GHG allowances and the special feed-in tariffs system regarding the electricity produced in a highly efficient manner.

The investments needed are estimated to about 790 million BGN. The implementation of this measure will have a long-term impact on the GHG emissions quantities after 2020. Up to 2020 it is expected 1 600 000 tonnes CO₂ eq. to be reduced.

(7) Institutional support for investments in decarbonizes electricity generation capacities – nuclear energy (measure with direct impact)

The measure stimulates the production of electricity from low-carbon and decarbonizes sources. The Energy Strategy of the Republic of Bulgaria envisages provision of support to the nuclear energy not only as a promising resource for the production of decarbonizes electricity, but also because of the accumu-

lated successful experience and professional capacity for the operation of nuclear facilities. The support will be accompanied with strict requirements to the security, safety, nuclear waste management and decommissioning. According to the projected electricity generation balance the share of nuclear energy in the electricity generation mix will grow from 42% in 2005 to 45% in 2020 and will contribute to reducing the carbon intensity in the production of electricity.

(8) Increasing the share of electricity from renewable energy sources in the electricity generation mix (measure with indirect impact)

The national binding target is 16% share of renewable energy in the final energy consumption by 2020, and the lowest additional increase (6.6%) was set to the country, compared to the other Member States.

The national target should be achieved by increasing the RES share in the production of electricity, in the final consumption of energy for heating and cooling and in the energy consumption in the transport sector.

The fulfillment of the national target by 2020 depends mainly on the achievements in the field of energy efficiency in final energy consumption, in the transport and distribution of electricity and heat and in consumption of electricity for covering the power plants' own needs. This is the reason why the policy in the field of energy efficiency and that aiming at promotion of the renewable energy should be closely synchronized in order to achieve the national targets in both areas at the lowest cost and with the highest positive economic result.

Meanwhile, the production of electricity from renewable sources will contribute significantly to reducing the carbon intensity of the country's electricity generation mix. The national policy in this area is well developed in the adopted National Action Plan for Renewable Energy by 2020 and the Renewable Energy Act. The production of electricity from renewable sources is expected to increase to 7.5 TWh by 2020 or to account for 15% in the electricity generation mix of the country which is equivalent approximately to 20% implementation of the national target for renewable energy share in the gross energy con-

sumption in 2020. It will further contribute to reducing carbon intensity in the production of electricity.

Main tools for the implementation of the measure are the RES National Action Plan and the special feed-in tariffs system regarding the electricity produced from renewable sources.

The investments needed are estimated to about 4 183 million BGN. The implementation of this measure will have a long-term impact on the GHG emissions quantities beyond 2020.

(9) Increasing the capacity for generation of pumped-storage hydroelectricity (measure with indirect impact)

The measure is included in the Energy Strategy because it is necessary to balance the production of electricity from wind farms that are expected to contribute to 30% of the national target in the Energy sector by 2020. It will lead to further reduction of the carbon intensity of the electricity generation mix due to increased production and consumption of decarbonized energy.

Main tools for the implementation of the measure are the RES National Action Plan and the National Investments Plan, according to article 10B of Directive 2003/87/EO.

The investments needed are estimated to about 246 million BGN. The implementation of this measure will have a long-term impact on the GHG emissions quantities beyond 2020.

The third axis comprises the following measures:

(10) Increasing the share of heating and cooling based on renewable energy sources (measure with direct impact)

The measure intends to create conditions for sustainable development of the district heating sector in Bulgaria and for substitution of conventional fuel for production of thermal energy with renewable sources. The introduction of renewable thermal energy will be gradual and will start with generation of 2% thermal energy from renewable sources in 2014 reaching 10% of the generated thermal energy, mainly from biomass as a renewable source. The cumulative effect of the measure will lead

to a reduction of GHGs emitted by the district heating systems by 488 000 t until 2020. The contribution of the measure towards the national target in the field of renewable energy sources is relatively small – about 1%.

Main tools for the implementation of the measure are the RES National Action Plan and the National Programme on Stabilization and Development of District Heating Sector in Republic of Bulgaria 2020.

(11) Rehabilitation of existing and building of new low-carbon district heating networks (measure with indirect impact)

One of the barriers to the development of new district heating companies is the costly start-up investment in district heating networks. At the same time, the technological losses of existing heating networks account for about 23%. Well-targeted financial support is needed for rehabilitation of existing and construction of new heating networks in order to ensure the sustainable development of the sector and to reduce emissions of GHGs associated with the consumption of thermal energy. Therefore, a national program on stabilization and development of district heating sector in Bulgaria should be elaborated in accordance with the Energy Strategy of the Republic Bulgaria by 2020. A Draft of the Program was presented in a public consultation, organized by the respective ministry in end 2012, but up to now the document was not formally adopted by the Council of Ministers.

The fourth axis comprises:

(12) Provision of public information regarding resources, state and plans for development of the electricity generation networks (measure with direct impact)

The most effective and secure way to meet energy needs is decentralized RES energy generation, including at a household level. Decentralized generation concentrates complex benefits, because it avoids the losses resulting from energy transportation, it also avoids the costs of transmission network construction and uses clean and inexhaustible resource.

The provision of updated information on existing resources, the condition and the future

plans for the development of the networks will support the making of investment decisions, as well as the development of projects for decentralized sustainable production and consumption with low levels of GHG emissions.

The fifth axis comprises the following measures:

(13) Energy efficiency in the transportation of energy and introduction of “smart” energy networks and storage facilities (measure with indirect impact)

One of the guidelines for the establishment of an independent regulated and competitive electricity and natural gas market, which is set in the Energy Strategy 2020 is the development of networks to the benefit of all participants, ensuring that the future capacity will be sufficient and available to everyone. This can be done only on condition that the necessary investments to implement the “smart grid” concept are provided. Up to 30% energy savings can be achieved by the envisaged measure, contributing also to reduction of CO₂ emissions generated in the process of transmission and distribution by 2020.

An important measure with a direct effect on the GHG emissions reduction in the household sector (included in Priority axis 1, in sector “Household and Services”) is:

(14) Implementation of the measures in the Program for Accelerated Gasification (PAG) of Republic of Bulgaria (measure with direct impact)

The Energy Strategy of Bulgaria envisages creation of conditions for access to the gas distribution system to 30% of the households in 2020 and substitution of electricity used for heating purposes which would save households more than 1 bln. BGN of energy costs. The use of natural gas instead of electricity for heating and domestic purposes can save about 1100kWh/year at least, and up to 1800 kWh/year per household.

The evaluation of the potential decrease of emissions was made with the following assumptions: a household with 3 members, an apartment with 70 m² of heated area, without energy saving measures, using electricity for heating and household needs. The average an-

nual consumption of energy for heating is about 11 188 kWh. In view of the delayed implementation of policies in this area a conservative scenario with 15% gasified domestic needs was considered when assessing this measure. An emission factor was adopted with regard to electricity as in the National Program for Renovation of Residential Buildings in the Republic of Bulgaria. In the absence of reliable data and projections a scenario of even development was used for a period of 7 years until the total percentage rate of gasified households is reached in 2020. The analysis assumes that 430 050 households will be gasified by 2020.

The effect of fuel substitution and the use of natural gas can be divided into *direct* effect – related to the efficiency of transformation, and *additional* effect – related to an environmentally cleaner fuel. The direct impact is related to immediate reduction of fuel and energy consumption, with the assumption that the energy consumption is reduced by 15% (pessimistic scenario) over the entire assessed period. It is assumed in this case that the old inefficient equipment (with higher coefficient of energy transformation) will be replaced by a new one, while the different calorific value of fuels is not taken into account. In this case the substitution of the fuel base will lead to direct fuel and energy savings of 721.7GWh or 492.9kt CO₂. The indirect effect is estimated at about 1983.4kt CO₂. The total amount of reduced emissions will be 2476.4 kt CO₂.

With the achievement of the 30% target set in the Strategy, the minimum savings of households will be 1443.5 GWh – direct savings, resulting from the improvement of transformation efficiency, or 985.9kt CO₂. In addition, the effect on the reduction of GHG emissions will be a result of the use of an environmentally cleaner fuel and the total cumulative effect will be 4952.8kt CO₂.

A main instrument for the measure implementation is the introduction of institutional and fiscal incentives aimed at increasing the share of households using natural gas: establishment of a competitive environment with respect to the used energy resources; introduction and promotion of flexible financial plans – contracts for sale of energy; incentives for

combined and integrated solutions to reduce the energy consumption.

In case of 30% gasification in 2020, the investments of households for switching to natural gas are estimated at approximately 5000 BGN (between 1800 and 7000 BGN depending on the technological solutions) – according to a study carried out by the Strategic Consultant of the Ministry of Economy, Energy and Tourism, selected at the end of 2011 under “Kozloduy” International Decommissioning Support Fund. The analysis is based on information provided by gas distribution companies and covers the households on the territory of Bulgaria that use natural gas for heating purposes.

The required minimal investments are estimated at 774 mln. BGN, depending on the technological solutions. The implementation of this measure will have long-term effect on the amount of GHG emissions beyond 2020 as well. It is expected that at least 2476.4 kt CO₂ will be reduced cumulatively by 2020.

Scenarios and aggregated forecast results

The two scenarios for GHG emissions reduction in the energy sector by 2020, used in developing the NAPCC and associated with various assumptions about the conducted/planned policy and the implemented measures, lead to the following results:

base scenario (policy and measures up to the reference year – 2009) – reduction of the emissions by 3.1 mln. tonnes CO₂eq., or **11.5% compared to 2005;**

scenario “with measures” – reduction of the emissions of GHG by 7.5 mln. tonnes CO₂ eq., or by **27.7% compared to 2005;**

The second scenario is consistent with the Energy Strategy target scenario by 2020, regarding the policies and the measures, their quantitative indicators, with the analyses and assessments of the current level of achievement of the binding national target of 16% RES, as well as with the country’s application for a transitional free allowances in the energy sector and the accompanying National Investment Plan, providing over € 800 million grant for the financing of projects for the modernization of the national energy system by 2020.

Most of the measures with indirect impact, included in the current Plan, will contribute to a significant GHG emissions reduction in the coming decade (2020-2030). Furthermore, if the Energy Strategy is successfully carried out regarding the development and implementation of the carbon capture and storage technologies and construction of new nuclear plants, the cumulative reduction will reach 18.5 mln. tonnes CO₂ eq. by 2030, or **68% decrease of GHG emissions, compared to 2005.**

МАРКЕТИНГ И СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ

проф. д-р Септемврина Костова

I. Въведение

Фирмите, които разбират новите правила на маркетинга, развиват преки отношения с потребителите. Старите правила на маркетинга се свеждаха до реклама и брандинг. Има отделни дисциплини, развивани от различни хора с частични цели и стратегии. Рекламата е еднопосочна, фирма до потребител и е насочена единствено към продаване на продукти, базирана върху кампания с ограничен живот. Рекламата разчита на прекъсване на хората, за да й отделят внимание за нейното послание. А старите правила за връзки с обществеността бяха, че фирмите комуникираха с журналистите чрез пресата. Единственият начин купувачите да научат за пазарната новина беше, ако медията пише за нея. Новите правила включват: маркетингът е повече от реклама, връзките с обществеността не са само поток на медийна аудитория, а хората искат да участват, а не пропаганда. Фирмите трябва да карат хората да купуват чрез он-лайн форми. Блогове, он-лайн видео, електронни книги, електронни новини и други интернетни форми правят възможна директната комуникация на фирмите с клиентите, което те оценяват високо. Извършва се голяма конвергенция на маркетинга в уеб пространството.

II. Промени в маркетинга

Настоящата статия има за цел да постави няколко въпроса. Как социалните медии промениха бизнеса? Защо е важно присъствието в интернет. Станали ли са видео презентациите по-силни от всякога? Защо трябва да има видео, филмови и ноу-хау експертизи? Как да намериш своята ниша в пренаситената медийна среда? Кои са ос-

новните принципи за да бъде чул твоят глас и хората да му се доверяват?

За да отговорим на тези въпроси, трябва да се направи кратък преглед на настоящите интернет платформи като фейсбук, ютуб, туитър, които помагат за по-добро разбиране на обществата и влияят върху решенията за покупка.

Как web промени правилата на маркетинга? Новият маркетинг се извършва чрез социалните медии в мрежата. Специалистите по маркетинг трябва да пренесат своето мислене от краткосрочен масов маркетинг към стратегическо таргетиране на огромен брой от недообслужени клиенти от аудиторията на интернет. Необходимо е клиентите да бъдат пряко достигнати по един от следните 8 начина:

1. Правилен маркетинг в телефонния свят.
2. Нека светът да научи за твоето преживяване / твой опит.
3. Развивай информацията, която твоите клиенти искат да ползват.
4. Изучи из основи личността на купувача.
5. Мисли като издател!
6. Разкажи директно историята на твоята компания.
7. Знай целите и нека съдържанието им да е мотив за действие.
8. Удовлетворението и мисленето в лидерството

Конвенционалните масови медии са все още важни, но днес находчивите професионални маркетинголози казват на света директно информацията си през нета. Комуникациите трябва да са web-базирани, за да достигат пряко до купувачите. Новите постулати на уеб-базирания маркетинг мо-

гат да се обобщят в следното:

- Социалните медии са твоята целева аудитория.
- Да се използва най-вече: Blog, Blogging и Bloggers.
- Аудио и видео предизвикват действие.
- Да бъдеш като вирусите: мрежата помага на аудиторията да я хване треска.
- Уеб-сайтовете са пълни със съдържание.

Да се маркетира в реално време.

1) *Социалните медии са целевата аудитория.* Те дават пътя, по който хората on-line споделят идеите си, удовлетворението си, мислите си и взаимоотношенията си. Социалните медии се различават от т.нар. масови медии по начина на създаване, коментиране и прибавяне към реакцията на участниците. Социалните медии взимат формата на текст, аудио, видео, имидж и общности. Социалните медии са коктейл. Фейс-бук раздвижва милиони хора. Има нови начини на търсене на работа през туитър. Най-добрите ви клиенти участват в он-лайн форуми. Уики, слушателите и Вашата аудитория. Създай своя собствена уикипедия.

2) *Blogs, Blogging и Bloggers.* Да има или да няма блог. Разбиране за блог в света на web. Използвай блогове за маркетинг. Наблюдавай / следи блоговете – репутацията на твоята компания зависи от това. Коментирай в блога, за да се види твоята гледна точка. Работи с блоговете, които говорят затеб / твоята компания. Блоговете обичат интересни примери / опит / преживявания. Как да достигнеш блоговете по света. Разруши границите чрез блогинг. Силата / мощта на блоговете.

3) *Аудио и видео движещи действия.* Прокопай пътя към видео. Най-добрата работа на света. Забавлявай се с твоите видео. Аудио задоволява доставката с подкастинг. Да върнем обратно маркетинга към „музикалния“ контрол. Подкастингът е нещо повече от само музика.

4) *Да бъдеш като вирусите: мрежата помага на аудиторията да хване треска.* Експлозивен маркетинг – свеж като менто-

лова дъвка Наблюдавай блогосферата за вирусни изблици. Създай световна възторжена критика Правилата на възторжената критика. Филмовите продуценти създават световна възторжена критика с безплатен за сваляне саундтрак. Използване на креативни коментарии за ускоряване на разпръскването на твоите идеи. Вирусен „бъз“ за забавления и печалби. Когато имаш експлозивна мрежа направи така, че тя да стане вирусна!

5) *Уеб-сайтовете са пълни със съдържание.* Необходими са следните действия:

- Политическа защита на мрежата.
- Фокусиране върху успешните web сайтове
- Достигане до глобалното пазарно пространство
- Напълването на всичко с удовлетворение
- Великите уеб сайтове – повече изкуство отколкото наука!

6) *Маркетинг в реално време.* В реалната бизнес среда, в която непрекъснато се случва нещо, размерът вече не е решаващо предимство. Скоростта и ловкостта печелят в момента. Развивайте вашата мрежа от мнения в реално време. Блог в реално време мотивира милиони за нов бизнес. Времето е сега! Тълпата / мнозинството иска за източник на ресурсите он-лайн поддръжка.

III. Маркетинг план за впрягане на силата на новите правила

Новият маркетинг се нуждае от ново маркетинг планиране. Очертават се 11 етапи в това планиране:

1. Разработване на маркетинг план
2. Лидерство с он-лайн мислене за брендиране на Вашата компания като ресурс, създаващ доверие
3. Какво да се сътвори за клиентите?
4. Мобилен маркетинг: достигане на купувачите, където са в момента
5. Работа в социална мрежа – по места и маркетинг
6. Блогинг за достигане на клиентите
7. Видео и подкастинг – да се направи колкото е възможно по-просто

8. Как да се използват новите свободи, за да се достигнат клиентите директно

9. Пространството на он-лайн медии – това е вашият фронт офис и е повече от медии

10. Новите правила за достигане на медиите

11. Търсене на двигателя (локомотивен) маркетинг

1) Разработване на маркетинг план

Кои са целите на вашата компания? Личностите на купувачите и вашата компания. Профил на купувача. Да имаш достъп до SEO. Значението на личността на купувача в уеб-маркетинга. В какво искате да вярват вашите купувачи? Развивайте съдържанието за достигане на вашите купувачи. Планиране шаблона на маркетинговата стратегия. Нови правила на измерване. Запитване вашите купувачи за среща. Измерване силата на свободата. Какво трябва да измервате. Дата (срок) за електронна оферта. Обучение на продавачите за новия продажбен цикъл.

2) Лидерство в он-лайн мисленето за брендиране на компанията като източник на доверие.

Развиване на съдържанието на лидерските мисли. Форми на съдържанието на лидерското мислене: бяла книга, електронни книги, писма чрез имейли, вебинари, изследване на отчети от анкети, снимки, имидж, графики, диаграми, инфографики, блогове, аудио и видео. Как да създадеш стойностно съдържание Извън вашата компания лидерско мислене на равнище.

3) Как да се сътвори за купувачите?

Анализ на думите и фразите в уебсайтовете и форумите. Чисто / самостоятелно писане. Как да се спарвим? Ефективно писане за маркетинг. Силата на писането на обратната връзка

4) Мобилен маркетинг: достигане на купувачите, където и да са

Направете мобилния сайт приятелски (friendly). Създай своята аудитория през мобилно устройство. Гео-локацията: кога твойт купувач е наблизо? Мобилното медийно пространство. Кибер графити с мре-

жови имена като реклама / вместо реклама?

5) Работа в социална мрежа – по места и маркетинг.

Социално мрежови сайтове и маркетинг. Фейсбук – не е само за ученици. Провери ме извън моето пространство. Туитирай мислите си със света. Социална мрежа и брендиране. Конят, наречен „туитър“. Свържи се с фенове. Кой сайт е точно за теб? Ти можеш да отидеш н авсяк опарти, дори да опиташ? Оптимизирай страниците на социалната мрежа. Интегрирай социалните медии към офис конференцията или събитието. Стартирай движение! Защо участието в социалните медии е като упражнение?

6) Блогирай, за да достигнеш до твоите клиенти.

За какво да блогираш? Етика на блогирането и служителя. Ръководство за блогинг. Основа на блогирането: От какво се нуждаеш и искаш да знаеш за старта? Изведи напред твоя блог. Създай аудитория на своя блог. Създай етикет и имаш блог! Какво чакаш?

7) Видео и подкастинг да се направят по-простичко

Видео и твоите клиенти. Бизнес видео. Престани да експлоатираш свободните видео форми. Флип видео камера във всеки джоб. Стартирай с видео. Виеото създава за бизнеса лидери в продажбите. Подкастинг.

8) Как да използваме свободите, за да достигнем купувачите директно

Развиване на нова стратегия на свободата. Публикуване на новите свободи чрез дистрибуция на услугите. Достигане на все по-интересни купувачи чрез връзката RSS. Симултанно публикуване на свободите в уебсайта. Значението на линковете за новите свободи. Фокусиране върху ключовите думи и фрази, които употребяват клиентите. Включи приетите етикети за медии. Дали е достатъчно да кажеш на медиите, кажи го също и на твоите клиенти и проспекти.

9) Он-лайн медия пространство повече от фронт офис

Вашето онлайн медия пространство е

свободно – търси оптимизация на машината. Най-добри практики за медийните он-лайн пространства. Он-лайн медийното пространство трябва да е достъпно до журналисти, клиенти, блогъри и служители. Наистина семпъл маркетинг: значението на връзката RSS във вашето медийно пространство.

11) Новите правила за достъп до медиите

Несегментирани, бродкастинг раздувки (pitches) са спам. Новите правила на отношенията между медиите. Блогове и медийни отношения. Как споменаването в блоговете радвизва основните медийни истории. Как да се „раздуват” (pitch) медиите.

12) Намери двигателния маркетинг

Направи първата страница в Google. Намери двигателната оптимизация. Дългото чакане на проучването. Фиксирайте вашето поучване като недвижим имот. Уеб страници за предизвикване на действие. Търси двигателния маркетинг във фрагментарен бизнес.

Заклучение

Старият маркетинг умря. Да живее он-лайн маркетингът! Вече е невъзможно да се маркетинга само по класическия начин с

традиционните масови медии. Те са скъпи и бавни. Най-лесният и бърз начин за комуникиране с потребителите е в мрежата. Социалните медии, създадени в мрежата, са най-доброто средство за достигане на търговските новини до клиентите, за организиране на обратна връзка за потребителската удовлетвореност.

Използвана литература

- Scott, D. The new rules of marketing & PR. Willey, 2011
- Halligan, B. and D. Shah, Inbound marketing: get found using Google, Social Media and Blogs, Willey, 2010
- Garfield, S. Online video secrets to building your business, Irwin, 2008
- Sterne, J. Social media metrics: How to measure and optimize your marketing investments. Harvard business school, 2011
- Nalty, K. How to promote and sustain your brand with online video. Willey, 2012
- Handley, A. and C. Chapman, Content rules: How to create killer blogs, podcasts, videos, e-books, webinars, that engage customers and ignite your business. Irwin, 2012.

MARKETING AND SOCIAL MEDIA

Prof. PhD Septemvrina Kostova

I. Introduction

Companies that understand the new rules of marketing develop directly relationships with consumers. The old rules of marketing were marketing simply meant advertising and branding. There were separate disciplines run by different people with separate goals and strategies. Advertising was one-way, company to consumer exclusively about selling products, based on campaigns that had limited life. Advertising relied on interrupting people to get them to pay attention to a message. The old rules of PR were companies communicate to journalists via press releases. The only way buyers could learn about the market press release's content was if the media wrote story about it. The new rules are: marketing is more than just advertising, PR is for more than just a mainstream media audience, customers want participation, not propaganda. Companies must drive people into purchasing process with great online content. Blogs, online video, e-books, news releases, and other forms of online content let companies communicate directly with buyers in a form they appreciate. There is a great convergence of marketing and PR on the web.

II. The changes in marketing

There are some questions to be answered in this article: How social media is changing business? Why creating a presence in the web is essential? Why video presentations are becoming more powerful than ever? Why video/film literacy and know-how expertise are a must today? How you find your niche in the saturated media environment? What are the main principles to create a voice that can be heard and trusted? To answer these questions the class will give a brief overview current social network platforms such as Facebook, YouTube, Twitter that have helped

better understand societies and influenced decision makers.

How the Web has changed the rules of Marketing? The new rules of Marketing are connected with the social media via the web. Marketers must shift their thinking from the short head of mainstream marketing to the masses to a strategy of targeting vast numbers of underserved audience via the web. Companies have to reach their buyers directly:

1. The right marketing in a wired world
2. Let the world know of your expertise
3. Develop information your buyers want to consume
4. Buyer Personas: the basics
5. Think like a Publisher
6. Tell your Organization's story directly
7. Know the goals and let content drive action
8. Content and thought leadership

The mainstream media are still important, but today smart marketers craft compelling information and tell the world directly via the web. Web-based Communications reach buyers directly. The new postulates are generalized follows:

1. Social media are your target audience.
2. Blogs, Blogging and Bloggers.
3. Audio and Video drive action.
4. Going viral: the web helps audience catch the fever.
5. The content-rich website.
6. Marketing in real time.

1. Social media and your target audience.

Social media provide the way people share ideas, content, thoughts, and relationships online. Social media differ from so-called mainstream media in that one can create, comment on, and add to social media content. Social media can take the form of text, audio, video, images, and communities.

Social media is a cocktail party
 Face Book drives million people
 The new rules of job search (via twitter)
 Your best customers participate in Online
 Forums
 Wikis, listeners and your Audience
 Creating your own Wiki

2. Blogs, Blogging and Bloggers

A Blog (or not a Blog)
 Understanding blogs in the world of
 WEB
 Uses of Blogs for Marketing
 Monitor Blogs – your Company's Reputa-
 tion depends on it
 Comment on Blogs to get your viewpoint
 out there
 Work with Bloggers who talk about you
 Bloggers love interesting Experiences
 How to reach Bloggers around the world
 Breaking Boundaries – Blogging
 The Power of Blogs

3. Audio and Video drive Action

Digging Dig Video
 The best Job in the World
 Have Fun with your Videos
 Audio content Delivery through Podcasting
 Putting Marketing back in Musicians''
 Control
 Podcasting more than just Music

4. Going viral: the Web helps audience catch the Fever

Minty-fresh explosive Marketing
 Monitoring the Blogosphere for viral
 Eruptions
 Creating a world-wide Rave
 Rules of the Rave
 Film Producers creates a world-wide
 Rave by making Soundtrack free for download
 Using creative commons to facilitate and
 spread your Ideas
 Viral Buzz for Fun and Profit
 When you have explosive News, make it
 go viral

5. The Content-Rich Website

Political Advocacy on the web
 Content: the focus of successful Websites
 Reaching a global Marketplace
 Putting it all together with Content
 Great Websites more Art than Science

6. Marketing in real time

In the emerging real-time business envi-
 ronment, size is no longer a decisive advan-
 tage. Speed and agility win the moment. De-
 velop your Real-time mind set. Real-time blog
 post drives million in new business. The time
 is now. Crowd sourced support.

III. Marketing plan for Harnessing the Power of the new Rules

The new marketing has new planning.
 There are 11 steps of planning:

1. Building your Marketing Plan
2. Online Thought Leadership to brand
 your Company as a trusted Resource
3. How to create for your Buyers
4. Mobile Marketing: reaching Buyers
 where they are
5. Social networking Sites and Marketing
6. Blogging to reach your Buyers
7. Video and Podcasting made, well, as
 easy as possible
8. How to use news Releases to reach
 Buyers directly
9. The online media room: your front
 door for much more than the media
10. The new rules for reaching the Media
11. Search engine Marketing

1. Building your Marketing Plan

What are your Company's Goals? Which
 are buyer personas in your company?. You need
 to make the buyer persona profile. Senior Execu-
 tives have to be reached. The Importance of
 buyer personas in Web marketing increases.
 What do you want your Buyers to believe? You
 must develop content to reach buyers. Marketing
 strategy planning has a template. There are new
 rules of measurement: Asking your buyer for a
 date. Measure the power of free. What you
 should measure? Data from an e-book offer. Edu-
 cate your salespeople about the new sales cycle.

2. Online though leadership to brand your company as a trusted resource

You must develop thoughts leadership
 content. Forms of thought leadership content:
 white papers, e-books, email newsletters, we-
 binars, wikis, research and survey reports,
 photos, images, graphs, charts and info-
 graphics, blogs, audio and video.

3. How to create thoughtful Content

Leveraging Thought Leaders outside of your Company. How to create for your Buyers. An Analysis of Gobbledygook. Poor Writing: How we get here? Effective Writing for Marketing. The Power of Writing Feedback

4. Mobile Marketing: reaching Buyers where they are

Make your site Mobile friendly. Build your Audience via Mobile. Geo Location: When your Buyer is nearby. The Mobile Media Room. Cyber Graffiti with Network Names as Advertising

5. Social networking Sites and Marketing

Face Book: not just for students. Check me out of my space. Tweet your Thoughts to the World. Social Networking and personal Branding. The Horse Twitter. Connecting with Fans. Which social networking site is right for you. You can't go to every party, so why even try? Optimizing social networking pages. Integrate social Media into an Office Conference or Event. Start a Movement. Why participating in social Media is like exercise

6. Blogging to reach your Buyers

What should you blog about? Blogging Ethics and Employee; Blogging Guidelines

Blogging Basics: What you need to know to get started? Pimp out your Blog. Building an Audience for your new Blog. Tag, and your Buyer is it. What are you waiting for?

7. Video and Podcasting made, well, as easy as possible

Video and your Buyers. Business casual Video. Stop obsessing over Video Release Forms. A flip video camera in every pocket. Getting started with video. Video created for business generates Sales Leads. Podcasting

8. How to use news Releases to reach Buyers directly

Developing your news release strategy. Publishing news releases through a distribution service. Reaching even more interested buyers with RSS Feeds. Simultaneously publishing your news releases to your website. The Importance of links in your news releases. Focus on the Keywords and Phrases your Buyers use

Include appropriate social media tags. If it is important enough to tell the Media, tell

your Clients and Prospects too!

9. The online media room: your front door for much more than the media

Your online Media room as (Free) Search Engine Optimization. Best Practices for online Media rooms. An online Media room to reach Journalists, Customers, Bloggers, and Employees. Really simple Marketing: the Importance of RSS Feeds in your Online Media Room.

10. The new rules for reaching the Media

Non targeted, Broadcast pitches are spam. The new rules of Media Relations. Blogs and Media Relations. How blog mentions drive mainstream media stories. How to pitch the media

11. Search engine Marketing

Making the first page on Google. Search engine Optimization. The long tail of search. Carve out your own search engine real estate. Web landing pages to drive action. Search engine marketing in a fragmented business

Conclusions

The old marketing is dead. Long live the online marketing! It is impossible any more to do marketing in the classic way throw mass media. They are expensive and slow. The easiest and fastest method to communicate with the customers is in the net. Social media in net is the best way the market news to reach the clients, to receive the feedback of the consumer satisfaction.

References

- Scott, D. The new rules of marketing & PR. Willey, 2011
- Halligan, B. and D. Shah, Inbound marketing: get found using Google, Social Media and Blogs, Willey, 2010
- Garfield, S. Online video secrets to building your business, Irwin, 2008
- Sterne, J. Social media metrics: How to measure and optimize your marketing investments. Harvard business school, 2011
- Nalty, K. How to promote and sustain your brand with online video. Willey, 2012
- Handley, A. and C. Chapman, Content rules: How to create killer blogs, podcasts, videos, e-books, webinars, that engage customers and ignite your business. Irwin, 2012.

ТУРИЗМЪТ – ПРИОРИТЕТЕН ОТРАСЪЛ В СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА

Проф. д-р Димитър Тадаръков

Катедра „Икономика на туризма“, УНСС

Резюме

Основна цел на настоящата научна статия е да анализира и изследва въздействието на туризма върху световната икономика. То се изразява не само чрез средствата, които посетителите влагат в пътуване, настаняване, допълнителни дейности и закупуване на сувенири, но и в стимулиране на ангажираността и съдействието на общностите, туристите, правителствата и местните доставчици. Специален акцент е поставен върху туристическия сектор, който подпомага икономиките чрез генериране на доходи, заетост, инвестиции и износ. Изтъкнати са неговите съпътстващи ползи от социален и културен характер. Проучени са съвременните предизвикателства пред туристическата индустрия. Вниманието е фокусирано върху тенденциите в развитието на макроикономически параметри, като брутният вътрешен продукт (БВП), заетостта, капиталовите инвестиции и туристическият износ.

Ключови думи: туризъм, световна икономика, икономически растеж, генериране на приходи, международни туристически пътувания.

Мястото на туристическия сектор в световната икономика

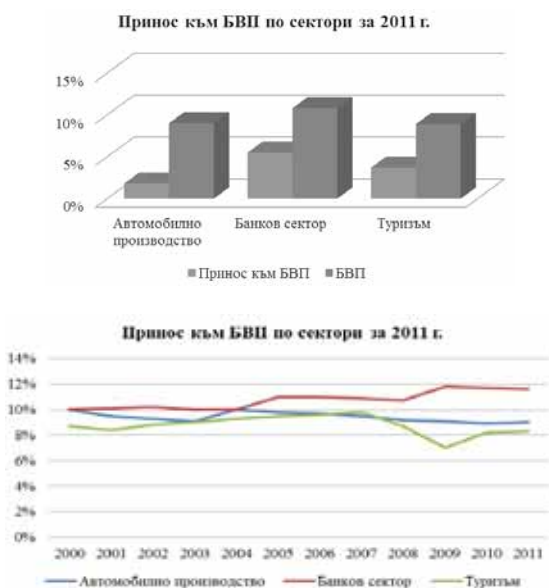
Туризмът е един от водещите отрасли на икономиката, който е основен източник на брутен вътрешен продукт (БВП), заетост, износ и данъци. За 2011 г. той предоставя на световната икономика почти 6 трилиона щатски долара или 9% от световния БВП. Бързият растеж на туристическото търсене в световен мащаб през последните няколко десетилетия е подтикнато от по-

вишаването на жизнения стандарт, който от своя страна се дължи на нарастващото богатство, съчетано с увеличаване на достъпността на въздушния транспорт. Според Световната организация по туризъм (СОТ) от 1990 г. до момента международните пристигания в световен мащаб са нараснали повече от два пъти, достигайки 675 милиона през 2000 г., а през 2011 г. – 940 милиона. Тези данни не отчитат вътрешния туризъм, който по изчисления, генерира до десет пъти повече пристигания в сравнение с международния туризъм¹.

Въздействието на туризма върху световните икономики има ключово значение. То се изразява не само чрез средствата, които посетителите влагат в пътуването, настаняването, допълнителните дейности и закупуването на сувенири (т. нар. туристически износ,) които през 2011 г. надхвърлят 1.2 трилиона щатски долара в цял свят. По своята същност, отрасълът стимулира ангажираността и съдействието на общностите, туристите, правителствата, местните доставчици и бизнеса по веригата на предлагането. От своя страна 260-те милиона хора по целия свят, чиито работни места са осигурени от туризма (от които 100 милиона души работят директно в сектора), предоставят част от приходите си за стоки и услуги от всички сфери на икономиката. Освен това, както международното, така и вътрешното туристическо търсене стимулира инвестициите. През 2011 г. 4.5% от общия инвестиционен капитал или около 650 милиарда щатски долара са управлява-

¹ www.unwto.org

ни от туристическата индустрия².

Фиг. 1. Принос към БВП по сектори за 2011 г.

Източник: *Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.*

Туризмът е един от най-крупните сектори на световната икономика, съставляващ около 9% от световния БВП. Този дял е по-голям от този на автомобилната индустрия, който възлиза на 8.5% и малко по-малко от банковия сектор, възлизащ на 11%.

Докато през последните десет години се наблюдаваше силен световен растеж, подпомогнат от увеличаващия се дял на бързо развиващата се технологична индустрия, както и бърз растеж в сектора на услугите като банковото дело и финансите, през следващите десет години се очаква пониска производителност от тези сектори. Непрекъснатият растеж в туризма ще доведе до увеличаване на относителния дял на сектора в БВП.

През 2001 г. на 31-та сесия на Статистическата комисия към ООН е приета "Туристическа сателитна сметка: препоръчителна методологична рамка" – съвместна разработ-

ка на Европейската комисия, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и Световната туристическа организация. Туристическата сателитна сметка /ТСС/ е международно признат стандарт за измерване на директните икономически ефекти на туризма в икономиката. Най-общо ТСС се състои от 14 основни и 12 допълнителни таблици, базирани на анализ на същността на данни за разходите на посетителите и стойността на туристическите и свързаните с туризма дейности. Таблиците са взаимно свързани и всяка от тях илюстрира различен аспект на туристическата дейност. С прилагане на принципните методологични постановки на ТСС се преследва реализирането на следните основни цели: икономически анализ на туризма чрез системата на националното счетоводство, достоверност и сравнимост на представените данни /по отрасли и страни/, изчисляване на добавената стойност от туризма, изследване структурата на заетостта в туристическите дейности, разработване модели за икономически анализ на туризма и измерване на туристическите инвестиции във връзка с туристическото предлагане. Практическото използване на ТСС е факт в някои от развитите страни като Франция, Великобритания, Испания, Швейцария, Австрия, САЩ, Канада, Нова Зеландия, Австралия, Мексико и др. В България ТСС не се прилага и това затруднява измерването на икономическите резултати.

През последните 20 години WTTC непрекъснато преразглежда и подобрява своята методика, разработвайки система за предоставяне на прогнози за икономическия принос на туризма на 181 държави, 20 региона и на света като цяло. Тези прогнози не са предвидени да заменят сателитните сметки на държавите, но са извлечени от официалните национални статистики, както и други публикувани данни, и се допълват от икономическото моделиране³, което дава възможност за сравнителен анализ между страните. За държавите, за които липсват статистически данни, важноста на това изследване се изразява

³ Тадарьков, Д., Моделиране влиянието на туризма върху икономиката, Тринадесети национален симпозиум "Качество, конкурентоспособност, устойчиво развитие" – Сборник доклади, Университетско издателство „Стопанство“, София, 2009 г. с. 37-43.

² World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 16.

чрез факта, че то предоставя отправна точка за разбирането на прекия и косвен икономически ефект на туризма, както и за по-добро дългосрочно планиране.

Туристическата индустрия – генератор за икономически растеж

Туризмът е динамичен сектор, който подпомага икономиките чрез генериране на доходи, заетост, инвестиции и износ, като по този начин стимулира и икономическия растеж. Но отрасълът генерира и ценни съпътстващи ползи или чрез разработване на инфраструктурата, която други сектори могат да използват, или чрез създаване на положителна реклама за отделните дестинации и държави. Успоредно с това туризмът увеличава търговията, компетенциите и инвестициите в другите несвързани с него сектори. Ето и някои примери:

- Скорошно проучване, проведено от WTTC показва, че на бизнес пътуванията се дължи една трета от ръста на световната търговия през последното десетилетие.

- От общо 1.2 трилиона щатски долара годишни преки чуждестранни инвестиции, около 76 милиарда щатски долара са предвидени за инфраструктура като транспортни връзки, хотели и конгресни центрове.

- Много от уменията, придобити по програмите за обучение в сферата на туризма, могат да се използват в други сектори на икономиката.

- Туризмът има ключово икономическо значение за подпомагане на възможностите за работа в международен мащаб – отрасълът е от значение не само за висококвалифицираните специалисти, но също така и за работниците, които връщат в родината си поне част от своята печелба.

- Търсенето на много стоки и услуги зависи отчасти от общите впечатления от страната, от която те идват и тези ефекти на „страната производител“ могат да бъдат подобрени и изменени от туризма. Това помага на много страни да увелича износа си като цяло – например италианската мода или изисканите френски вина също могат да привлекат по-големи инвестиции.

Социални ползи от туристическата индустрия

Туризмът генерира съпътстващи ползи от социален и културен характер. Секторът спомага пряко за запазването или сближаването на индивидите. Значителна част от всички международни пътувания – около една трета от всички пристигания за някои развити пазари – са с цел посещение на приятели и/или роднини. В допълнение, туризмът индиректно насърчава културното наследство и международните отношения, спомагайки за подобряването на разбирателството между хората. Това, от своя страна, може да доведе до подобряване на международните отношения и насърчаване на световния мир.

Други тенденции в това направление са:

- Секторът осигурява някои от най-гъвкавите форми на заетост и работни практики, които се срещат в цялата икономика. Хотелите и кетъринг индустрията, например, наемат повече жени, хора от малцинствата, възрастни хора и такива на непълен работен ден от всеки друг сектор на икономиката – разнообразие, което отразява изключително гъвкавия характер на много длъжности. За жените това може да играе важна роля в насърчаване на равновесието между половете.

- В световен мащаб повече от 50% от хората днес живеят в градовете, а според прогнозите до 2025 г. този процент ще нарасне до 75%. Това представлява голяма заплаха за по-малките и по-отдалечени населени места. Но туризмът може да се окаже спасителен сектор за тези общности, позволявайки на основните стоки и услуги да бъдат доставяни, както и да бъде генериран жизненоважен приход от посетителите.

- Туризмът е жизненоважен източник на доходи и заетост в много развиващи се страни по целия свят. Така например, туризмът пряко или косвено подкрепя 76% от всички работни места в Аруба, 31% в Белиз и 27% в Намибия. Без неговата подкрепа милиони хора ще живеят в бедност в тези страни или ще бъдат принудени да напуснат родината си в търсене на работа.

• Основните културни различия между хората по света могат да създават напрежение и конфликти. Предоставяйки възможност на хората да посещават, да учат и да работят в други страни, туризмът изгражда жизненоважни мостове за преодоляване на тези проблеми. Косвено той може и да насърчава обмена на култури и глобалния диалог, което от своя страна насърчава разбирателството между хората, засилва националната гордост, помага за съхраняването и популяризирането на културното наследство, както и за защита на местните хора и техният начин на живот⁴.

Предизвикателства пред туристическата индустрия

През последното десетилетие туристическият сектор демонстрира силна устойчивост. Въпреки че индустрията премина през много бедствия – от терористични атаки, пандемии и други здравни рискове, до съвкупност от природни бедствия, включително земетресения и цунами, наводнения, циклони и горски пожари – отрицателното му въздействие обикновено е локално и краткосрочно. Това се подчертава от растежа на международните пристигания в целия свят от 2000 до 2011 г., анализиран в Световната Организация по Туризм (СОТ). През този период средният годишен ръст е 3,4% – от 674 милиона пристигания през 2000 до 940 милиона през 2011 г., изпреварвайки силно развити икономики (1,8%)⁵.

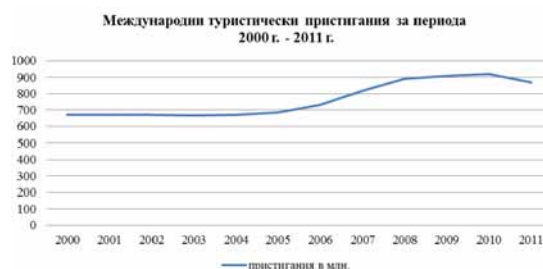
Брутен вътрешен продукт (БВП)

Общият обем на пристигания отбелязва спад само за 3 години през последното десетилетие:

• 2001: унищожителната терористична атака от 11 септември в САЩ има огромно влияние върху международното търсене през последното тримесечие на 2001 г., но крайният резултат бе година на стагнация, а не реален спад (-0.1%);

⁴ Парушева, Т., Културният туризъм: алтернатива за глобализация, Издателство „Авангард Прима“, София, 2009, с. 260.

⁵ www.unwto.org

Фиг. 2. Международни туристически пристигания 2000-2011 г.

Източник: *Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.*

Табл. 1. Принос на туризма към глобалната икономика за периода 2000-2011 г.

	Ръст в %
Туризм – пряк принос към БВП	9,7
Туризм – общ принос към БВП	16,6
Туризм – пряк принос към заетостта	8,3
Туризм – общ принос към заетостта	3
Капиталови инвестиции	41,8
Посетителски износ	20,1

• 2003: сравнително скромният спад от 1.6% в пристиганията се дължи на комбинирания ефект от три важни фактора: кризата в Ирак, епидемията от ТОРС и слабата глобална икономика;

• 2009: рецесията в световната икономика, започнала през втората половина на 2008 г. доведе до спад с 3,8% в пристиганията в световен мащаб за следващата година.

Макроикономически тенденции за периода 2000-2011 г.

Туризмът постигна добри нива на растеж по повечето макроикономически параметри от 2000 до 2011 г.

В периода 2000 и 2011 г. ръстът на прякия принос на туризма към глобалния БВП бе променлив, с икономическа несигурност, болести и терористични атаки, които оказваха силно влияние върху него. Периодът отчете ръст от 9.7% като цяло, а приносът на туризма за БВП достигна 1,770 млрд. долара за 2011 г. (по цени от 2012 г.). На регионално ниво, балансът на растеж бе неравномерен. Африка и Близкия изток усетиха прекия принос на туризма към покачването на БВП от съответно 69.9% и 64.7%, докато в Азиат-

ско-Тихоокеанския регион и Латинска Америка се наблюдава ръст от около 43%. Междувременно Европа претърпя спад от 9.9% за същия период, а Съединените щати, най-големия пазар в света в парично изражение, намаление с 5.3%. Ако въздействието на БВП, създадено от инвестициите и ефекта от веригата на предлагане, се вземе предвид, целият туристически сектор би възлизал на 5,760.9 млрд. долара през 2011 г. (от гледна точка на приноса към БВП) – с ръст от 16.6% над нивото от 2000, макар и спада от 98.2 млрд. долара на база на 2007 г. преди икономическата криза⁶.

Заетост

В световен мащаб пряката заетост в сектора на туризма се повиши с 8.3% за периода от 2000 до 2011 г., което се изрази чрез откриването на допълнителни 7 милиона работни места. Но годишните темпове на растеж се колебаят драстично. По-специално въздействието на 11 септември допринесе за спад от 3.1% през 2001, докато през 2004 бе отбелязан най-бързият растеж за десетилетието от 4.5%. Пикът на трудовата заетост достигна 98.6 милиона души през 2006 г. и не бе превъзнесен до 2011 г.⁷

Разпределението на растежа на заетостта в туризма в световен мащаб отново беше неравномерна. Две трети от световния растеж се паднаха на Азия, където заетостта в сферата на туризма и пътуванията се повиши с 5 милиона между 2000 и 2011 г. – от които 2.8 милиона в Китай. Най-бързият ръст в процентно изражение беше отчетен в Близкия изток, Северна Африка и Латинска Америка, където започват да се предприемат мерки за отключване на икономическия потенциал на туризма. Отделни дестинации се облагодетелстваха от бързото развитие на въздушния туризъм. Например, Обединените арабски емирства (ОАЕ) постигнаха забележителен растеж от 167.9% в пряката заетост в туризма за последното десетилетие, а Абу Даби се превърна в главен център за развитието на бизнес туризъм и развлечения.

Ръстът на заетостта в развитите пазари

се оказа по-труден за постигане. Както Европа, така и САЩ отчетоха спад в пряката заетост в сектора с 10.5% за периода 2000-2011 г., въпреки че основната тенденция изглежда стабилна ако се игнорира влиянието на 11 септември и икономическата рецесия от 2008-2009 г. Ако въздействията от откриването на нови работни места в туризма, генерирани чрез инвестиции и веригата на предлагане, се добавят, броят на работните места в сектора се е увеличил с 17.6 млн. души между 2000 и 2008 г. (от пик до пик на икономическия цикъл) и с 11.6 млн. души за периода 2002 – 2010 г. (от застой до застой)⁸.

Капиталови инвестиции

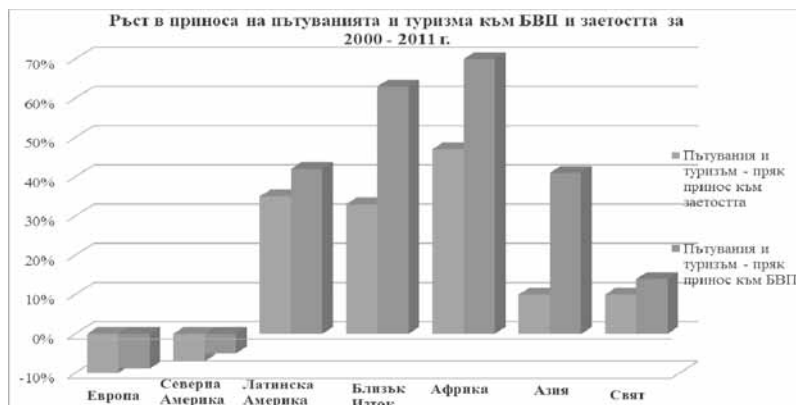
Застоя на десетилетието – 2010 г. се радваше на бързия ръст на инвестициите в туристическия сектор, тъй като дестинациите ставаха все по-конкурентоспособни в преследването на по-заможните пътници. В световен мащаб, капиталовите инвестиции в сектора се увеличиха с 41.8% между 2000 и 2011 г. и с 66.3% за 2008 г. – тоест преди наличието на финансиране да бъде засегнато от финансовата криза. Инвестициите в туризма достигнаха своя пик от 726.8 млн. долара през 2008 г. (по цени за 2011), като Свръхокеанския и Азиатско-тихоокеанския регион отчетоха по 34% всеки, а Европа – 23% от общата сума⁹. Всички световни региони отбелязаха устойчив ръст в инвестициите в туризма след 2000 г., с изключение на Западна Европа. В Съединените щати, въпреки слабия ръст на БВП и заетостта в промишлеността, е налице съгласуваност инвестициите да останат конкурентоспособни, заедно с капиталовите разходи на сектора, възлизащи на една трета през 2000-2008 г. и на 20% между 2002 и 2010 г. Най-високия процент на растеж и инвестициите предсказуемо се наблюдава в Азия, някои части на Африка и Близкия Изток. Това включва цялостния растеж на повече от 600% в Индия от 2000 до 2011 г. и 230% в ОАЕ.

⁶ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

⁷ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 8.

⁸ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 29.

⁹ World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 8.

Фиг. 3. Растеж в прекия принос на туризма към заетостта и БВП за периода 2000-2011 г.

Туристически износ

Общият туристически износ в световен мащаб (т.е. разходите направени от чуждестранни туристи за стоки и услуги в сферата на туризма, включително транспорт, извън тяхната родна страна) е нараснал с 20.1% между 2000 и 2011 г. Това бе значително по-бързо от съответния растеж на БВП в индустрията или заетостта за същия период.

Особено засилен ръст в туристическия износ се наблюдаваше за периода 2004-2008 г., с годишен ръст от 8.7% само за 2004 г. Това бе в съответствие с по-добрия икономически климат за периода с безпрецедентни нива на разполагаемия доход сред потребителите (и печалбите от стопанска дейност), в съчетание с бързото разрастване на услугите, предоставяни от авиокомпаниите за международно пътуване, независимо с цел отдих или бизнес.

Въпреки че потребителите от Северна Америка и Европа все още съставляват 60% от световния туристически износ, най-силно изразената тенденция бе нарастващия принос на азиатските туристи към общата сума, започвайки от 19% дял през 2000 г. и достигайки 25%. Растежът на доходите и в двата развиващи се и развити пазара в Азия доведе до нарастване в туристическия износ за региона, оценен на 99.2 милиона долара за периода 2000-2011 г. – еквивалентен на повече от половината от общото увеличение за същия период. Докато населението на региона е много по-малко, ръстът от 33.1 милиона долара в туристическия износ от потребителите в Близкия Изток за 2000-2011 г. – пове-

че от съответното увеличение, генерирано от европейските и северноамерикански потребители взети заедно – е също значителен и може би е индикатор на бъдещи тенденции¹.

Изводи

Туризмът е един от най-крупните сектори на световната икономика и основен генератор на брутен вътрешен продукт, заетост, износ и данъци.

През последното десетилетие туристическият отрасъл демонстрира силна устойчивост. Неговото отрицателното въздействие обикновено е локално и краткосрочно.

За периода 2000-2011 г. туристическият сектор постигна добри нива на растеж по повечето макроикономически параметри.

Заклучение

Туризмът е един от водещите отрасли на световната икономика, който генерира доходи, заетост, инвестиции и износ, като по този начин стимулира и икономическия растеж. Секторът създава ценни съпътстващи ползи, изразяващи се в разработване на инфраструктура, създаване на положителна реклама за отделните дестинации и държави. Туристическата индустрия индиректно насърчава културното наследство и международните отношения, спомагайки за подобряване на разбирателството между отделните нации.

¹ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

TOURISM – PRIORITY SECTOR IN THE WORLD ECONOMY

Prof. Dr. Dimitar Tadarakov

Economy of Tourism Department, UNWE

Abstract

The main objective of this research paper is to analyze and investigate the impact of tourism on the global economy. It is expressed not only through means that visitors spend on travel, accommodation, additional activities and buying souvenirs, but and stimulating the commitment and support of communities, tourists, government and suppliers. Special emphasis is placed on the tourism sector to assist economies by generating income, employment, investment and exports. Prominent its accompanying benefits are social and cultural. We studied contemporary challenges facing the tourism industry. Attention is focused on the macroeconomic indicators, such as the gross domestic product (GDP), employment, capital investment and tourism exports.

Keywords: tourism, global economy, economic growth, income generation, international travel.

The place of tourism industry in the world economy

Tourism industry is one of the world's leading economic sectors, representing a major source of GDP, employment, exports and taxes. In 2011, it contributes almost US\$6 trillion to the global economy, or 9% of global gross domestic product (GDP). The rapid rise in global demand for tourism over the past few decades has been spurred by the rise in living standards, in turn fuelled by growing wealth, coupled with the increased affordability of air travel. According to the World Tourism Organization (UNWTO), international arrivals worldwide have more than doubled since 1990, rising from 435 million to 675 million in 2000, and to 940 million in 2011. And these figures do not take ac-

count of domestic tourism which, by all accounts, generates up to ten times more arrivals than international tourism¹.

The impact of tourism on world economies has a crucial significance. It is not just about the money visitors spend on travel, accommodation, activities and souvenirs – visitor exports – which, in 2011 exceed US\$1.2 trillion around the world. But, by its very nature, the industry stimulates the engagement and collaboration of communities, tourists, governments, local suppliers and businesses throughout the supply chain. And the 260 million estimated people around the world whose jobs are supported by tourism (100 million of whom work directly in the industry) all spend a proportion of their own income on goods and services from all parts of the economy. Furthermore, demand for tourism – both international and domestic – stimulates investment. In 2011 4.5% of total capital investment, or some US\$650 billion, will be driven by tourism industry².

Tourism is one of the world's largest industries accounting for 9% of global GDP. This is more than the automotive industry which accounts for 8.5%, and only slightly less than the banking sector which accounts for 11%.

More significantly, while the last ten years have seen strong global growth helped by a rising share of the fast-growing high-tech industry, as well as rapid growth in service sectors such as banking and global finance, the next ten years are forecast to see a slower performance from these sectors. Continued growth in tourism will therefore result in an increase in the sector's relative share of GDP.

¹ www.unwto.org

² World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 16.

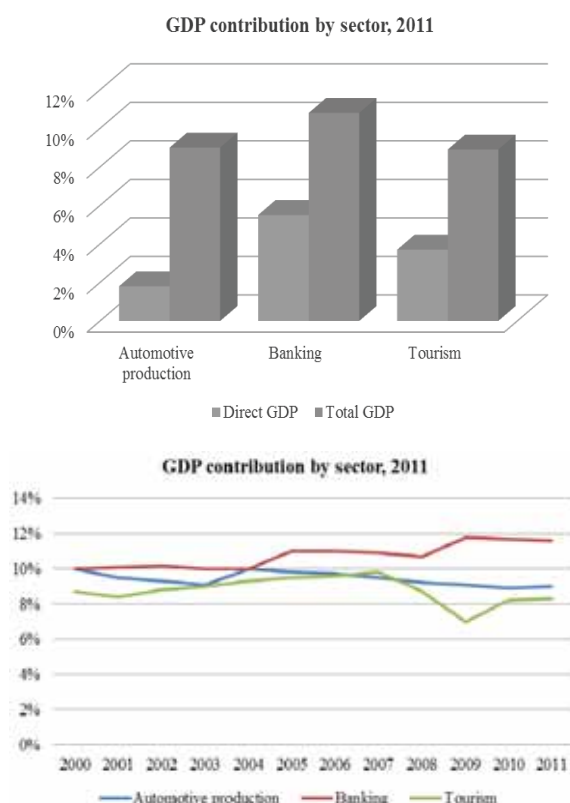

Fig. 1. GDP contribution by sector

Source: *Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.*

In 2001, the 31-th session of the UN Statistical Commission has adopted "Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework" – developed jointly by the European Commission, the Organization for Economic cooperation and Development and the World Tourism Organization. Tourism Satellite Account is internationally recognized standard for measuring the direct economic effects of tourism in the economy. Generally, it consists of 14 main and 12 additional tables based on analysis of the nature of the cost data of the visitors and the value of tourism and tourism-related activities. The tables are inter-related and each illustrates a different aspect of tourism. Applying the principle of methodological formulations the method is pursuing the following objectives: economic analysis of tourism through the system of national accounts, reliability and comparability of the

data/sectorial and country/ calculate the value added from tourism, study the structure of employment in tourism activities, developing models for economic analysis of tourism and tourism investment measure in relation to tourism. Practical use of the tourism satellite account is a fact in some developed countries such as France, UK, Spain, Switzerland, Austria, USA, Canada, New Zealand, Australia, Mexico and more. In Bulgaria tourism satellite account does not apply and this hinders the measurement of economic performance.

Over the past 20 years, WTTC has continually reviewed and enhanced its methodology developing a system for producing estimates for the economic contribution of tourism industry to 181 countries, 20 regions and the world overall. These are not strictly Tourism Satellite Accounts (TSAs) – and are not intended to replace country TSAs – but the estimates are derived from official national TSA statistics, where available, as well as other published data, and are complemented by economic modeling³, which allows for cross-country benchmarking. For those countries for which no relevant statistics are available, the importance of this research is that it provides a starting point for understanding the direct and indirect economic impact of tourism and, ultimately, for better long-term planning.

Tourism industry: generator of economic growth

Tourism is a dynamic industry which boosts economies by generating income, employment, investment and exports, thus stimulating economic growth. But it also generates valuable spin-off benefits, either by developing infrastructure that other industries can use or by creating positive publicity for individual countries and destinations. Tourism boosts trade, skills and investment in other unrelated industries. To highlight a few examples:

- A recent study commissioned by WTTC showed that business travel was responsible for one third of the growth in global

³ Tadarakov, T., Modeling the impact of tourism on the economy, Thirteenth National Symposium "Quality, Competitiveness, Sustainability" – Proceedings, Publishing House "Stopanstvo", Sofia, 2009, pp. 37-43.

trade over the past decade.

- Of the US\$1.2 trillion of annual global foreign direct investment, around US\$76 billion is for local infrastructure such as transport links, hotels and convention centers.

- Many of the skills developed by tourism industry training programmes are transferable to other sectors of the economy.

- The tourism industry also plays a key economic role in facilitating international opportunities for work – important not only for highly skilled professionals but also for manual workers who repatriate at least part of their earnings back to their home countries and communities.

- The demand for many products and services is known to depend in part on the overall impressions of the country from which they come – and such ‘country-of-origin’ effects can be significantly enhanced and manipulated through tourism. This helps countries to boost exports generally – e.g. Italian fashion or French fine wines – and to attract wider investment.

The social benefits of tourism industry

Tourism industry generates spin-off benefits of a social and cultural nature. The industry directly helps to keep, or to bring, individuals together. A significant proportion of all international trips – up to a third of all arrivals for some large developed markets – are to visit friends and/or relations. In addition, tourism indirectly promotes cultural heritage and global communication, helping to enhance understanding between people. This in turn can lead to improved international relations, fostering world peace.

Other trends are:

- The industry provides some of the most flexible employment and working practices found across the entire economy. Hotels and catering, for example, typically employ more women, ethnic minorities, older people and part-time workers than almost any other sector – a diversity reflecting the highly flexible nature of many jobs. For women, this can play an important part in promoting gender equality – empowering women at all levels of society.

- Globally, more than 50% of people

now live in cities, and forecasts predict this figure will rise to 75% by 2025. This creates a big threat to the smaller, more remote communities. But tourism can provide a life sector to these same communities, allowing essential services and supplies to be delivered, as well as generating vital income from visitors.

- Tourism provides a vital source of income and employment in many developing countries around the world. As an example, tourism directly or indirectly supports 76% of all jobs in Aruba, 31% in Belize and 27% in Namibia. Without its support, millions more people would live in poverty in these countries, or be forced to leave their home countries in search of work.

- The major cultural differences between people around the world can, and often do, create tensions and conflicts. By enabling people to visit, study and work in other countries, tourism builds vital bridges to help overcome these problems. Indirectly, it can also promote the exchange of cultures and global dialogue, which in turn fosters understanding between people, boosting national pride, helping to preserve and promote cultural heritage, and protect indigenous people and their way of life⁴.

Challenges for tourism industry

Tourism industry has clearly demonstrated its resilience over the past decade. Although the industry passed through many disasters – from terrorist attacks, pandemics and other health scares, to a whole host of natural disasters including earthquakes and tsunamis, floods, cyclones and forest fires – the negative impact has usually been localized and short term. This is highlighted by the growth in international arrivals worldwide from 2000 to 2011, as recorded by the World Tourism Organization (UNWTO). Over this period, average annual growth was 3.4% – from 674 million in 2000 to 940 million in 2011 strongly outpacing advanced economies (1.8%)⁵.

⁴ Parusheva, T., *Cultural tourism – alternative for globalization*, Publishing House “Avangard Prima”, Sofia, 2009, p. 260.

⁵ www.unwto.org

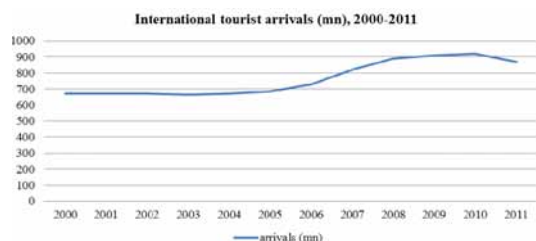

Fig. 2. International tourist arrivals, 2000-2011.

Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

Total arrivals volume declined in only three years during the decade:

- 2001: the devastating terrorist attack on 11 September (9/11) in the USA had a major impact on global demand in the last quarter of 2011, but the final outcome was a year of stagnation rather than real decline (-0.1%);
- 2003: a relatively modest 1.6% fall in arrivals was due to the combined effect of three significant factors: the Iraq crisis, the SARS outbreak and a weak global economy;
- 2009: the global economic recession that started in the second half of 2008 resulted in a 3.8% decline in arrivals worldwide the following year;

Macro-economic trends, 2000 to 2011

Tourism industry achieved healthy growth levels by most macro-economic measures between 2000 and 2011.

Table 1. Tourism's global economic contribution, 2000-2011

	Growth (%)
Tourism's direct contribution to GDP	9,7
Tourism's total contribution to GDP	16,6
Tourism's direct contribution to employment	8,3
Tourism's total contribution to employment	3
Capital investment	41,8
Visitor exports	20,1

Gross domestic product (GDP)

Between 2000 and 2011, the growth in tourism's direct contribution to global GDP was volatile, with economic uncertainties, diseases

and terrorist attacks all having an impact. The period recorded a growth of 9.7% overall, with tourism's direct contribution to GDP ending the period at US\$1,770 billion in 2010 (based on 2011 prices). Regionally, the balance of growth was uneven. Africa and the Middle East saw tourism's direct contribution to GDP rise by 69.6% and 64.7% respectively, while Asia Pacific and Latin America enjoyed increases of approximately 43%. Europe, meanwhile, suffered a decline of 9.9% over the same period, and the USA, the world's largest market in monetary terms, was down 5.3%. If the GDP impacts created by investment and supply-chain effects are taken into account, the total tourism industry was worth US\$5,760.9 billion in 2010 (in terms of its contribution to GDP) – a rise of 16.6% over its 2000 level, albeit down US\$98.2 billion on its 2007 pre-credit crunch peak⁶.

Employment

Globally, direct employment in tourism industry rose 8.3% from 2000 to 2011, equivalent to the creation of an additional 7 million jobs. But annual growth rates fluctuated sharply. The impact of 9/11, in particular, contributed to a decline of 3.1% in 2001, while 2004 saw the fastest growth of the decade, of 4.5%. An employment peak of 98.6 million was reached in 2006, and not exceeded until 2011⁷.

The global distribution of growth in direct tourism employment was again very uneven. Two-thirds of worldwide growth occurred in Asia, where the number of tourism jobs rose by almost 5 million between 2000 and 2011 – 2.8 million of which in China alone. The fastest growth in percentage terms was in the Middle East, North Africa and Latin America, where policy-makers began to take steps to unlock the economic potential of tourism industry. Individual destinations benefited from the rapid expansion of global air travel. The United Arab Emirates (UAE), for example, saw remarkable growth of 167.9% in direct Travel & Tourism employment over the decade as Abu Dhabi became premier international business and leisure tourism hubs.

⁶ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 7.

⁷ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 8.

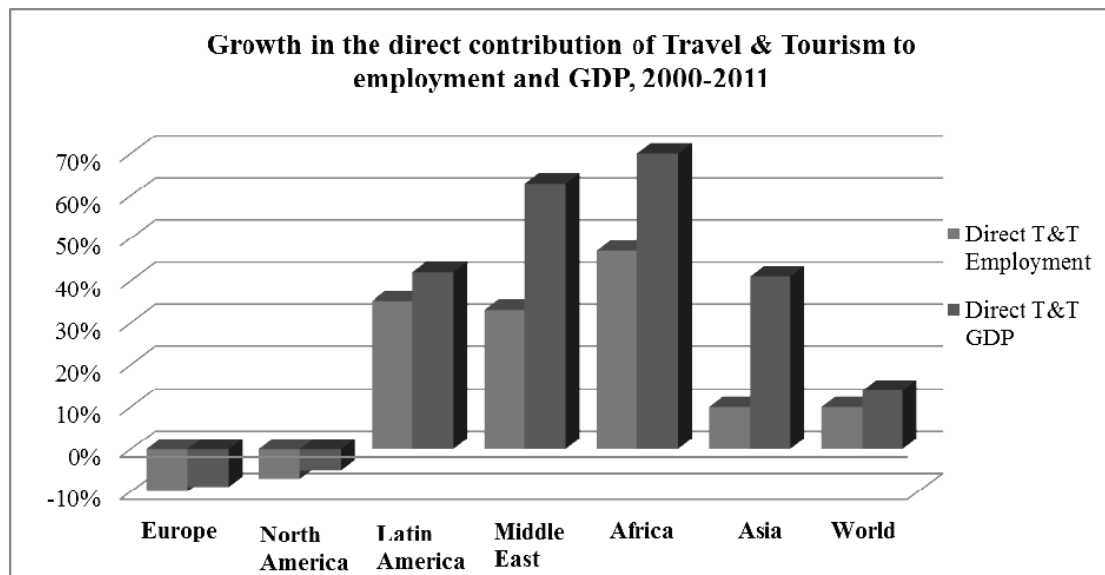

Fig. 3. Growth in the direct contribution of tourism industry to employment and GDP, 2000-2011

Employment growth in mature markets proved more difficult to achieve. Both Europe and the USA saw declines of 10.5% in direct tourism employment between 2000 and 2011 – although the underlying trend appears more stable if the one-off effects of 9/11 and the 2008-2009 economic recessions are discounted. If the additional tourism employment impacts generated through investment and the supply chain are included, the number of tourism jobs worldwide increased by 17.6 million between 2000 and 2008 (peak to peak on the world economic cycle), and by 11.6 million between 2002 and 2010 (trough to trough)¹.

Capital investments

The decade through 2010 enjoyed a rapid rise in investment across the tourism industry, as destinations became more competitive in their pursuit of increasingly affluent global travelers. Globally, tourism capital investment rose by 41.8% between 2000 and 2011, and by 66.3% to 2008 – i.e. before the availability of development finance was hit by the credit crisis. Tourism investment peaked at US\$726.8 million in 2008 (2011 prices), with the Americas and Asia Pacific each accounting for 34%,

and Europe for 23%, of the total². All world regions have seen solid growth in tourism investment since 2000, with the exception of Western Europe. In the USA, despite sluggish growth in industry GDP and employment, there has been a concerted drive in investment to remain competitive, with tourism capital outlays up by a third from 2000- 2008 and by 20% between 2002 and 2011. The highest percentage growth rates in tourism investment have predictably been seen in Asia, some parts of Africa and the Middle East. This includes overall growth of more than 600% in India from 2000-2010, and 230% in the UAE.

Visitor exports

Total worldwide visitor exports (i.e. spending by foreign visitors on tourism goods and services, including transport, outside their home countries) grew by 20.1% between 2000 and 2010. This was significantly faster than the corresponding growth in industry GDP or employment over the same period.

Particularly strong growth in visitor exports was seen between 2004 and 2008, with annual growth of 8.7% in 2004 alone. This was in line with the wider economic climate of the time, with unprecedented levels of disposable income among consumers (and business

¹ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 29.

² World Investment Report 2012, United Nations Conference on Trade and Development, p. 8.

profits), combined with a rapid expansion of airline passenger services and a significant rise in the demand for foreign travel for both business and leisure.

Although European and North American consumers still accounted for 60% of worldwide visitor exports by 2010, the most notable trend was the growing contribution of Asian travelers to the total, rising from a 19% share in 2000 to 25%. Growth in incomes in both emerging and developed Asian markets drove a rise in the region's visitor exports of US\$99.2 million from 2000-2011 – equivalent to more than half the overall global increase over the same period. While the region's population is much smaller, the US\$33.1 million rise in visitor exports from Middle Eastern consumers in 2000-2011 – more than the corresponding increase generated by European and North American travelers combined – is also significant, and probably indicative of future trends³.

Implications

- Tourism is one of the largest sectors of the global economy and main generator of GDP, employment, exports and taxes.
- In the last decade tourism industry demonstrated strong resilience. Its negative impact is generally local and short.
- For the period 2000 to 2011, tourism sector has achieved good growth rates in most macroeconomic parameters.

Conclusion

Tourism is one of the leading sectors of the global economy, generating income, employment, investment and exports, thereby stimulating economic growth. The sector creates valuable co-benefits in terms of infrastructure development; create positive publicity for individual destinations and countries. The tourism industry indirectly promotes cultural heritage and international relations, helping to improve understanding between nations.

³ Travel & Tourism, Economic Impact 2012 World, World Travel & Tourism Council, 2012, p. 9.

ОТНОСНО ПРОБЛЕМИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ В ЕНЕРГЕТИКАТА

Доц. д-р Георги Павлов Павлов

УНСС

Доц. д-р Юлияна Димитрова Каракънева

Нов български университет

1. Аспекти на обучението по защита на класифицираната информация

След влизане в сила на Закона за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ) (Обн. ДВ. бр. 45 от 30 Април 2002 г.) всички правни субекти, независимо от правноорганизационната им форма, които създават, обработват, съхраняват или предоставят материали или документи, обозначени със степени на секретност, представляват организационни единици по смисъла на § 1, т. 3, от Допълнителните разпоредби на ЗЗКИ. Като такива, те трябва да се определят пред Държавната комисия по сигурността на информацията (ДКСИ).

"Организационни единици" (ОЕ) са: звената, в които се създава, обработва, съхранява или предоставя класифицирана информация.

Задължението за определяне като организационна единица пред ДКСИ произтича от закона и изпълнението му способства за идентифицирането на задължените по закона субекти. Неизпълнението на това задължение не освобождава съответните субекти, които създават, съхраняват, обработват или предоставят класифицирана информация от прилагане на законоустановените мерките за нейната защита, тъй като те са организационни единици по силата на самия закон.

Ръководителят на организационната единица (по смисъла на закона) ръководи, организира и контролира цялостната дей-

ност по защитата на класифицираната информация. Той *назначава служител по сигурността на информацията, който му е пряко подчинен*. По изключение, в зависимост от нивото и обема на класифицираната информация в ОЕ, ръководителят на организационната единица може да изпълнява функциите на служител по сигурността на информацията, ако той отговаря на изискванията по чл. 21 ЗЗКИ.

В ОЕ могат да бъдат създадени и *административни звена по сигурността*, които подпомагат служителя по сигурността на информацията в неговата дейност.

Съгласно Чл. 26. (3) ЗЗКИ, ръководителят на съответната организационна единица в рамките на закона обявява, *списък на категориите информация, подлежаща на класификация като служебна тайна* за сферата на дейност на организационната единица. (Служебна тайна е информацията, създавана или съхранявана от държавните органи или органите на местното самоуправление, която не е държавна тайна, не-регламентираният достъп до която би се отразил неблагоприятно на интересите на държавата или би увредил друг правнозащитен интерес).

Според чл. 23. (1) от Правилника за прилагане на ЗЗКИ (ППЗЗКИ), ръководителят на организационната единица определя със заповед *списък на длъжностите или задачите, за които се изисква достъп до класифицирана информация, представляваща служебна тайна*.

Според чл. 2. (1) и (2) от ППЗЗКИ, организационните единици създават, обработват, поддържат и съхраняват *информационни фондове*. Специфичните правила за управление на данните в тях се определят с акт на ръководителя на съответната организационна единица.

Ръководителите на организационните единици управляват изградените информационни фондове, отговарят за законосъобразността им и вземат мерки за предотвратяване на нерегламентиран достъп и/или заличаване на данни, съгласно чл. 13. от ППЗЗКИ. По смисъла на § 1, т. 15 от допълнителните разпоредби на ЗЗКИ "Вреда в областта на националната сигурност, отбраната, външната политика или защитата на конституционно установения ред" е заплахата или увреждане на интересите на Република България или на тези интереси, които тя се е задължила да защитава, вредните последици от чието увреждане не могат да бъдат елиминирани, или вредни последици, които могат да бъдат ограничени само с последващи мерки. В зависимост от значимостта на интересите и сериозността на причинените негативни последици, вредите са непоправими или изключително големи, трудно поправими и големи и ограничени.

Ръководителят на организационната единица създава организация и определя ред за *периодично преразглеждане* на създадената в организационната единица класифицирана информация с *цел промяна или премахване* на нивата на класификация.

Ръководителят на организационната единица, в която се съхранява и обменя *чуждестранна класифицирана информация*, организира под ръководството на ДКСИ *регистратура в областта на международните отношения*. Дейността на тези регистратури се организира в съответствие със сключения международен договор и правилата за защита на класифицираната информация на съответната международна организация или на държавата – източник на класифицираната информация.

От систематизираната информация следва, че ръководителят на ОЕ, по смисъла на закона е лице, натоварено с изключи-

телно важната задача да отговаря за цялостната дейност в областта на класифицираната информация. Поради тази причина е необходимо тези лица да преминат първоначално обучение, което съгласно изискванията се състои от задължителна подготовка и задължително функционално обучение.

Служителят по сигурността на информацията има ключова роля в ОЕ. От една страна, той е лицето, което координира и контролира практическата дейност и отговаря за обучението на персонала в областта на КИ, а от друга страна – поддържа връзка със съответната териториална или регионална служба за сигурност. С оглед важността на изпълняваната от тях дейност и за унифициране на програмата на обучението им е предвидено и специализирано обучение на тези служители от ДКСИ.

Във връзка с повсеместното използване на електронни документи, както и изграждането на автоматизирани информационни системи (АИС) и мрежи за обработка на класифицирана информация, от съществено значение са функциите на служителя по сигурността на АИС и мрежи и на администратора на мрежата.

Служителят по сигурността на АИС и мрежи е отговорен за политиката за сигурност в контекстната област в организационната единица и осъществява обучение и контрол за спазване на изискванията за сигурност. Администраторът на мрежата е отговорен за процедурите по сигурността на АИС или мрежата и контролира тяхното изпълнение от потребителите.

С оглед на извършения по-горе анализ, групите обучаеми, съгласно нормативните изисквания са:

- ръководители на ОЕ;
- служители по сигурността;
- завеждащи и служители в регистратурите;
- служители по сигурността на АИС и мрежи;
- администратори на мрежата;
- служители, които по силата на служебните си задължения или конкретно поставени задачи, създават или използват кла-

сифицирана информация.

Към последната група служители могат да се причислят и куриерите, които пренасят и предават пакети, съдържащи документи и/или материали, съдържащи класифицирана информация, които преминават специално обучение.

Работата с класифицирана информация има определени особености и във връзка с конкретната дейност, която се извършва в ОЕ. В този аспект могат да се разграничат следните типове ОЕ:

- Министерства и ведомства, които традиционно създават и обработват КИ (Министерство на отбраната, Министерство на външните работи, Министерство на вътрешните работи и Министерство на правосъдието и техните подразделения);

- Други министерства и техните подчинени структури (Министерство на енергетиката, Министерство на териториалното развитие и благоустройството; Министерство на здравеопазването, Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията, Министерство на икономиката, енергетиката и туризма);

- Структури на областното и общинското управление;

- Държавни компании и дружества;

- Частни компании и фирми.

Някои компании или фирми започват работа по изискванията на ЗЗКИ във връзка с участието в процедури или сключването на договори, засягащи проблематика, свързана със създаване и използване на КИ. По силата на закона, тези контрагенти и техни служители също трябва да преминават съответното задължително обучение с акцент върху индустриалната сигурност.

Изпълнението на договори по линия на членството на Република България в НАТО и Европейския съюз също създава предизвикателства, поради необходимостта от стриктно спазване на стандартите и регламентите, относно чуждестранната класифицирана информация. Ето защо обучението за създаване на практически умения за работа с такава информация е приоритетна задача в дейността на ДКСИ.

От направените по-горе класификации,

следва че широкият спектър на задачите предполага диференциране на функционалното обучение, с цел то да се фокусира върху предметната област от пряк интерес за обучаемите. Тъй като ЗЗКИ предвижда поставянето на първоначалния гриф за сигурност да се извършва от лицето, създаващо документ, носител на класифицирана информация, от съществено значение е обучението по класифициране и маркиране на КИ на служителите, които са натоварени с разработването на класифицирани документи и материали.

За служителите в регистратурите и техните заместници е важно да изучат и експериментират процедурите по водене на регистрите и отчет; подготовка на кореспонденция за изпращане; приемане на кореспонденция, условията за преразглеждане, промяна или премахване на нивото на класификация, контрол върху достъпа и т.н. От особена важност е те да познават изискванията за работа в регистратурите; при взаимодействието със служителите от ОЕ, както и правилата за действие в извънредни ситуации.

Ето защо е необходимо в хода на обучението, освен на изучаването на нормативните документи да се обърне внимание на практическите упражнения за създаване на умения, решаването на казуси и провеждането на ситуационни игри по предварително разработени сценарии.

Удачна форма на организиране на обучението е по отраслов признак, като се организират групи обучаеми със сходна практическа проблематика. По този начин се създават условия за изучаване и дискусии на специфичните форми на прилагане на Закона, Правилника, указанията и Наредбите. Същевременно е налице възможност за унифициране на полезните практики, в рамките на Закона, за всеки един отрасъл, с неговата специфика. Нещо повече, създават се условия за консултации с компетентните лица (преподаватели и/или служители на ДКСИ) по конкретни процедури и правила, които са удачни за съответното ведомство и могат да бъдат официализирани, посредством заповед на ръководителя на ОЕ, така че да се изпълняват

от подчинените структури в йерархията. По този начин се подпомага работата в областта на КИ и се създават унифицирани правила и практики (съгласно Закона), специфични за ОЕ и подчинените подразделения. Реализира се използването в максимална степен на свободата за действие, заложената в ЗЗКИ, идентифицират се погрешни практики и се въвеждат вътрешни правила за работа с КИ в целия отрасъл.

В разглеждания аспект е необходимо познаването не само на изискванията на ЗЗКИ, но и съответните специални закони, които дефинират категориите информация, подлежащи на класификация като служебна тайна и уреждат съответните нормативни практики. Ето защо се налага обучението, предвидено в областта на защитата на класифицираната информация да премине отвъд рамката на текстовете на ЗЗКИ и Правилника за неговото прилагане и да съдържа специфични знания за съответния отрасъл и нормативната база, на основата на която се извършва неговото управление.

II. Системен анализ

В ОЕ се създава система за защита на КИ. Ръководителят на ОЕ утвърждава политика за сигурност в областта на информацията, включително относно класифицираната информация в организацията.

Политиката за сигурност се изгражда като система от правила и практики, основани на законовата уредба, които определят как една организация управлява, защитава и разпространява информацията. Тя включва обектите за защита, средствата за защита, службите и механизмите, както и управленски решения и практически указания за действие.

От гледна точка на практиката, политиката за сигурност може да се раздели условно на три нива.

Към **първото ниво** се отнасят решенията, които имат отношение към цялата организация. Те се вземат от ръководството на организацията и са с общ характер, например: решение да се създаде или преразгледа комплексна програма за защита на информацията; формулиране на целите,

които преследва организацията в областта на защитата на класифицираната информация; осигуряване на база за спазване на законите и наредбите; систематизиране на управленските решения по въпросите за реализация на програмите за защита, които са валидни за цялата организация. Към това ниво на управление се отнасят защитата на ресурсите и координацията при използването на тези ресурси, обособяването на специален персонал за защита на критично важни системи, поддържането на контакти с други организации и пр. Политиката за сигурност от това ниво има връзка с три аспекта: *първо*, организационната единица е длъжна да спазва съществуващите закони; *второ*, трябва да контролира действията на лицата, които отговарят за изработване на програмите за сигурност; и *трето*, да се осигури определена степен на отговорност на персонала.

Към **второто ниво** се включват отделни аспекти на защитата на информацията. Пример за това е достъпът до интернет (как да се съчетае правото да се получава информация със защитата от външни заплахи), използването от потребителите на нелицензирани програми и т.н. Политиката за сигурност на това ниво е свързана със следните теми:

- Описание на аспекта. Описание на заданието и конкретните изисквания към мрежата – с каква информация ще се работи, с какви ресурси се разполага, на какви изисквания за защита трябва да отговаря системата и т.н.

- Обхват и ниво на сигурността. Например за АИС и/или мрежи на стратегическо държавно учреждение (МВР, МО и т.н.) е необходима по-висока степен на защита, отколкото на една малка фирма.

- Сфера на използване, т.е. къде, кога, как, по отношение на кого и какво се приема дадената политика за сигурност.

- Позиция на организацията по дадения аспект, т.е. целите на организацията по отношение на защитата на класифицираната информация. Най-добрите политики за сигурност на данните използват превантивния подход. Чрез предотвратяване на

възможността за неоторизиран достъп, данните ще останат защитени.

- Права и задължения на лицата, отговорни за провеждането на политиката за сигурност. Тези права и задължения се определят със Закона за защита на класифицирана информация (ЗЗКИ) и ППЗЗКИ, както и с вътрешни нормативни правила. Политиките определят насоките и процедурите, които могат да бъдат от полза на администраторите и потребителите при възникване на непредвидени ситуации в мрежата.

- Законосъобразност. Политиката за сигурност трябва да съдържа общо описание на забранените действия и санкциите срещу тях. Случаите на нарушения от страна на персонала трябва да се разглеждат от ръководството и да се предприемат наказателни мерки, включително и уволнение.

- При определяне на политиката за сигурност трябва да се знае от кого всеки служител може да получи разяснение, помощ и допълнителна информация.

- Политиката за сигурност на **най-ниското ниво** се отнася до конкретното програмно осигуряване. За разлика от предишните две нива тя трябва да бъде доста по-детайлна. Въпросите, на които трябва да се отговори при определяне на политиката за сигурност за това ниво са, например:

- При какви условия могат да се четат и модифицират данните в АИС?

- Кой има право на достъп до обектите, поддържащи програмното осигуряване?

Формулирането на целите на политиката на най-ниското ниво също се основава на съображенията за поверителност, достъпност и цялостност, но тези цели трябва да бъдат по-конкретни.

От целите произтичат правила за защита на информацията, описващи кой, какво и при какви условия може да извършва. Колкото са по-детайлни правилата, толкова по-лесно е да се изпълняват програмно-техническите изисквания. От друга страна, много строгите правила може да препятстват работата на потребителите. Затова ръководството трябва да намери разумен компромис, при който на приемлива цена

може да се осигури необходимото ниво на защита, без да се ограничават служителите.

След като се определи политиката за сигурност, може да се пристъпи към изготвяне на **програма за сигурност** и нейното реализиране. Програмата може да се структурира също на отделни нива, съответстващи на структурата на самата организация. В най-честите случаи са достатъчни две нива: централно и изпълнителско.

Програмата на централно ниво се отнася за цялата организация и може да се ръководи от *служителят по сигурността на АИС и/или мрежите*, като главните й цели са: оценка на рисковете и заплахите; избор на ефективни средства за защита; координация на дейностите на различни отдели и служители при защитата на информацията; стратегическо планиране; контрол на дейностите в областта на защитата на класифицираната информация.

Целта на програмата на изпълнителско ниво е да осигури надеждна и икономична защита. На това ниво се решава какви механизми на защита могат да се използват, закупуването и установяването на технически средства и т.н. За изпълнението на действията по програмата трябва да отговаря администраторът по сигурността.

Програмата за сигурност не бива да се превръща в механичен набор от технически средства, свързани в система, защото така ще загуби своята независимост и значимост, вследствие на което висшето ръководство ще забрави за нея.

За да функционира ефективно системата за защита на класифицираната информация се извършва системен анализ на риска. Започва се с избор на обекта за анализ, например органът, осъществяващ дейността по защита на информацията. В общината това е Дирекция "Отбранително-мобилизационна подготовка, обществен ред и сигурност". За неголеми учреждения, каквито са общините, може да се разглежда цялата информационна инфраструктура, но за крупни организации процесът може да се окаже необосновано скъп и бавен. В тези случаи ще трябва да се анализират най-важните, критични възли от мрежата. При анализа на риска за уязвими се считат

всички елементи от информационната система – от мрежовия кабел, който може да се прекъсне, до базата от данни, която може да бъде разрушена от неумелите действия на администратора. Много е важно да се избере „разумна“ методология за оценка на риска.

Обектите за анализ са: *класифицираната информация, компонентите на информационната система, програмните ресурси, поддържащата инфраструктура и персонала*. Следва да се класифицират данните по нивото на сигурност, да се определят местата за съхранение и обработка, начините за достъп до тях. Важно е да се систематизират обектите, за да може да се направи оценка за последствията от нарушаване на защитата на информацията.

Необходимо е анализиране на съществуващите заплахи за пробив в системата за класифицирана информация. Видове заплахи, които се анализират, следва да се избират на базата на здравия разум, но в рамките на избраните видове трябва да се направи пълно разглеждане. Важно е да се определят не само заплахите, но и източниците на тяхното възникване – това може да помогне при избора на допълнителни средства за защита.

След идентификацията на заплахите е необходимо да се оцени вероятността за осъществяването им. Съгласно DoDAF Deskbook, скалата на вероятностите за реализиране на застрашаващ сценарий съдържа 5 нива: често повтарящ се, вероятен, случаен, малко вероятен и невероятен (неправдоподобен). Възможно е да се възприеме и скала с три нива: висока, средна и ниска вероятност.

Освен вероятността за осъществяване, определящ е и потенциалният характер на щетите. В този аспект се възприемат също определени нива: катастрофални, големи, малки и незначителни. Например пожари се случват рядко, но размера на щетите от тях е голям и т.н. Оценявайки заплахите, трябва да се изхожда не толкова от среднотатистическите данни, а от специфичните особености на конкретната АИС, организационна единица и персонал.

Оценка на риска се определя като про-

изведение от вероятността за възникване на заплахата и размера на предполагаемите щети. В зависимост от оценката на риска се определя съответното ниво на защита, т.е. ресурсите, необходими за минимизиране на очаквания вреден ефект.

За премахването и ограничаването на недостатъци, създаващи реална опасност се прилагат съответни ресурси и механизми. Например, ако има голяма опасност от нерегламентирано проникване в системата, може да се задължат потребителите да избират дълги пароли, да задействат програма за генериране на пароли или да се закупи интегрирана система за автентификация. За да се оценят като стойност защитните мерки, е нужно да се отчитат не само средствата, които ще са необходими за закупуване на оборудване и програми, но и разходите за внедряване, поддръжка, обучение и преквалификация на персонала. Ако по този показател новото средство се окаже икономически изгодно, може да бъде допуснато за по-нататъшно разглеждане.

Когато необходимите мерки са приети, трябва да се провери тяхната действеност, т.е. да се установи, че остатъчният риск е станал приемлив. След това се реализира процедурата по сертификация, според законодателните норми. Ако се окаже, че изискванията не са изпълнени, се анализират допуснатите грешки и се провежда нова итерация на процеса на управление на риска.

Предвиждат се мерки за защита, ориентирани към персонала. Именно хората формират режима на защита и в редица случаи се оказват главната заплаха, затова човешкият фактор заслужава първостепенно внимание.

Контролът на доверието към персонала започва с приемането на служителя на работа и дори преди това – при съставянето на длъжностната характеристика. Още на този етап е необходимо да се привлече специалист по защита на информацията, който да определи компютърните привилегии за тази длъжност. Съществуват два принципа, които трябва да се вземат под внимание:

Принцип на разделение на отговорностите. Този принцип е задължителен от

гледна точка на ЗЗКИ, т.е. за една информационна ценност да отговаря един потребител. Ролите и отговорностите се разпределят така, че един човек да не може да наруши критически важен за организационната единица процес.

Принцип на минимизация на привилегиите. Той предписва как да се дават на потребителите само тези права на достъп, които са им необходими за изпълнение на служебните задължения.

В нормативната база (ЗЗКИ) подробно и категорично са определени критериите за издаване на разрешение на лице за работа с класифицирана информация, като кандидатите се проверяват щателно от съответните служби за сигурност, извършват се проверки и/или беседи, за да не се допусне назначаване на лица, извършили престъпления, душевно болни или ненадеждни от гледна точка на опазване на тайната. Процедурата е дълга и зависи от нивото на класификация на информацията за достъп, до която кандидатства лицето.

Когато кандидатът е одобрен, той трябва да премине обучение да бъде запознат с нормативната база и да му бъде проведен изпит по защита на класифицираната информация. Законът за защита на класифицираната информация изисква тези процедури да са извършени преди встъпването в длъжност и преди да бъде включен в списъка с входящи имена, пароли и допуски. След този момент започва неговото администриране, протоколиране и анализ на действията му като потребител. Когато един потребител напусне организацията, особено в случаите на конфликт между сътрудника и организацията, е необходимо да се действа максимално оперативно. Възможно е и физическо ограничаване на достъпа до работното място.

Понякога обслужването и администрирането на компоненти от АИС и/или мрежи се поема от външни организации. Това може да създаде допълнителни слабости в защитата, които е необходимо да се компенсират със засилен контрол на достъпа или с обучение на собствени служители. Проблемът за обучението на персонала е един от основните, що се отнася до защи-

тата на информацията. Ако служителят не е запознат с политиката за сигурност, той не може да се стреми към постигането на формираните цели. Ако не знае мерките за сигурност, не може да ги съблюдава. Напротив, ако знае, че неговите действия се контролират, е възможно да се въздържа от нарушение. Обучението трябва да се провежда регулярно и всеки път по различен начин, иначе ще се превърне във формалност и ще загуби своята ефективност.

Организационни мерки за физическа защита. Сигурността на АИС и/или мрежите зависи от обкръжението, в което работят, следователно необходимо е да се предприемат мерки за защитата на сградите и прилежащите територии, поддържащи инфраструктурата и самите компютри.

В българското законодателство съществува много добра нормативна база по отношение на физическата защита на класифицираната информация.

Мерките за физическото управление на достъпа позволяват да се контролира и при необходимост да се ограничава влизането и излизането на служители и посетители. Може да се контролира цялата сграда на организацията, както и отделни помещения, например тези, в които са разположени комуникационната апаратура и сървърите (в ЗЗКИ са определени като зони за сигурност). По принцип основните средства за физическа защита са: охрана, прегради, видеонаблюдение, обемни детектори и др. Важно е да се разграничат компютрите и потока от посетители, или в краен случай да се направи така, че от прозорците и вратите да не се наблюдават екраните на мониторите и принтерите. При голяма централизирана система, в която голяма част от данните са поверителни, сървърите трябва да са физически обезопасени от случайно или умишлено повреждане. Поради това най-добре е физически да се елиминира възможността случайни лица да имат достъп до сървъра. Най-простото решение е той да се заключи в отделна стая, в която влизането да е ограничено. Това е стъпка в правилна посока при гарантиране на сигурността на сървъра.

Опасността от пожари е твърде голяма

и щетите, които нанасят често са сериозни, поради което противопожарната защита е много съществена част от физическата защита. Необходимо е помещенията, където се намират компютърните системи, да имат противопожарна сигнализация и автоматични средства за пожарогасене.

Към поддържащата инфраструктура могат да се отнесат и системите за електро- и топлоснабдяване и средствата за комуникация. Към тях трябва да има същите изисквания за достъпност и цялостност, както и към АИС и/или мрежата. За осигуряване на цялостност е необходимо да се защити оборудването от кражби и повреди.

Развитието и все по-широкото внедряване на информационните и комуникационни технологии естествено води до повишаване на риска от неоторизиран достъп до данни и ресурси на компютърните мрежи. Проблемът става особено актуален при свързване на корпоративна мрежа, в която се съхранява и обработва конфиденциална информация, към Интернет. Както е известно, компютърната мрежа Интернет осигурява глобална инфраструктура, но за съжаление предоставя услуги с ниска степен на сигурност и надеждност.

Системите за информационна сигурност представляват сложен комплекс от продукти, технологии и решения на различни по характер задачи, но с подчертано изискване за интегриране в единен комплекс. Фирмите, работещи в тази проблемна област, предлагат широк спектър от продукти и технологии за сигурност в Интернет/Интранет, екстранет и мрежи с отдалечен достъп.

При реализацията на проекти с подобен род продукти и технологии системните интегратори трябва да отделят особено внимание на възможността за интегриране и централизирано управление на отделните модули на системата за информационна сигурност, като се съблюдават следните принципи:

Един от основните аспекти при изграждане на системите за защита акцентира върху вътрешната сигурност, тъй като е добре известно, че по-голямата част от атаките идват

“отвътре”. На съвременния етап на развитие на компютърната техника, този проблем е особено актуален и еднакво важен, както за информационните системи на финансови къщи, банки, други компании, така и за тези на държавната администрация. Новото поведение изисква и съответно разделение на правата и задълженията на обслужващия състав. Наред със звената за мрежово администриране, системно администриране и администриране на приложенията, в организационната структура на ведомството трябва да бъде създадено и специализирано звено по администриране на защитата. Специалистите в него изпълняват всички дейности и носят отговорност за защитата на информацията, както на компютърната мрежа като цяло, така и на нейните компоненти (сървъри, бази от данни, приложения). Основните им задължения са свързани с цялостно администриране, поддръжка и текущи настройки на използваните апаратни и програмни средства за защита, идентификация и локализиране на опити за “хакерски” и “кракерски” атаки, развитие и усъвършенстване на защитата и други. Важен аспект на глобалната политика за сигурност е подборът, подготовката и контролът върху работата на специалистите от отдел “Администриране на сигурността”. Както е добре известно – абсолютна защита няма. След реализиране на системата за сигурност и въвеждането и в експлоатация е възможно както потребители, така и злоумишленици да открият пътища за умишлено или непредумишлено заобикаляне или разрушаване на защитата. Освен това правилата и процедурите за сигурност остаряват във времето. Така че, необходимо е през определен период от време политиката на ведомството да бъде одитирана и коригирана в съответствие с новите технологии и развитието на използваните продукти.

Управление на достъпа. Средствата за управление на достъпа позволяват да се характеризират и контролират действия, които субектите (потребители и процеси) могат да изпълняват над обектите (информации и други ресурси). Тук става дума за логическо управление на достъпа, което се

реализира с програмни средства.

Задачата на логическото управление на достъпа се състои в това за всеки субект и обект да се определи списък от допустими операции и да се контролира установеният ред. Контролът за правата на достъп се създава от различни компоненти на програмната среда: операционна система, допълнителни средства за сигурност, управление на база от данни, посредническо-програмно осигуряване и т.н. При вземане на решение за предоставяне на достъп обикновено се анализира следната информация: идентификатор на субекта (потребителя), мрежови адрес на компютър и др.; атрибути на субекта – белега за сигурност, групата на потребителя; място на действието; време на действието; вътрешни ограничения на програмата.

Голяма част от операционните системи и системите за управление на бази от данни реализират произволно управление на достъпа. Основното достоинство на този метод е гъвкавостта. Всеки субект може независимо да задава права за достъп, което е особено лесно, ако се използва списък за управление на достъп. Този подход има редица недостатъци. Децентрализацията на управлението на достъпа води до това, че много потребители трябва да бъдат надеждни, а не само системните оператори и администратори. Разсеяността и некомпетентността на притежателя на класифицирана информация може да доведе до откриването ѝ от всички потребители.

Нерегламентираният достъп до данните може да се осъществи чрез: *наблюдаване на екрана на монитора, четене на пакети, предавани по локалната мрежа, анализ на излъчваните електромагнитни вълни и др.* За съжаление някои от начините за прихващане на данни са леснодостъпни, а борбата с тях е трудна и скъпа. Мобилните и преносими компютри, също са обект за нерегламентиран достъп, но според законодателството за тях се изготвят специфични изисквания за физическа сигурност. Такива могат да бъдат например криптиране на данни на дисковете на лаптопите.

Поддръжане на работоспособност. По време на експлоатацията на АИС и/или

мрежите се създават най-големите опасности за нейната сигурност. Неволните грешки на системния администратор и на потребителите могат да доведат до повреди на апаратурата, разрушаване на програмите и данните, а в най-добрия случай се допускат слабости, които повишават рисковете от заплахи. Скъпите мерки за сигурност губят своя смисъл, ако са недобре документираны, в конфликт с други програмни продукти, а паролите на системния администратор не се сменят от момента на инсталация, т.е. за осигуряване на по-добра защита на информацията в АИС и мрежите е необходима ежедневна дейност по поддръжката.

Поддръжката на потребителите се състои в консултиране и оказване на помощ при разрешаването на възникналите проблеми. Важно е в потока от въпроси на потребителите да се доловят проблеми, свързани с информационната сигурност. Практически полезно е администраторите да записват въпросите на потребителите, за да могат да извлекат най-често възникващите проблеми и да направят пособие със съвети за най-разпространените.

Поддръжката на програмното осигуряване е съществен елемент от осигуряването на цялостност на информацията. Ако потребителите имат право сами да инсталират програмни средства, се създава опасност от заразяване с вируси. Големи заплахи крие и включването към интернет. В ЗЗКИ категорично се забранява свързването с глобални мрежи на АИС и/или мрежи, в които се създава, съхранява, обработка и пренася класифицирана информация. Въпреки това трябва да се контролират самоволните действия на потребителите по програмните ресурси и да се осъществява контрол и за нерегламентирани промени в програмите и правата за достъп до тях. От практиката е доказано, че колкото е по-автоматизиран един процес, толкова по-малко вероятни са грешките, така че може да се твърди, че автоматизацията е стълб на сигурността.

За възстановяване на програмите и данните след аварии е задължително да се архивира. И тук е добре процесът да се автоматизира, а копията да се съхраняват на

безопасно място, защитено от пожари и други заплахи.

При поддържането на работоспособността по време на работния процес се налага да се осигури физическа защита и отчет на дискети, ленти, разпечатани на хартия продукти и др. Те трябва да се защитят от нерегламентиран достъп, както и от вредни влияния на околната среда. Управлението на носителите на класифицирана информация обхваща целия им жизнен цикъл. В нормативната уредба тези въпроси са строго фиксирани. Магнитните носители на класифицирана информация се регистрират в регистратурата за класифицирана информация по специален ред, а при необходимост се унищожават физически. Отпечатването на материали, съдържащи класифицирана информация, следва да се извършва на специално определено печатащо устройство, при автоматичен режим.

Разгледаните по-горе организационни мерки са основни за реализиране на защита на класифицираната информация в автоматизирани информационни системи и мрежи.

Основната част от загубите се нанасят от действията на легалните потребители, по отношение на които управленските и организационните мерки не дават решаващ ефект. Главните врагове са некомпетентността и неточността на персонала при изпълнение на служебните задължения, опитите за нерегламентиран достъп до системите и само програмните и техническите мерки са в състояние да им противостоят.

Към **програмните методи** могат се отнесат: идентификация и автентификация; управление на достъпа; протоколиране и одит; защита от вируси.

Защитата на данните става все по-актуална по ред причини, основната от които е тоталното използване на Интернет и обратно пропорционалното снижаване на нивото на подготовка на потребителите. Темата е модерна и изобилието на материали по нея за съжаление по-скоро пречи на изучаването и формирането на разбиране от страна на крайните потребители.

От програмно-технически методи основно приложение намират криптографските методи], които гарантират много

добра степен на защита, но въпреки това разшифроването е въпрос на време и наличие на мощна изчислителна техника. Съществуват два принципно различни типа криptosистеми – симетрични и асиметрични. В симетричните се използва един и същ ключ за криптиране и декриптиране на информацията, който е известен и на двете страни. Това създава необходимостта от надеждното му съхраняване, разпространение и периодично обновяване. Решението е подходящо за малък брой потребители.

При асиметричните криptosистеми се работи с два ключа – публичен и частен. Публичният е достъпен за всички, които се интересуват, докато частният – единствено за притежателя му. Когато трябва да се изпрати определена информация от един участник към друг криптирането ѝ се извършва с частния ключ на изпращача и с публичния на получателя, декриптирането съответно – с публичния ключ на изпращача и с частния на получателя. При асиметричните криptosистеми не е необходимо надеждно съхраняване на публичните ключове – те могат свободно да се разменят или публикуват в WEB сайт.

На базата на различни математически теории са разработени съответни приложни алгоритми, възприети като световни стандарти. Алгоритмите, намерили най-широко приложение в съвременната криптография на класифицирана информация са следните: *симетрични* DES¹, IDEA², AES³ и *асиметрични* RSA⁴, ECC⁵.

Основен елемент, който реализира главните задачи на една ISS⁶ е т.нар. крипто ядро, което представлява набор от алгоритми и ключове, с които борави системата за защита на информацията. При симетричните системи ядрото е статично – алгоритмите и ключовете не се променят за определен период от време. При асиметричните системи крипто ядрото се променя динамично – ключът се генерира за конкретната единична обработка

¹ Data Encryption Standard

² International Data Encryption Algorithm

³ Advanced Encryption Standard

⁴ Public-key cryptography (Rivest, Shamir, Adleman)

⁵ Elliptic Curve Cryptography

⁶ Internet Security System

и след това се унищожава. За всяка следваща обработка се генерира нов ключ чрез генератор на случайни числа, с практически нулева вероятност за повтаряемост. Това повишава значително надеждността и защитеността на този тип системи и ги прави многократно по-трудни за разбиване от злоумишленици.

При асиметричната криптография от изключително значение за надеждността е начина на съхраняване и използване на крипто ядрото – колкото по-защитен е достъпа до него, толкова по-трудно е разбиването на системата.

В последните години, след успешното навлизане на многофункционалните смарт карти в различни приложни системи се появи една нова технология за реализация на ISS – технологията **изнесено крипто ядро**. Тук наборът от алгоритми и ключове, които се използват за защита на данните не се съхраняват в компютър, а на отделен физически компонент, което го прави значително по-трудно достъпен. Тези функция се изпълнява от многофункционална „смарт“ карта. Тя се активира за работа от самия потребител чрез съответен софтуер. В процеса на активиране се деблокира заредения в картата *firmware* и се генерират уникална двойка ключове – публичен и частен.

Доказването на автентичността на потребителя на класифицирана информация в съответното звено по биометричен път е процес, протичащ на два етапа. В първата фаза съответен уред сканира ирисите, ретините, лицата, почерците или гласовете на хората и ги записва в списък. Уникалните индивидуални свойства се извличат и конвертират в отделни шаблони, които се записват като криптирани цифрови данни. Във втората фаза потребителят отново преминава през процеса на сканиране, резултатът от което се сравнява с шаблоните от базата данни. По такъв начин се регламентира достъпа. Биометрично решение е интегрирано в клавиатурите, които разполагат със скенер за пръстови отпечатыци, като достъпът до системата се ограничава софтуерно. По този начин е възможно не само да не допускате неоторизирани потребители, но и да дефинирате различни права за всеки. Другото решение на фирма-

та – клавиатура с четец за смарт карти, е изключително удобно за офиси с няколко десетки работни места, тъй като индивидуалните настройки на всеки отделен потребител се съхраняват в чипа на картата му, поради което са му винаги на разположение, независимо от кое точно работно място е влязъл в системата. Те включват допускане до работното място едва след представяне на документи или визуална идентификация на личността, комбинирани с периодични проверки на работещия през определен период от време.

На практика единственият изход е използването на криптографията за криптиране на паролите. Приложими са следните мерки за повишаване на надеждността: налагане на технически ограничения – паролите да не са кратки, да съдържат букви, цифри и други знаци; управление на сроковете на действие на паролите, тяхната периодична смяна; ограничаване на достъпа до файла с паролите; ограничаване броя на несполучливите опити за вход в системата; обучение на потребителите; използване на програмни генератори на пароли.

Както е известно, едно от най-мощните средства в ръцете на злонамерени лица е изменението на програмата за автентификация, при което паролата не само се проверява, но и се запомня за последващ нерегламентиран достъп.

Устройствата за контрол, базирани на биометрични характеристики, са скъпи и сложни, затова се използват само в специфични организации с високи изисквания за сигурност. Администрирането на идентификацията и автентификацията е много важна и трудна задача. Необходимо е постоянно да се поддържа конфиденциалност, цялостност и достъпност. Най-лесният начин за това е като се централизира процеса на администриране, което позволява да се реализира концепцията за единен вход. Веднъж преминал проверката за идентичност, потребителят има достъп до всички ресурси на мрежата (в границите на неговите правомощия).

III. Заключение

Извършеният системен анализ потвърждава тезата на авторите, че текущото и функционалното обучение в рамките на нормативната база не е достатъчно, за да се гарантира успешно процеса на защита на класифицираната информация. Необходимо е трябва да се обърне внимание на специализираното обучение на определени групи човешки ресурси в сектора за сигурност (служители по сигурността на АИС и мрежи и администратори на мрежи), във връзка с прилагането на съвременните технологични подходи, методи и средства за обезпечаване на информационната сигурност.

Нещо повече, необходимо е да се обучат системни архитекти и инженери, които да прилагат успешно парадигмата на сигурността. От решаващо значение е създаването на методология на жизнения цикъл на системите в сигурността, на основата на която да се развива целия процес – от формулиране на оперативната концепция на системата, през моделиране на оперативната и системната архитектура до реализацията и експлоатацията. По този начин би могло да се гарантира вграждането на атрибутите за сигурност в архитектурния модел и по-нататък в прототипа на системата, което означава създаване на системи, отговарящи на изискванията за информационна сигурност, в най-широк смисъл.

Литература

Закон за защита на класифицираната информация (посл. изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври, 2011 г.)

Правилник за прилагане на закона за защита на класифицираната информация (посл. изм.. ДВ. бр.5 от 19 Януари 2010 г.)

Задължителни указания за съдържанието на учебната програма за провеждане на обучение в областта за защитата на класифицираната информация (Решение на

ДКСИ № 46/26.08.2003 г.).

Задължителни указания за служителя по сигурността на информацията – дейност и процедура за назначаване (Решение на ДКСИ № 3/25.02.2003 г., изм. с Решение № 68-I/25.10.2011).

Наредба за задължителните общи условия за сигурност на автоматизираните информационни системи или мрежи, в които се създава, обработка, съхранява и пренася класифицирана информация (посл. изм. ДВ бр. 101 от 18 Декември 2009 г.)

Задължителни указания за пренасяне на класифицирана информация чрез куриери-служители в организационните единици (Решение на ДКСИ по № 202-II/02.11.2004 г.).

Петришки, Г., Защита на класифицираната информация, въпроси и отговори, “Симолини”, София, 2006, с. 27-28.

DoDAF Deskbook, V. 1.0, 2004.

Karakaneva, J., Architecture Design of Security System, Trakia Journal of Sciences, vol. 8, № 3, 2010.

Павлов, Г., Проблеми на сигурността и защитата на класифицираната информация в автоматизираните информационни системи и мрежи, Университетско издателство “Стопанство”, сп. Икономически алтернативи, бр. 5/2005

Павлов Г., Защита на информацията, Унив. Издателство “Стопанство”, С, 2010

Павлов Г., Информационната сигурност в организацията (фирмата), Унив. издателство “Стопанство”, С, 2011

Наредба за системата от мерки, способи и средства за физическа сигурност на КИ и за условията и реда за тяхното изпълване (Обн., ДВ, бр. 22 от 11.03.2003 г.).

Методика за изграждане и оценка на средствата и системите за физическа сигурност на КИ (посл. Решение №26-I/10.04.2012г.).

Беленски, Р., Разследване на компютърни престъпления, Сиела, София, 2006, 41.

ON ISSUES IN TEACHING PROTECTION OF CLASSIFIED INFORMATION IN ENERGETICS

Ass. Prof. Phd. Georgi Pavlov Pavlov

University National and World Economy

Ass. Prof. Phd. Juliana Ivanova Karakaneva

New Bulgarian University

I. Aspects of training in the protection of classified information

After the entry into force of the Law on Protection of Classified Information Act (PCIA) (State Gazette. Issue. 45th of April 30, 2002) all law persons, irrespective of their legal form, which generate, process, store or transmit material or documents marked with under are organizational units within the meaning of § 1, item 3 of the Supplementary Provisions of the PCI. As such, they must be laid before the State Commission on Information Security (SCIS).

"Organizational Units" (OU) are: units which are created, processed, stored or provide classified information.

Obligation to determine as an organizational unit in SCSi stems from the law and its implementation contribute to the identification of subjects required by law. Failure to do so shall not exempt the entities that create, store, process or provide classified information to implement statutory measures for its protection, as they are organizational units by virtue of the law itself.

Head of the organizational unit (as defined in the Act) directs, organizes and controls the overall activities for the protection of classified information. He appointed security officer information which is directly subordinate. In exceptional cases, depending on the level and volume of classified information in the Organizational Units, the head of the organizational unit may fulfill the functions of a

security officer of the information if it meets the requirements of Art. 21 CIPA.

In OU can be created and administrative security units that support the security officer of the information in its activities.

According to Art. 26. (3) CIPA, the head of the organizational unit within the law declares list of information to be classified as an official secret domain of organizational unit. (Official secrecy is the information created or held by public authorities or local authorities, which is not a state secret, unauthorized access to which would adversely affect the interests of the state or another legally protected interest).

According to Art. 23. (1) of the Rules for the implementation of CIPA (RICIPA), the head of the organizational unit determined by an order list of the positions or tasks that require access to classified information covered by professional secrecy.

According to Art. 2. (1) and (2) of RICIPA organizational units generate, process, store and maintain information databases. Specific rules for the management of data in them shall be determined by the Head of the organizational unit.

Heads of organizational units established information manage funds responsible for the lawfulness and take measures to prevent unauthorized access and / or deletion of data, according to Art. 13. by RICIPA. Within the meaning of § 1, item 15 of the Supplementary Provisions of the PCIA "Damage in the area of national security, defense, foreign policy or the protection of the constitutional order" is a

threat or harm to the interests of the Republic of Bulgaria or of those interests which it has undertaken to defend the harmful effects of damage which cannot be eliminated or adverse effects, which can be limited to the follow-up. Depending on the importance of the interests and the gravity of such negative consequences, the damage is irreparable or extremely large, difficult to repair, large and limited.

Head of organizational unit organization creates and defines procedures for periodic review of established organizational unit classified information in order to change or remove the classification levels.

Head of the organizational unit in which store and exchange foreign classified information, organized under the leadership of SCIS registry in international relations. Activities of these registries is organized in accordance with the relevant international agreements and rules on classified information to the international organization or the State – the source of classified information.

Systematized information is that the head of OE, under the law is a person entrusted with the crucial task is responsible for the overall activities in the field of classified information. It is therefore necessary that this person to undergo initial training as required consists of mandatory training and functional training mandatory.

Employee information security plays a key role in OU. On the one hand, he is the person who coordinates and supervises practical activities and is responsible for training staff in the CPI, on the other hand – to liaise with the relevant territorial or regional security service. Given the importance of the activity they perform and unification of their training program is also provided specialized training for those employees SISC.

In connection with the widespread use of electronic documents and construction of automated information systems (AIS) and networks for processing classified information are essential functions of the Security Officer of AIS and networks and the administrator of the network.

Security Officer of AIS and networks responsible for the security policy to the context field in the organizational unit and provides

training and monitoring of compliance with security requirements. Network administrator is responsible for security procedures AIS or network and monitor their implementation by users.

With a view to completing the above analysis, groups of students, according to the legal requirements are:

- Heads of OU;
- Security officers;
- Head and valets;
- Security officers AIS and networks;
- Network administrators;
- Employees who, by virtue of their official duties or specific assigned tasks, create or use classified information.

In the latter group of employees can be assigned and couriers who carry and transmit packets containing documents and/or materials containing classified information that undergo special training.

Handling of classified information has certain characteristics in relation to the specific activity that takes place in OU. In this respect, one can distinguish the following types of OU:

- Ministries and departments traditionally created and processed CI (Ministry of Defence (MD), Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Interior (MI) and Ministry of Justice and their divisions);

- Other ministries and their subordinate structures (Ministry of Energy, Ministry of Regional Development and Public Works, Ministry of Health, Ministry of Transport and Communications, Ministry of Economy, Energy and Tourism);

- Structure of the district and municipal government;

- Public companies and companies;
- Private companies and firms.

Some companies or firms start work on the requirements of CIPA in connection with participation in procedures or contracts concerning issues related to the creation and use of CI. Under the law, these contractors and their employees must also pass the appropriate mandatory training with emphasis on industrial safety.

The execution of contracts under the

membership of Bulgaria in NATO and the European Union also creates challenges, the need for strict compliance with the standards and regulations on foreign classified information. Therefore, learning to create practical skills such information is a priority in the SCIS.

From the above-mentioned classifications, it follows that the wide range of tasks implies differentiation of functional training with a view to focus on the subject area of direct interest to students. Since CIPA provides for the placement of the initial security classification to be performed by the person creating the document containing classified information, it is essential that training in classification and marking of CI employees who are entrusted with the development of classified documents and materials.

For valets and their deputies is important to study and experiment procedures for keeping records and reporting, preparation of correspondence to be sent; adoption of correspondence, the conditions for review, change or remove the classification level, access control, etc. Of particular importance is to know the requirements for working in the registry, the interaction with the staff of the OU, and the rules for an emergency.

It is therefore necessary in the course of training, in addition to the study of legal documents to focus on practical exercises to create skills, case studies and conducting situational games pre-designed scenarios.

Appropriate form of organization of training is a sign industry by organizing groups of students with similar practical issues. Thus creating conditions for study and discussion of specific forms of implementation of the Act, the Regulations, guidelines and regulations. However, there is the possibility of unification of good practices within the Act, for each sector, with its specificity. Moreover, conditions are created for consultation with competent persons (teachers and/or employees of SCIS) on specific procedures and rules that are useful for the respective department and can be formalized by an order of the OU, so as to perform of subordinates in the hierarchy. Thus supporting the work in the CPI and create uniform rules and practices (under the Act) spe-

cific for OU and subordinated units. Implemented using the utmost freedom of action set out in the PCIA identifies improper practices and introduced internal rules for working with CIs across the industry.

In this particular aspect requires knowledge not only of the requirements of CIPA, but also relevant special laws that define the categories of information to be classified as an official secret and governing the relevant regulatory practices. It must therefore be training provided for the protection of classified information to go beyond the text of CIPA and its Implementing Rules and contain specific knowledge about the sector and the legal basis upon which to perform its management.

II. System Analysis

In OU establishes a system for the protection of CI. Head of OU approves security policy in the field of information, including classified information in the organization.

Security policy is built as a system of rules and practices based on legal regulations that define how an organization manages, protects, and distributes information. It includes facilities for protection remedies services and mechanisms, as well as management decisions and practical guidelines for action.

In terms of practice, security policies can be divided into three levels.

At the first level concern decisions with respect to the entire organization. They are taken by the management of the organization and are of a general nature, for example, the decision to create or revise a comprehensive program to protect information, the formulation of the aims of the organization in the field of protection of classified information, providing a basis for compliance with the laws and regulations; systematization of management decisions on the issues of implementation of protection programs that are valid for the entire organization. At this level of management concerning the protection of resources and coordination in the use of these resources, the formation of special personnel to protect critical systems, networking with other organizations, etc. The security policy of this level is related to three aspects: first, the organiza-

tional unit is required to comply with existing laws, second, must control the actions of those responsible for the development of security programs, and third, to ensure a certain degree of responsibility of staff.

At the second level includes different aspects of information protection. An example is access to the internet (how to reconcile the right to receive information protection from external threats) use by the users of unlicensed programs, etc. Security policy at this level is related to the following topics:

- Description of aspects. Job description and requirements specific to the network – what information will be handled, what resources are available, what kind of protection requirements must be met by the system, etc.

- Scope and level of security. For example, for AIS and/or networks of strategic state institution (MI, MD, etc.) need a higher level of protection than a small company.

- Field of use, i.e., where, when, how, for whom, and what is considered a given security policy.

- Position the organization in any aspect, i.e. the organizations objectives regarding the protection of classified information. Best policies for data security using preventive approach. By preventing the possibility of unauthorized access, the data will remain protected.

- Rights and obligations of the persons responsible for the implementation of security policy. These rights and obligations are determined by the Law on the Protection of Classified Information Act (PCIA) and RICIPA and internal normative rules. Policy guidelines and procedures that may be useful to administrators and users in case of emergencies in the network.

- Legality. Security policy must contain a general description of the prohibited acts and penalties against them. Cases of violations of staff should be considered by management and take punitive measures, including dismissal.

- In determining the security policy should be known by every employee who can get clarification, assistance and additional information.

Security Policy at the **lowest level** refers to the specific software. Unlike the previous two levels it should be much more detailed.

Questions that must be answered in determining the security policy for this level are, for **example**:

- Under what conditions can be read and modify data in the AIS?

- Who has the right of access to sites supporting software?

Formulation of policy objectives at the lowest level is also based on considerations of confidentiality, availability and integrity, but these goals should be more specific.

Purposes of deriving rules for the protection of information describing who, what and under what conditions can perform. The more detailed rules, the easier it is to implement programs and technical requirements. On the other hand, very strict rules can hinder the user experience. Therefore, management must find a reasonable compromise where a reasonable price can provide the necessary level of protection, but are not limited staff.

Once you determine the security policy can proceed to prepare the security program and its implementation. The program can also be structured at different levels corresponding to the structure of the organization itself. In most common cases are enough two levels: central and performing.

Program at the central level applies to the entire organization and can be guided by the security officer of AIS and/or networks, with the main objectives are: to assess the risks and threats, selection of effective remedies; coordination of the activities of various departments and staff in the protection of information, strategic planning control activities in the field of protection of classified information.

The aim of the program in executive level to ensure reliable and economical protection. At this level decides which protection mechanisms can be used, the purchase and establishment of technical resources, etc. For the implementation of the program actions must meet security administrator.

Security program should not be turned into a mechanical set of technical resources related to a system because it would lose its independence and significance, due to which senior management will forget about it.

To operate an effective system for the protection of classified information is a sys-

tematic risk analysis. It starts with site selection analysis, i.e. the active in the protection of information. In the municipality it is the "Defensive Mobilization, public order and security." For small institutions, such as municipalities, can be seen throughout the IT infrastructure, but large organizations process may be unduly expensive and slow. In these cases you will need to analyze the most important critical nodes of the network. When analyzing the risk to vulnerable are all elements of the information system – the network cable that can be interrupted to the database that can be destroyed by unskilled actions of the administrator. It is very important to choose a "reasonable" methodology for risk assessment.

The objects of analysis are: classified information, the components of the information system programming resources, supporting infrastructure and staff. Should be classified data security level to determine the storage and processing methods to access them. It is important to codify the objects to be able to assess the consequences of a breach of data protection.

It is necessary to analyze the existing threats to breach security of classified information. Types of threats are analyzed should be selected on the basis of common sense, but within selected species should make a full examination. It is important to determine not only threats but also the sources of their origin – that can help in the selection of additional remedies.

After identification of threats is necessary to assess the likelihood of their realization. According DoDAF Deskbook, the scale of likelihood that threatening scenario contains 5 levels: frequent, probable, occasional, unlikely and improbable (improbable). It is possible to adopt and scale with three levels: high, medium and low probability.

Apart from the likelihood of realization setting is the potential nature of the damage. In this aspect also perceive certain levels: catastrophic, large, small and insignificant. For example, fires are rare, but the amount of damage from them is great, etc. Assessing threats must be based not so much on the average data, the specifics of the particular AIS organizational unit and personnel.

Risk assessment is defined as the product of the probability of the threat and the amount of the alleged damage. Depending on the risk assessment to determine the appropriate level of protection, i.e. resources needed to minimize the adverse effect expected.

The elimination and reduction of defects, creating a real danger apply adequate resources and mechanisms. For example, if high risk of unauthorized intrusion into the system can require users to choose longer passwords trigger program to generate passwords or to purchase integrated authentication. To evaluate the value as protective measures need to be taken not only the funds that will be needed for the purchase of equipment and programs, but the cost of implementation, maintenance, training and retraining of staff. If this indicator new tool proves economically viable, may be admitted to further consideration.

When necessary measures are adopted, should check their activism, i.e. to establish that the residual risk has become acceptable. Then carries out the procedure for certification, according to legal norms. If it turns out that the requirements are not met, realized, mistakes and carry out a new iteration of the process of risk management.

Measures for protection, oriented for staff. The people who formed the system of protection and in many cases proved the main threat, so the human factor is a primary consideration.

Control of trust in the staff began with the adoption of employee work, and even before that – in the drafting of the job description. Already at this stage it is necessary to attract specialist in data protection, to determine computer privileges for this position. There are two principles which must be taken into consideration:

Principle of segregation of duties. This principle is binding in terms of CIPA, i.e. for an information value to meet a person. Roles and responsibilities are allocated so that a person can not violate critical in the organizational unit process.

Principle of minimization of privileges. It prescribes how to give users only the access rights that are necessary for the performance of official duties.

The legal basis (CIPA) in detail and explicitly defined criteria for authorization of a person to work with classified information and candidates are checked thoroughly by the relevant security services are carried out checks and/or interviews to avoid the appointment of offenders, mentally ill or unreliable in terms of secrecy. The procedure is long and depends on the level of classification of information access to which the person applies.

If the applicant is approved, it must be trained to be familiar with the legal basis and be conducted examination on the protection of classified information. Law on protection of classified information requires these procedures to be performed before the inauguration and before being included in the list of input names, passwords and tolerances. Thereafter began his administration, recording and analysis of his actions as a use. When a user leaves the organization, especially in cases of conflict between the assistant and the organization, it is necessary to act maximum operational. It is possible that physical restriction of access to the workplace.

Sometimes the service and administration of components of AIS and/or network is covered by external organizations. This can create additional security weaknesses that need to be compensated by enhanced access control or training their own employees. The issue of staff training is a key when it comes to protecting information. If the employee is not familiar with the security policy, he cannot pursue the objectives are set. If you do not know the security measures cannot observe them. On the contrary, if he knows that his actions are controlled, it is possible to refrain from misconduct. Training should be conducted regularly and each time in a different way, or will become a formality and will lose its effectiveness.

Organizational measures for physical protection. AIS security and/or network dependent on the environment in which they work, therefore it is necessary to take measures for the protection of buildings and adjacent areas, supporting infrastructure and the machines.

The Bulgarian legislation there is a good

legal basis to the physical protection of classified information.

Measures of physical access controls allow you to monitor and, if necessary, to restrict entry and exit of employees and visitors. Can control the building of the organization as well as individual rooms, such as those which are communication devices and server (CIPA zoned for security). Basically the main means of physical protection: security, fencing, CCTV, volumetric detectors, etc. It is important to distinguish between computers and the flow of visitors, or at least to make sure that the windows and doors do not observe the monitor screen and the printer. In a large centralized system in which much of the data is confidential, the servers must be physically secured against accidental or intentional damage. Therefore, it is best to physically eliminate the possibility bystanders have access to the server. The simplest solution is that it is locked in a separate room in which entry is restricted. This is a step in the right direction in ensuring the security of the server.

The danger of fire is too large and the damage they cause are often severe, and therefore fire protection is a very important part of physical protection. It is a space where there are computer systems have a fire alarm and automatic firefighting equipment

To the supporting infrastructure can be allocated and systems for electrical and water heating and means of communication. They should have the same requirements for accessibility and integrity, as well as AIS and/or network. For the sake of completeness it is necessary to protect the equipment from theft and damage.

Development and increasingly widespread application of information and communication technology naturally increases the risk of unauthorized access to data and resources on computer networks. The issue is particularly relevant in connection to a corporate network, which store and process confidential information to the Internet. As is known, the computer network provides global Internet infrastructure, but unfortunately provides services with a low level of security and reliability.

Information security systems are a com-

plex set of products, technologies and solutions to different types of tasks, but with a strong requirement for integration into a single complex. Companies operating in this problem area, offering a wide range of products and technologies for security in Internet/Intranet, Extranet and remote access networks.

The implementation of projects with this kind of products and technologies, system integrators need to pay particular attention to the possibility of integration and centralized management of individual modules of the information security system, with the following principles:

One from the main aspects in building to systems protection focuses on internal security as is well known that most of part from attacks come from "inside". At the present stage of development of computer technology, this is a particular problem, and equally important, for the information systems of financial houses, banks and other companies, and those of the state administration. New behavior requires appropriate division of rights and responsibilities of the service composition. Along with units of network administration, system administration and administration of applications in the organizational structure of the institution should be set up a specialized unit for the administration of the defense. Experts him perform all activities and are responsible for the protection of information, the computer network as a whole and its components (servers, databases, applications). Their main duties are related to the overall administration, maintenance and current settings of the used hardware and software data protection, identification and localization of attempts to "hacking" and "cracking" attacks, development and improvement of defense and others. An important aspect of the global security policy is the selection, preparation and control of the work of specialists from the "Security Administration". As is well known – there is no absolute protection. After realization of the security system and the introduction and operation is possible as users and attackers to find ways to intentionally or unintentionally circumvent the protection or destruction. Furthermore, the rules and procedures for security grow old in time. So, there is a certain period of time the

policy of the department to be audited and adjusted in accordance with the new technologies and the development of the products used.

Access management. Funds of access control allow characterizing and controlling the actions that subjects (users and processes) can perform over objects (information and resources). We are talking about logical access control, which is implemented with software tools.

The task of logical access control is that for each subject and the object to determine the list of eligible operations and control routine. The control of access rights created by the various components of the program environment: operating system, additional means of security management database, brokerage, software, etc. In deciding to grant access usually analyze the following information: an identifier of a subject (user), network address of the computer and more; Attributes of the subject – the sign for security, user group, place of operation, during the operation, internal restrictions on the program.

Most operating systems and management databases implement random access management. The main merit of this method is its flexibility. Any entity can independently set access rights, which is especially easy if you use a list control access. This approach has several disadvantages. Decentralization of access leads to the fact that many users must be reliable, and not just the system operators and administrators. Distraction and incompetence of the holder of classified information could lead to its discovery by all users.

Unauthorized access to the data can be achieved by: monitoring the monitor screen, reading packets on the local network, analysis of electromagnetic fields, etc. Unfortunately some of the ways to intercept data are readily available, and fighting them is difficult and expensive. Mobiles and laptops are also subject to unauthorized access, but under the law for them to design specific requirements for physical security. These can be as encryption of data discs laptops.

Maintaining performance. During the operation of AIS and/or networks to create the greatest dangers to its security. Slip system administrator and users can lead to damage to

equipment, destruction of programs and data, and in the best case be admitted weaknesses that increase the risk of threats. Expensive security measures lose their meaning if they are poorly documented conflict with other software, and password of the system administrator is not changed from the time of installation, i.e. to ensure better protection of information in the AIS and networks necessary daily maintenance work.

User support is to advise and assist in resolving the situation. It is important that the flow of questions users to detect problems related to information security. Practically useful administrators to record consumer issues, in order to extract the frequently occurring problems and make the tool tips for the most common.

Maintenance of software is an essential element of ensuring the integrity of the information. If users are free to install the program means creating a risk of virus infection. Major threats hiding and joining the internet. In CIPA categorically prohibits connection to global networks of AIS and/or networks that are created, stored, processed and transmitted classified information. However, it should be controlled willfully user activity on the program resources and to supervise and unauthorized changes to programs and rights of access. In practice has proved that the more automated a process is, the less likely are errors so it can be argued that automation is a pillar of security.

Recovery programs and data after failures necessarily archived. And here is a good process to automate and a copy is kept in a safe place, away from fire and other threats.

In maintaining performance during the workflow necessary to ensure the physical protection and accounting of diskettes, tapes, printed paper products, etc. They must be protected from unauthorized access and from harmful environmental influences. Management of holders of classified information covers the entire life cycle. The legislation these issues are strictly fixed. Magnetic classified information is recorded in the registry of classified information in a specific order and if necessary destroyed physically. Printing of materials containing classified information should be done in a specially designed printing

device in automatic mode.

The above organizational arrangements are essential for the realization of the protection of classified information in automated information systems and networks.

The bulk of the losses are plotted by the actions of legitimate users to which managerial and organizational measures do not give a decisive effect. The main enemies are incompetence and inaccuracy of staff in the performance of official duties, attempted unauthorized access to systems and only software and hardware measures are able to withstand them.

To **programming methods** can refer: identification and authentication, access control, recording and audit virus protection.

Data protection has become increasingly important for many reasons, the main of which is the total use of the Internet and inversely proportional decrease in the level of training of the users. The theme is modern and abundance of materials on it unfortunately inhibits learning and the formation of understanding by end users.

From hardware and software methods are mainly used cryptographic techniques to ensure a good level of protection, but decryption is a matter of time and the availability of powerful computing. There are two fundamentally different type cryptosystems – symmetric and asymmetric. In symmetrical use the same key for encryption and decryption information that is known to both parties. This creates the need for its reliable storage, distribution and periodic update. The solution is suitable for a small number of users.

In asymmetric cryptosystems work with two keys – public and private. Publicly available to all who are interested, while private – only owner. When you need to send some information from one participant to another its encryption is done with the private key of the sender and the recipient public, decryption, respectively – the public key of the sender and the recipient's private. In an asymmetric cryptosystem is not necessary secure storage of public keys – they can be freely exchanged or published on the WEB site.

Based on different mathematical theories

¹ Data Encryption Standard

were developed corresponding algorithms applied adopted as a worldwide standard. The algorithms, found the widest application in modern cryptography classified information are as follows: symmetric DES, IDEA², AES³ and the asymmetric RSA⁴, ECC⁵.

Essential element that implements the main tasks of an ISS⁶ is called. Crypto core, which is a set of algorithms and keys, which handles system protection. In symmetric systems, the core is static – the algorithms and the keys are not changed for a certain period of time. In asymmetric systems crypto core dynamically changes – the key is generated for the particular processing unit, and then destroyed. For each process generates a new key using a random number generator, with virtually zero probability of recurrence. This significantly increases the reliability and the security of this type of systems and make them much more difficult to dismantle from hackers.

In asymmetric cryptography crucial for a reliable way of storing and using crypto core – the more secure is the access to it, the more difficult it is breaking the system.

In recent years, following the successful introduction of multifunctional smart cards in different application systems show a new technology for the realization of the ISS – the technology **exported crypto core**. This set of algorithms and keys used to protect data is not stored in the computer and on a separate physical component, which makes it significantly more difficult to access. This function is performed by a multifunctional "smart" card. It is activated for operation by the user through appropriate software. In the activation process is released firmware loaded on the card and generate a unique pair of keys – public and private.

Proof of the authenticity of the user of classified information in the appropriate unit for biometric time a process takes place in two stages. In the first phase corresponding device scans iris, retina, person handwriting or voice of the people and saves them in a list. Unique

individual properties are extracted and converted into individual templates are saved as encrypted digital data. In the second phase, the user again goes through the scanning process, the result of which is compared with the templates in the database. Thus regulates access. Biometric solution is integrated into the keyboard that have fingerprint scanned, and access to the system is limited by software. Thus, it is possible not only to prevent unauthorized users, but also to define different rules for each. Alternatively, the company – keyboard with smart card reader is extremely convenient for offices with several dozen jobs since individual settings for each user are stored in a chip on his card, which is why it is always available, regardless of what exactly workstation is logged in the system. These include admission to the workplace after submission of documents or visual identification of the individual, combined with periodic inspections of working over a period of time.

In practice, the only way is to use cryptography to encrypt passwords. Apply the following measures to increase reliability: the technical limitations – no passwords are short, contain letters, numbers and other characters; management terms of passwords, their regular shift; restricting access to the password file, limiting number of unsuccessful login attempts in the system user training, use of software password generator.

As is known, one of the most powerful tools in the hands of malicious persons climate program authentication where the password is not only checked but is remembered for subsequent unauthorized access.

Control devices based on biometric features are expensive and complex, so are only used in specific organizations with high security requirements. Administration of identification and authentication is very important and difficult task. It is necessary to constantly maintain confidentiality, integrity and availability. The easiest way to do this is by centralizing the administration process, which allows to realize the concept of a single input. Once passed the verification of identity, the user has access to all network resources (within the limits of its powers).

² International Data Encryption Algorithm

³ Advanced Encryption Standard

⁴ Public-key cryptography (Rivest, Shamir, Adleman)

⁵ Elliptic Curve Cryptography

⁶ Internet Security System

III. Conclusion

Carried out a systematic analysis confirms the thesis of the authors that the current and functional training within the legal basis is not enough to ensure successful process of protection of classified information. It is to be given to specialized training for certain groups of human resources in the security sector (security officers AIS and networks and network administrators) in connection with the application of modern technological approaches, methods and tools for securing information security.

Moreover, it is necessary to train the system architects and engineers to successfully apply the paradigm of security. It is crucial that the creation of a methodology lifecycle security systems, based on which to develop the entire process – from the formulation of the operational concept of the system through modeling of operational and system architecture to implementation and operation. Thus could ensure the integration of security attributes in the architectural model and later in the prototype system, which means creating systems that meet the requirements for information security in the broadest sense.

Literature

Закон за защита на класифицираната информация (посл. изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври, 2011 г.)

Правилник за прилагане на закона за защита на класифицираната информация (посл. изм.. ДВ. бр.5 от 19 Януари 2010 г.)

Задължителни указания за съдържанието на учебната програма за провеждане на обучение в областта за защитата на класифицираната информация (Решение на ДКСИ № 46/26.08.2003 г.).

Задължителни указания за служителите по сигурността на информацията – дейност

и процедура за назначаване (Решение на ДКСИ № 3/25.02.2003 г., изм. с Решение № 68-I/25.10.2011).

Наредба за задължителните общи условия за сигурност на автоматизирани информационни системи или мрежи, в които се създава, обработва, съхранява и пренася класифицирана информация (посл. изм. ДВ бр. 101 от 18 Декември 2009 г.)

Задължителни указания за пренасяне на класифицирана информация чрез куриери-служители в организационните единици (Решение на ДКСИ по № 202-II/02.11.2004 г.).

Петришки, Г., Защита на класифицираната информация, въпроси и отговори, “Симолини”, София, 2006, с. 27-28.

DoDAF Deskbook, V. 1.0, 2004.

Karakaneva, J., Architecture Design of Security System, Trakia Journal of Sciences, vol. 8, № 3, 2010.

Павлов, Г., Проблеми на сигурността и защитата на класифицираната информация в автоматизирани информационни системи и мрежи, Университетско издателство “Стопанство”, сп. Икономически алтернативи, бр. 5/2005

Павлов Г., Защита на информацията, Унив. Издателство “Стопанство”, С, 2010

Павлов Г., Информационната сигурност в организацията (фирмата), Унив. издателство “Стопанство”, С, 2011

Наредба за системата от мерки, способи и средства за физическа сигурност на КИ и за условията и реда за тяхното използване (Обн., ДВ, бр. 22 от 11.03.2003 г.).

Методика за изграждане и оценка на средствата и системите за физическа сигурност на КИ (посл. Решение №26-I/10.04.2012г.).

Беленски, Р., Разследване на компютърни престъпления, Сиела, София, 2006, 41.

ВРЪЗКАТА ТУРИЗЪМ – ОКОЛНА СРЕДА

гл. ас. д-р Тодорка Тончева

Катедра „Икономика на туризма“

Увод

През последните години туризмът играе важна роля в икономическото развитие на много региони. Въпреки това, различни проучвания показват все по-нарастващо безпокойство заради факта, че разрастването на туризма може да доведе до щети за околната среда, като например изчерпване и преексплоатация на природните ресурси. Този научен анализ показва връзката между капацитета на легловата база в хотелите в даден район и отношението на местните жители към негативното влияние на туризма върху околната среда. Резултатите показват, че по-голямата гъстота на осъществените нощувки в съответния район предполага и по-голяма толерантност на местните жители.

Въпреки че от чисто икономическа гледна точка развитието на туризма е прекрасна възможност за местните жители на даден район да подобрят благосъстоянието си, факт е, че същото това развитие предполага и упражняването на голям натиск върху околната среда. Въпреки големите ползи, свързани с приходни постъпления, които са резултат от това развитие на туристическата индустрия, населението на тези райони се сблъсква със значителни проблеми, които туризмът причинява на околната среда.¹ Новите политики за развитие на туризма трябва да вземат под внимание отношението и мнението на местното население, свързано с възприемане на влошаването на природните условия като противоположно на икономическото развитие, вървящо наред с развитието на туризма.,

¹ Palmer, T., Riera, A. Tourism and environmental taxes. With special reference to the Balearic ecotax. Tourism management, 2003, 24 [6], 665-674.

1. Основни фактори на отношението към туризма

Реакциите на местните общности в последните години са обект на анализ от специалисти, които потвърждават тяхното значение за оценяването на новите подобрения. Туризмът и неговото влияние върху множеството общности оформят твърде оспорвани становища. От една страна, социалното развитие е голяма възможност за тях, която им позволява да настигнат в политическо и културно отношение останалия свят, а това допринася за еволюцията на неразвитите страни. Масовият туризъм може да участва в увеличаване разпространението на процеси като проституция и престъпност. Очевидно е, че най-реалистичният подход е да се избягват крайни позиции и да се акцентира върху анализ на положителните и отрицателните влияния на различни аспекти от човешката дейност.²

От методологична гледна точка, повечето проучвания за мненията на местните общности са базирани на анализа на персонални анкети сред населението. Проучванията често включват набор от предложения и твърдения, по които отговарящите в анкетата трябва да изкажат мнението си по петобална система. След това резултатите се анализират, като се използват обикновени статистически техники, като например значението на даден ключов въпрос, или по-интегрални техники като клъстърен анализ, или структурно моделиране.

Прегледът на резултатите от анкетите потвърждават наличието на широк спектър от характеристики, които по един или друг

² Wagner, V. Tourism in the Gambia, development or dependency? Ethnos, 1981, 46, 190-206.

начин могат да обусловят индивидуални становища за развитието на туризма. Съществува връзка между туристите и местното население, която определя значението на туристическата индустрия за местните общности, зависимостта на икономическата индустрия и нивото на туристическото развитие в района. От провежданите анкети може да се направи още и изводът, че хората, които имат по-здрава връзка с общността, се тревожат в по-голяма степен за ефектите, които оказва туризмът в сравнение с онези, които са по-слабо обвързани с обществото като цяло. Същевременно онези, които са финансово зависими от индустрията (например са ангажирани в туристическите обекти като работници), имат по-благоклонно отношение към туризма и обикновено дори показват по-позитивна нагласа към възможностите за бъдещо туристическо развитие.

Що се отнася до отношението на местното население към природата, перспективите са многозначни. В тази връзка, някои експерти³ анализират схващанията на местното население относно потенциалните негативни последици от туризма като функция, която е директно зависима от съотношението между броя туристи и броя на местните жители. Въпреки това, нарастващият натиск от страна на туризма (с висок коефициент на туристите спрямо местните, например) подчертава становището за проблемите с околната среда, които туризмът създава на обществото, като например пренаселването на градовете, туристическите центрове и природните резервати; шума; производството на отпадъци и замърсяването, унищожаването на местната флора и фауна и урбанистичният натиск. Това, на свой ред предизвиква силна критика към туризма, придружена с нарастваща ангажираност сред населението към проблемите на околната среда, и съответно увеличаване противопоставянето на туристическото развитие.

В тази насока е изследвано отношение-

то на местното население към влиянието на туризма върху горските площи, чрез икономическите, социалните и природните въздействия. Резултатите от тези изследвания показват, че местните жители имат благосклонно отношение към туристическото развитие в научен аспект, но също така тези резултати показват сериозна загриженост към негативното влияние на туризма, главно върху горските площи в съответния район. Тези отрицателни въздействия на туризма не се дължат на туристическата активност, или на туристите като цяло, а на ефективността на взетите решения от местните власти.⁴

От друга страна е доказано, че съществува директна връзка между туристическото развитие и наличието на определени негативни отношения спрямо туризма от страна на местните жители на даден район. Междувременно, районите с високо ниво на туристическо развитие предизвикват недоволството на местното население посредством трафика, проблемите с паркирането, престъпността, инфлацията и др. Факт е също и, че по-силното въздействие на туристическата индустрия е предпоставка за по-голямо икономическо въздействие на туристическата индустрия и по-високи приходи за местното население. Следователно, освен нарастващата загриженост за околната среда, това може също така да стимулира и по-добрия отзив за туристическата индустрия, поне докато туризмът представлява важен източник на икономическия растеж за съответния район.⁵

Многобройните фактори за отношението на местните жители към туризма затрудняват откриването на пряка връзка между влошаване качеството на природните ресурси и благосъстоянието на местното население. По този начин, обикновените методи като сравняване на отношението на хората, живеещи в засегнатите райони и отношението на онези, които са в незасег-

³ Lui, J.C., Sheldon, P.J. Var, T. Resident perceptions of the environmental impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 1987, 14, 17-37.

⁴ Kuvan, Y., Akan, P. Residents attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 2005, 26, 691-706.

⁵ Besculides, A., Lee, M., McCormick, P. J. Resident's perception of the cultural benefits of tourism. *Annals of Tourism Research*, 2002, 29 [2], 303-319.

натите области, не могат да разкрият истинската взаимовръзка, защото пълното обхващане на други променливи величини, като индивидуални приходи, например, зависи от туристическия сектор.

2. Анализ на детерминантите в отношението към природната среда

С цел да се анализират детерминантите в отношението на местното население към аспектите на туризма, които са свързани с околната среда, като пример е използван туристически комплекс „Слънчев бряг“. В днешно време „Слънчев бряг“ е един от най-важните туристически райони на нашето Черноморие. Туризмът в комплекса разкрива превес на международния масов туризъм от типа „слънце и пясък“, при който туристът, който обикновено го посещава чрез туристическо пътуване с обща цена (което основно включва транспорт, настаняване и полупансион), е най-често от средната или нисшата класа, поради което има ограничени покупателни възможности.

Други особености, които трябва да се изтъкнат са: повтарящият се процент от само 25% от туристите, които посещават „Слънчев бряг“ за първи път; добрата степен на сезонност с над повече от 80% концентрация на туристите през летния период; преобладаващ дял на две националности – англичани и германци, които заедно представляват 80% от международния туристопоток, който пристига тук.

Туристическата индустрия в туристически комплекс „Слънчев бряг“ започва да се развива преди повече от 50 години, отбелязвайки впечатляващ ръст през 1980 и 2005 г. Експанзията на индустрията тръгва ръка за ръка с увеличаване приходите на местното население. Все пак, в днешно време местните икономически агенти разискват различните ефекти, като например пренасищането на обществените услуги по време на летния сезон и преексплоатацията на крайбрежните райони – всичко това като резултат от свръхразвитието на туристическата индустрия. В тази връзка, една от най-негативните последици от туризма, често посочвана от местното население, е

прекомерното застрояване, свързано главно с инфраструктурата за нуждите на местата за настаняване, което може да се изчисли чрез броя легла в комплекса. В тази връзка „Слънчев бряг“ като цяло има коефициент от 0.58 легла на 1 жител.

За да се направи анализ на отношението на местното население към разходите и ползите от експанзията на туристическата индустрия, в периода 2010 – 2012 г. е проведено проучване сред местните жители, участие в което са взели експерти от различни туристически фирми, съвместно със специалисти от висши учебни заведения, обучаващи кадри в областта на туризма. Анкетата (от която са извлечени 791 валидни отговора), включва общо 73 твърдения или въпроси, групирани по теми в пет различни секции. Проучването обхваща информацията относно:

1. отношението на местните жители към икономическите и природните въздействия на туризма;
2. хипотетични бъдещи туристически политики, които могат да окажат по-голяма подкрепа на местната икономика;
3. местните схващания за престъпността, проблемите на околната среда и безработицата;
4. туризма и неговите последици върху благосъстоянието на местното население;
5. други въпроси, отнасящи се до социо-демографските особености на анкетираните, като например възраст, месторождение, място на пребиваване и др.

Средната възраст на местните жители, участвали в анкетата е 43.3 години, със среден размер на семействата от 2.3 души. Въпреки, че голям процент от запитаните отказват да разкрият семейния си доход, приблизително средният доход на семейство е между 10000 и 20000 лв. годишно.

Тези резултати, касаещи икономическото въздействие на туризма, отразяват чисто позитивното отношение по отношение на ползите, които туризмът носи за района на „Слънчев бряг“. Например, 91% от запитаните са съгласни, че туризмът разкрива нови работни места; 83% смятат, че той привлича инвестиции, а 86% – че създава благоприятни бизнес възможности за

местното население. За разлика от това мнение, съществува всеобщо схващане, че натискът, който туристическото развитие оказва, е причина за високите ценови равнища. Друг значителен резултат е фактът, че 59% от запитаните смятат, че техните приходи ще спаднат, ако местната туристическа индустрия се изправи пред определени затруднения.⁶

Анализ на настоящите политики и потенциални предложения показват, че има много слаба съпротива към изграждането на нови тематични паркове или атракциони, които могат да доведат до увеличаване броя на туристите, 54% от запитаните отхвърлят идеята. Както бе очаквано, силна съпротива се оказва (71%) на построяването на хотели с повече от 50 легла. Въпреки това, когато бе направен анализ на отношението на местните към построяването на нови провинциални хотели, се забелязва значителна промяна в мнението на местното население, свързана с широко разпространена подкрепа на тази идея. Именно двусмислие се наблюдава по отношение становището на местните относно потенциалното развитие на нови туристически съоръжения, изключващи нови места за настаняване. 40% са против идеята, а около 30% са се въздържали да отговорят на въпроса. Колкото до промотирането на туризма, ясно мнозинство от 65% от запитаните смятат, че е необходима по-голяма реклама. Накрая, това което може да се заключи е, че местните хора отчитат проблема със сезонността.

В същото време, мнозинството от анкетиранияте смятат, че туризмът води до пренасящане на обществените услуги (67%) и до проблеми с трафика и задръстванията (80%). Въпреки това, те признават, че благодарение на туризма се разкриват значителни възможности за почивка и свободно време (62%). Като се обобщят резултатите от анкетата, се оформя основно схващане, че благосъстоянието на местните жители е по-добро сега, в сравнение отпре-

ди 20 или 50 години (61%). Колкото до културните практики, повече местни жители подкрепят предложенията за нови културни атракции, и също така са благоразположени към организирането на годишни културни събития. Има ясно разграничение в мненията, касаещи идеята, че благосъстоянието на местните жители ще се подобри, ако се ограничат пристиганията на туристи. Докато 35% от запитаните вярват, че трябва да се намали броят на посетителите, други 35% опонират на това. Останалите 30% нямат мнение по въпроса, не знаят, или не са успели да отговорят.

Колкото до един от ключовите въпроси на проучването – балансът между годишните приходи от туризма и претърпените загуби – запитаните смятат, че балансът е положителен (54%). Въпреки това, те не съставляват голямо мнозинство, тъй като повече от 18% смятат, че балансът е отрицателен.

Колкото до темата за проблемите с околната среда, резултатите от твърденията, касаещи природата, се вижда, че туризмът е виновен за унищожаването на околната среда. Преобладава и идеята, че туризмът е особено вреден за естествената природна среда, дори и във връзка с други сектори от икономиката. Трябва също да се подчертае, че природата е фактор, който трябва да се вземе под внимание при разработването на нови туристически проекти. Във връзка с въпроса относно екотаксите, изглежда, че местното население ясно подкрепя правилото за плащане от замърсителите.

Тъй като общините, в които живеят запитаните, са включени в социодемографската информация, е възможно да се взаимноизключват резултатите от проучването и данните от статистиката в общините, фокусирана върху капацитета на легловата база в хотелите, туристическите апартаменти и другите места за настаняване в общините, заедно с общия брой на населението. По този начин се разкриват индикаторите, които оказват натиск, и които са базирани на съотношението между капацитета на легловата база и броя на местните жители във всяка община.

⁶ Анастасова, Л. и кол. Маркетингови проучвания в туризма по Южното Черноморие. Бургас, БСУ, 2010, 86 с.

Заклучение

В контекста на тезата, че отношението на местните жители спрямо туризма зависи от определена група фактори, това проучване моделира мнението на местните относно различни природни аспекти на туристическото развитие.

Използвайки проучването в туристически комплекс „Слънчев бряг“ като нагледен пример, резултатите показват, че загрижеността на местното население за влиянието на туризма върху околната среда е всеобщо. При всички положения, този извод бе направен и в редица други изследвания у нас и в други страни, развиващи успешно туристическа индустрия. Откритията на тези изследвания показват, че колкото по-добре е развит туризмът в дадена община, толкова по-благоприятно настроени са местните жители към влиянието, което той упражнява и толкова по-малко загрижени са те за възможните му въздействия върху околната природна среда.

Общините с малка хотелска леглова база не могат да извлекат икономически ползи от туризма, тъй като те са засегнати от външните въздействия върху природата, които индустрията генерира. Въпреки това, проведеното изследване идентифицира пряката връзка между легловата база в туризма и по-малката загриженост относно възможните последици от туризма върху природата – взаимовръзка, която се оказва достатъчно значима, за да се превърне в общовалидна и за други райони.

Отношението към природните проблеми трябва също да разкрива разликите, в зависимост от различния характер на щетите, които нанася туризмът. Разнообразни са възможностите за туристическо развитие, базирани на масовия туризъм, екотуризма, алтернативните форми на туризъм и др. Могат да се създадат и различни ефекти върху естествената природна среда. Допълнителните анализи на тези ефекти, както и свързаните с тях становища на местните в съответния район, ще осигурят ценен принос за литературата, изследваща мнението и отношението на местните жители по тези въпроси.

Във всички случаи, резултатите от това проучване посочват изводи за политици, общественици и инвеститори в сферата на туризма. От една страна, анкетираните изказват силно единодушие относно това, че туризмът води до унищожаване или влошаване на определени природни ресурси и следователно забавя развитието на нови туристически проекти. Въпреки това, от друга страна, изказаните мнения свидетелстват за това, че унищожаването на природата чрез ръст в капацитета на туристическата леглова база (свърхзастрояване с хотели на крайбрежието и планинските дестинации), има преобладаващ ефект. Околната среда в туристическите райони ще подобри качеството си значително когато се прекрати безхаберното строителство и превръщането на туристическите комплекси в бетонни мравуняци без душа.

THE LINK BETWEEN TOURISM AND THE ENVIRONMENT

By Asst. Prof. Todorka Toncheva, Ph.D.

Economics of Tourism Department

Introduction

In recent years, tourism plays an important role in economic development in many regions. However, other studies show an increasing concern for the fact that the growth of tourism can lead to environmental damage, such as depletion and over-exploitation of natural resources. This scientific analysis shows the connection between the capacity of beds in hotels in a region and the attitude of local residents to the negative impact of tourism on the environment. The results show that most of the actual density accommodation in the area suggests a greater tolerance of local residents.

Although from a purely economic point of view the tourism development is a wonderful opportunity for the residents of an area to improve their well-being, the fact is that the same development involves the exercise of pressure on the environment. Despite the great benefits related to revenue receipts resulting from this development of the tourism industry, the population of these areas is confronted with significant problems that tourism causes to the environment.¹ New policies for tourism development should take into account the attitudes and opinions of local people associated with perception of deteriorating weather conditions as opposed to economic development, which is running ahead with the development of tourism.

1. Main factors of the attitude towards tourism

The reactions of local communities in recent years are analyzed by specialists who

confirmed their importance for the assessment of new improvements. Tourism and its impact on many communities formed very controversial opinions. On the one hand, social development is a great opportunity for them, because it allows them to catch up with the world politically and culturally, and this contributes to the evolution of underdeveloped countries. Mass tourism can participate in the increasing prevalence of processes such as prostitution and crime. Obviously, the most realistic approach is to avoid extremes and to focus on the analysis of positive and negative influences on different aspects of human activity.

From a methodological perspective, most studies on the views of local communities are based on personal analysis of population surveys.² Studies often include proposals and statements on which respondents in the survey have to express their opinions on five-point system. The results are analyzed using simple statistical techniques such as the importance of a key issue, or integrated techniques such as cluster analysis or structural modeling.

The review of the survey results confirm the availability of a wide range of features that one way or another may affect individual contributions to the development of tourism. There is a connection between tourists and local population, which determines the importance of tourism for local communities, economic dependence on industry and the level of tourism development in the area. From surveys it can be also concluded that people who have a healthy relationship in the community worry more about the effects that tourism has, in comparison with those who are less tied to

¹ Palmer, T., Riera, A. Tourism and environmental taxes. With special reference to the Balearic ecotax. Tourism management, 2003, 24 [6], 665-674

² Wagner, V. Tourism in the Gambia, development or dependency? Ethnos, 1981, 46, 190-206

society as a whole. At the same time, those who are financially dependent on the industry (for example, are involved in tourism facilities such as workers) have a favourable attitude towards tourism and usually even show a positive attitude towards the potential for future tourism development.

As to the local people's attitude to nature, the prospects are polysemantic. In this context, some experts³ analyze the perceptions of the local population about the potential negative impacts of tourism as a function that is directly depend on the ratio between the number of tourists and the number of local residents. However, growing pressure from tourism (for example, with a higher ratio of tourists to locals) emphasizes the opinion of the environmental problems that tourism creates in society, such as overcrowding of cities, tourist centers and nature reserves; noise; production of waste and pollution, destruction of local flora and fauna and urban pressures. This causes a strong critique to tourism, coupled with a growing commitment among the population to environmental issues, and a corresponding increase in opposition of tourism development.

In this direction, attitudes of local people about the impact of tourism on forest area through economic, social and environmental impacts are investigated. The results of these studies show that local residents have a favorable attitude towards tourism development in the scientific aspect, but also these results indicate a serious concern for the negative impacts of tourism, mainly on forest land in the area. These negative impacts of tourism are not due to tourist activity, or tourists in general but the effectiveness of decisions taken by local authorities.⁴

On the other hand, has proved a direct relationship between tourism development and the presence of certain negative attitudes to tourism by residents of an area. Meanwhile,

areas with high tourist development cause discontent among the local population through traffic, parking problems, crime, inflation, etc. Fact is also that the strong impact of the tourism industry is precondition for greater economic impact of tourism industry and higher costs for local people. Consequently, besides the growing concern for the environment, it can also stimulate and better feedback for the tourism industry, at least while tourism represents an important source of economic growth for the region.⁵

Numerous factors for the attitude of locals towards tourism impede the opening of a direct link between the deterioration of natural resources and well-being of local people. Thus, conventional methods such as comparing the attitudes of people living in affected areas and the attitude of those in unaffected areas can not reveal the true relationship because the coverage of other variables such as individual income, for example, depends on the tourism sector.

2. Analysis of the determinants of attitude towards the environment

In order to analyze the determinants in the attitude of local people towards aspects of tourism, which are environmental, it is used a resort complex "Sunny Beach" as an example. Nowadays, "Sunny Beach" is one of the most important tourist areas of our coast. The tourism in the resort revealed superiority of international mass tourism of the "sun and sand", where tourists usually visit it through their trip for a total price (which mainly includes transport, accommodation and half board) is most often from middle or inferior class and therefore has limited purchasing power.

Other features to highlight are: repetitive rate of only 25% of tourists visiting "Sunny Beach" for the first time, a good degree of seasonality over more than 80% concentration of tourists during the summer period; prevailing two nationalities – English and Germans, they together represent 80% of international tourists who came here.

³ Lui, J.C., Sheldon, P.J. Var, T. Resident perceptions of the environmental impacts of tourism. *Annals of tourism Research*, 1987, 14, 17-37.

⁴ Kuvan, Y., Akan, P. Residents attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 2005, 26, 691-706.

⁵ Besculides, A., Lee, M., McCormick, P.J. Resident's perception of the cultural benefits of tourism. *Annals of Tourism Research*, 2002, 29 [2], 303-319

The tourism industry in "Sunny Beach" resort began to develop more than 50 years ago, noting the impressive growth in 1980 and 2005. Expansion of the industry goes hand in hand with increasing income of local people. However, nowadays local economic agents discuss various effects such as saturation of the public services during the summer and pre-exploitation of coastal areas – all is as a result of the tourism industry development. In this regard, one of the most negative impacts of tourism, commonly referred by locals, is excessive construction, mainly related to infrastructure needs of the accommodation, which can be calculated by the number of beds in the resort. In this regard, "Sunny Beach" generally has a ratio of 0.58 beds per one inhabitant.

To analyze the local people's attitude to the costs and benefits of expansion of the tourism industry, was conducted a study among local residents, in which took part experts from various travel companies, together with experts from universities, training staff in the field of tourism, in the period 2008-2010. Survey (from which are derived 791 valid responses) includes 73 statements or questions, grouped by topics in 5 different sections. The study includes the information about:

1. The attitude of locals towards economic and environmental impacts of tourism;
2. Hypothetical future tourism policies which might better support the local economy;
3. Local perceptions of crime, environmental issues and unemployment;
4. Tourism and its effects on the welfare of local people;
5. Other issues relating to socio-demographic characteristics of respondents such as age, place of birth, place of residence and others.

The average age of local residents, which took part in the survey was 43.3 years, with an average family size of 2.3 people. Although a large percentage of respondents refuse to reveal their family income, approximately the average family income is between 10000 and 20000lev per year.

These results, concerning the economic impact of tourism, reflect purely positive attitude in terms of benefits such as tourism

brings to the region of "Sunny Beach". For example, 91% of respondents agreed that tourism creates new jobs, 83% believe that it attracts investment and 86% – that creates business opportunities for local people. In contrast to this view, there was a general perception that the pressure which is influenced by tourism, is the reason for high price levels. Another significant result is that 59% of respondents believe their revenue will fall, if the local tourism industry is faced with certain difficulties.⁶

Analysis of current policies and potential proposals show that there is very little resistance to building new parks or amusement that can lead to an increasing number of tourists, 54% of respondents rejected the idea. As expected, strong resistance turns (71%) of the construction of hotels with more than 50 beds. However, when the analysis was made of the attitude of local people to build new provincial hotels, there is a significant change in the opinion of the local population, associated with widespread support for this idea. That ambiguity is observed in terms of local opinion on the potential development of new tourist facilities, exclusive new accommodation. 40% are against the idea, and about 30% abstained to answer the question. As for the promotion of tourism, a clear majority of 65% of respondents believed that there should be more advertising. Finally, in conclusion, we could say that local people reported the problem of seasonality.

At the same time, the majority of respondents think that tourism leads to saturation of public services (67%) and problems with traffic and congestion (80%). However, they admit that thanks to tourism reveals significant opportunities to rest and leisure (62%). In sum it up all the results, it is formed mainly belief that the welfare of local residents is better now than 20 or 50 years ago (61%). As the cultural practices, more residents support the suggestions for new cultural attractions, and are also willing to organize annual cultural events. There is a clear division of opinion, concern-

⁶ Anastasova, L. and collective Marketing research in tourism on the South Black Sea. Bourgas, Bourgas Free University, 2010, 86.

ing the idea that the welfare of local residents will be improved by limiting tourist arrivals. While 35% of respondents believe they should reduce the number of visitors, the other 35% oppose this. The remaining 30% have no opinion, do not know or failed to respond.

One of the key questions of the study – the balance between the annual income from tourism and muffled losses – respondents believed that the balance is positive (54%). However, they do not constitute a large majority, because more than 18% believe that the balance is negative.

As for the topic of environmental issues, the results of the allegations concerning the nature, shows that tourism is responsible for environmental destruction. Prevails and the idea that tourism is particularly harmful to the natural environment, even in relation to other sectors of the economy. It should also be pointed out that nature is a factor that must be taken into account in the development of new tourism projects. Regarding the question about the eco-tax, it seems that the local people clearly support the rule of payment by polluters.

Municipalities in which respondents live, are included in the socio-demographic information may be contradicting each other's findings and data from local statistics, focusing on the capacity of beds in hotels, tourist apartments and other accommodation in the municipalities together with the total population. In that way, indicators that bring pressure are revealed and are based on the ratio between the capacity of beds and the number of residents in each municipality.

Conclusion

In the context of the thesis that the attitude of locals to tourism depends on a definite group of factors, this study shaped the views of local people on various aspects of tourism development.

Using the research in "Sunny Beach" resort as a practical example, the results suggest that local people's concerns about the impact

of tourism on the environment is generally. In any case, this conclusion was made in many other studies in this country and other countries, developing successful tourism industry. The findings of these studies show that the better-developed tourism in a municipality, the more favorable attitudes are natives to the influence it has and the less they are concerned about possible impacts on the natural environment.

Municipalities with less hotel beds can not reap the economic benefits from tourism, as they are affected by external influences on the nature of that industry generates. However, the survey identifies the direct link between the beds in the tourism and less concern about the possible impacts of tourism on nature – relationship, which was sufficient mutual to become generally available to other areas.

Attitude to natural problems have also revealed differences depending on the different nature of the damage that causes tourism. Opportunities for tourism development are various based on mass tourism, ecotourism and alternative forms of tourism. Different effects could be created on the natural environment. Additional analyzes of these effects, and related advice to local in the area will provide a valuable contribution to the literature exploring the views and attitudes of local residents on these issues.

In all cases, the results of this study indicate conclusions for politicians, public and investors in tourism. On the one hand, respondents express a strong consensus on the fact that tourism leads to destruction or degradation of certain natural resources and therefore delays the development of new tourism projects. However, on the other hand, the opinions expressed indicate that the destruction of nature and the growth capacity of tourist accommodation facilities (hotels overbuilding in coastal and mountain destinations) has a predominant effect. Environment in tourist areas will improve significantly when their clueless cease construction and conversion of resorts in concrete nest without a soul.

ЗНАЧЕНИЕТО НА РЕКЛАМАТА КАТО ФОРМА НА КОМУНИКАЦИЯ В ОБЩЕСТВОТО

Стоянка Мицева, ст. пр.

Катедра ЧЕПЛ, УНСС

Рекламата всъщност съществува още в древността, за което свидетелствуват най-старите исторически паметници на Античността. И затова в своята студия „История на рекламата“¹ Жерар Бланшар аргументирано твърди, че рекламата „не е модерно явление“. Интензивно се развива рекламната дейност в Древна Гърция и в Римската империя,² като най-напред рекламният текст звучи устно и така е обречен на *публичност*. „Още тогава прави впечатление, че рекламата използва различни изразни средства: **устно съобщение, различни изобразителни елементи (сред които жестовете и мимиката, т.е. тя е иконична) и зрелищното въздействие в подходящо време и на специално избрано за целта място**. Не бива да се пренебрегва фактът, че в древността рекламата е търсела нови знакови, логически и технически пътища за влияние. Прави впечатление и близката връзка между рекламирането и междуличностната комуникация. Открива се присъствието на истинския рекламен текст, който се отличава с *простота и лаконичност*.“³

Ако надникнем в хронологията на рекламата ще видим, че тя е активна комуникативна форма в обществото още в дълбока древност – около 3000 пр. Хр. съществуват рекламни текстове (напр. Тивански ръкопис, предлагащ възнаграждение за намирането на избягал роб), викачите в древна

Атина (400 пр. Хр.) стават длъжностни лица с определени функции, стенните обяви – реклами за спортни и гладиаторски игри (100 пр. Хр.), рекламите за размяна на стоки и услуги и т.н.

С откриването на книгопечатането бързината и ефективността на съобщенията и рекламните съобщения стремително се увеличава. В Китай е намерена печатна книга, за която се предполага, че е от около 868 г., изработена по ксилографски принцип. В Европа за модерно книгопечатане може да се говори след изобретението на Йохан Гутенберг през 1457 г. Наред с официалните газети се появяват и рекламни издания. Тогава става възможно да се разпространяват тиражно търговските вестии и реклами. През 1478 г. се появява и първата печатна обява на Уилям Какстън – английски печатар, предлагаща молитвеници, а през 1498 г. венецианецът Алдо Мануций публикува първия издателски каталог, където са посочени и цените. Подобен каталог за книги се появява и в Германия – Франкфурт, издаван от Албрехт фон Майнинген, където фактически се рекламират издадените от него книги. По-късно се появяват илюстрирани афиши (1598) в Лондон.

През 17 в. в Париж се появява първото анонсно бюро, създадено от френския лекар Теофраст Рьондо, и първата печатна вестникарска реклама във в. „Газет дьо Франс“, възхваляваща свойствата на минералната вода от Форж. Спектърът на рекламни продукти и услуги бързо се разширява – имоти, добитък, пътувания до други страни, услуги. Появяват се модни журналы, които заливат по-големите градове. Малките афиши – рекламни листове в Анг-

¹ Blanchard, G.(1975). Histoire de la publicite. La publicite de A a Z. Paris.

² Алпатов, М. История на изкуството (в четири тома). Т.І.С., Български художник, с.197-228.

³ Константинова, С. Комуникацията реклама, Авангард Прима, С., с.17.

лия, са наричани в немските държави „меркурии“. Сформира се т. нар. *Еснаф на афишарите в Париж* и подобни сдружения на „рекламодатели“ се появяват и в други европейски столици.

Като център на рекламата за онова време се очертава Англия. Но за интензивно развиваща се вестникарска реклама може да се говори едва през 18 в. в Лондон, където в колони рекламите се публикуват със заглавия неколкостотин пъти дори месеци наред, което напомня днешните рекламни кампании. В Лондон започва излизането на ежедневник (*“The Daily Courant”* – 1703 г.), в който е отделено значително място за реклами. През 1710 г. Чарлз Повей поставя началото на дългосрочното рекламиране, нещо подобно на сегашните рекламни кампании – една и съща обява в продължение на месеци стояла на страниците на вестниците. По-късно излиза същински рекламен вестник, поместващ различни обявления, чието дълголетие е от 1730 г. до 1807 г. – *„Daily Advertiser“*. Примерът е последван във Франция от абат Ж. Обер, започнал да издава рекламния вестник *„La Petite Affiche“*⁴. По повод агресивно стартиращите реклами в английския печат (вестници) се появяват критики и памфлети, за да се изобличат търговците и мнимите достоинства на стоките им. Яркия анализатор и коментатор на всички значими обществени явления, Самюел Джонсън (д-р лексикограф), не подминава и *реklamния занаят*, отбелязвайки, че той е *„толкова близо до съвършенството, че не е лесно да се предложат каквито и да било подобрения“*. Англия се превръща в класическа страна на рекламата.

В Европа същинското развитие на рекламата започва след Великата френска революция, когато се установява и свободата на търговията и конкуренцията и се прокламира свободата на печата. Именно тогава рекламата е нужна за масовия печат, поставя се началото на доходоносната реклама. Емил дьо Жиарден през 1836 г. (Франция) издава и редактира вестник *„La Presse“*, който се превръща във водораздел в развитие-

то на рекламата. Със своя апел за широкодостъпен печат, чиито ниски цени да се компенсират от постъпленията от обявите, Жиарден се превръща в модел за подражание от всички редактори на вестници в Европа, които проявяват все още резерви по отношение на рекламата и нейния икономически ефект за изданията. По отношение на рекламното послание той стига до пуризм, призовавайки рекламата да бъде абсолютно *„безлична разгласа“*, за да бъде по-приемлива.

Краят на 19 в. бележи началото на нов етап в развитието на рекламата, когато тя се *институционизира* и това слага край на непрофесионализма в рекламата. Рекламните агенции въвеждат принципа на агентската комисиона и започват лоялна борба с конкуренцията, като привличат талантиливи художници и текстери. Рекламната дейност е регламентирана и в редица страни съществува закон за рекламата. Рекламата става и обект на научни изследвания.

Друг е пътят на развитие на рекламата в Америка. *Новият свят* има и своите *нови* виждания за рекламата. Там тя е дръзка, завладяваща, брутална дори, ексцентрична, съответстваща на американската предприемчивост и прагматичност. Един от иноваторите на съвременната реклама в САЩ е Финейс Тейлър Барнъм – рекламист, импресарио, цирков артист, който поставя началото на *стоките-идоли*: палта, шапки пури, каубойски шпори, козметични аксесоари и продукти, използвайки лика на популярната певица Жени Линд и превръщайки ги в *марка*. Той написва и книгата *„Как да станем богати чрез рекламата“* – *„бестселърът“* на света, който (интересен факт) е рецензиран и от Ст. Бобчев⁵ в пловдивския вестник *„Марица“*. Докато в Ню Йорк за развитието на рекламата спомага конкуренцията между стоте всекидневника, както и необлагаемите с данък плакати, в Лондон освен афишите и плакатите се появяват евтините рекламни предмети, носачите на флагове и табели, *хората* – *„сандвичи“*, носещи рекламни пана отпред

⁴ Enciclopedia Universale dell'arte, vol. XI, p. 787.

⁵ Бобчев, С. Книжнина/ в. „Марица“, бр. 606 от 15 май 1884, с. 5.

и отзад, *външната реклама* по омнибусите и т.н. Срещу рекламата се обявяват немските социалисти, като най-яръстият ѝ критик и отрицател е Фердинанд Ласал. Подобна реакция има и в България срещу проектозакона за рекламата, внесен от правителството на А. Стамболийски от страна на комунистите, които заявяват, че бъдещата държава трябва да се очисти напълно от „смадта на рекламата“.

Според професор Иван Илчев – историк, **за първите стъпки на рекламата у нас няма ясна представа и убедителни сведения за последователен и съзнателен опит да се рекламира един или друг продукт и на практика липсват чак до 40-те години на XIX в.**⁶ Но за срещата на българина с европейската реклама говорят излизашите в Цариград чужди вестници, писани на френски и английски език, но четени и превеждани на български език от образовани наши съграждани, владеещи чужди езици. Постепенно рекламата заема все по-големи пространства в пресата – рекламират се основно лекарства, предстоящи книги, лотарии и... уроци по чужди езици. Но рекламата във вестниците на френски и турски език има понякога подчертано пропаганден характер, особено по време на Руско-турската война от 1877-1878 г. Такъв вестник е „La Vérité“, в който се поместват съобщения за издаване на антируски брошури на английски и френски език.

В периодичните издания на съседните ни балкански държави – Сърбия, Влахия, Гърция и Молдавия, започват да излизат обявления и рекламни изображения, които бързо постигат качеството на излизащите реклами във вестниците на Западна Европа благодарение на виенското и германското оборудване на печатниците. Неудовлетворяващ факт е липсата на доказателства за появи и реклами на българи в тези чужди вестници (особено в „Le Journal de Constantinople“ и „The Levant Herald“), които са били доста популярни в навечерието на Освобождението. Предполагания за български обявления, запазени в книгохранилища в Цариград имат редица учени, както и авторът на „Рекламата през Възраждането“ – проф. Иван Илчев.

От казаното дотук, е очевидно, че рекламата представлява **важна комуникативна форма в публичното пространство още от древността до днес**, имайки предвид сложния механизъм на нейното изграждане и пътя ѝ до крайния потребител на рекламирания продукт/услуга. Дейвид Майерхоф определя **реklamата** като „стратегия за масово комуникиране, целяща да пренесе едно послание до определена група лица, за да допринесе за стимулиране на търсенето, което те могат да проявят за стоките или услугите на рекламирация“, т.е. рекламата е **стратегия в системата на маркетинга**.

Другата важна функция на рекламата е нейната социализираща роля за членовете на обществото и това се осъзнава още през Античността. Рекламата като форма за масова комуникация има допирна точка с пропагандата, поради факта че се опира на същите психологически лостове, чрез които се осигурява стигането на посланието до потребителската аудитория. Но пропагандата се насочва към индивидите във връзка с мненията им за живота и стойностите в него. *Тя е идеологически ангажирана*, докато рекламата въздейства на ниво задоволяване на потребностите им от продукт /изделие/ или услуга, която да подобри живота им. И най-важната роля на рекламния текст като информиращо и въздействащо средство върху обществото е неговата актуална уместност не само от потребителско-консумативно, но и от социално-психологическо и етнокултурно гледище. Защото всяка нация, всеки народ освен универсалните и общочовешки цивилизационни потребности има своите *специфични и традиционни нужди*, които в съвременното общество до голяма степен се решават чрез медиите и несъмнено чрез рекламата като тяхна своеобразна форма за комуникация.

Рекламната дейност представлява социално, творческо и духовно общуване, което безспорно я прави част от „социалното сцепление“ в дългия исторически развой на

⁶ Илчев, Ив. Рекламата през Възраждането. АИ „М. Дринов“, София, 1995. с. 39,

човешкото общество. И при рекламата като при всеки вид общуване

съществуват същностните признаци на комуникацията – адресант /рекламист и адресат /възприемач/. В Директивата на Европейския съюз от 10.07.1984 г. се дава следното определение за рекламата: „...всяка форма на комуникация, направена в областта на търговията, индустрията, занаятчийската дейност с цел популяризиране на блага (стоки) и услуги (вкл. недвижими имоти, права и задължения)”.⁷ Но рекламната комуникация е основната комуникация за пазарното стопанство и като такава тя носи и специфичните си белези, свързани със сферата реализация, и „общите черти на останалите видове комуникация”⁸, за които говори Хр. Кафтанджиев в една от книгите си – „Хармония в рекламната комуникация”.

Измислени са и множество афоризми и анекдоти за това какво представлява рекламата – „Да работиш с хора, на които липсва чувство за отговорност ...”, „Търсене на убедителни аргументи, които не съществуват...”, „Да слушаш постоянните оплаквания и пазарлъци на външните сътрудници и да виждаш как те всяка година подменят колите си...”, „Да гониш незабавни резултати, докато дългосрочните са много по-важни...”, „Да зависиш от мнението на шефове, които не могат да разберат за какво става дума...” (сп. „Принтърс`инк”, САЩ, бр.7/1966 г.). Но всъщност рекламата е стопански, общественно-политически и културен феномен. Тя е плод на колективната дейност на психолози, филолози, журналисти, социолози, философи, икономисти, инженери, художници, фотографи, компютърни специалисти, математици, статистици, юристи, и пр., които не престават да се грижат за нейното усъвършенстване, следейки възходящата ѝ динамика в унисон с най-новите технологични и научни постижения в света.

Ползата от рекламата за обществото

може схематично да се очертае в следното:

- **допринася** за подобряване и обновяване на продуктите;
- **стимулира и контролира** конкурентното ценообразуване;
- **разкрива работни места**;
- **подпомага функционирането на масмедийите**;
- **чрез рекламата се финансират** културни събития, образованието;
- **чрез рекламата се финансират** здравеопазването и други сектори от социалния ни и обществен живот;
- **рекламата е социална форма на комуникация, протичаща във всички социкултурни сфери.**

Различните социални дейности днес са немислими без рекламата, определяна като същност и есенция на съвременната комуникация. Рекламата представлява сложна и специфична с е м и о т и ч н а система, присъстваща във всички области на живота – наука, стопанска дейност, административно обслужване, изкуство и творческа дейност, политика, обществен живот, медии и т.н., които имат своя информационен обем и обмен, осъществяван чрез специфични комуникативни средства, при специфични условия и участници в речевите ситуации, протичащи при определени условия. Затова рекламата не случайно се определя като *петата сила в обществото* след печата и присъства във всички аспекти на социалния живот, завладявайки всички средства за масова комуникация. Това са част от причините рекламата да е обект на мисълта на видни световни лидери и политици, икономисти, историци, писатели и поети, живели през различни епохи и разсъждавали върху нейното значение за човека и обществото.

Рекламата като специфично средство за комуникация – плод на социален опит,⁹ може да осмислим най-бързо и точно чрез думите на М. Маклуън, който акцентира върху социално-историческия ѝ аспект и счита, че смисълът ѝ не се изчерпва само с информирането, предлагането и потикване-

⁷ Информационен бюлетин на Съвета за електронни медии (2002) С., бр. 5, с. 15-24.

⁸ Кафтанджиев, Хр. (1995) Хармония в рекламната комуникация. С., Кабри, с. 10-15.

⁹ Авторски акцети (СМ)

то към купуване на стоката с цел продажба и печалба. „Един ден археолози и историци ще открият, че рекламите на нашето време са най-пълното и точно описание на което и да е общество” – изтъква рекламистът.

Рекламата е не само маркетингов инструмент в пазарния диалог, но и дял от медийното пространство, където тя има своите социокултурни адресати – със своите социални роли и социален опит, на който несъмнено се опират всички социални сегменти в обществото, когато „консумират” рекламите. Масите са най-чувствителни на промените в стопанския и общественно-политически живот, но дали рекламният текст ще ориентира, или ще манипулира социума, това до голяма степен зависи от образованието, жизнения опит, културата, възрастта и пр. на адресата.¹⁰

С цялата си *синкретичност* рекламната не може да остане извън комбинирания маркетингов комплекс от комуникации, затова коректив в дейността на рекламодателите несъмнено трябва да бъде и **текстът** с неговите качества, който е достатъчно мощен референт на стоката и услугата във времето на глобализацията, във времето на „един пренаселен, размирнен и бързо променящ се пазар на комуникацията”¹¹ (Волли 2003:7-8).

Социалният и професионален опит на добрите рекламодатели винаги обвързва носителите на рекламите и позиционирането на текста им с аудиторията на адресата, предвиждайки различния социален опит, с който се постига *социално взаимодействие*. И тъй като речта е един от аспектите на това взаимодействие, в рекламните послания (текстове) се наблюдава изключително богатата гама от вербални комбинации с подчертана стилистична дисхармония, доближаваща се до *сленговия изказ* и *разговор-*

ната реч, като това не изключва присъствието на *специализирана терминология*, която се „указва” и разпространява именно чрез рекламната. Този факт се дължи и на т. нар. „напречен” (*trasversale*) характер на рекламната, който налага пренасянето на модули от един комуникативен канал на друг, на високата конкурентност на съобщенията по едно и също време, налагаща бърза реакция и намирането на вербални иновации, които довеждат често до *търсени граматични нарушения* (*sgrammaticature*) в рекламния текст, оказващи се не рядко доста продуктивни и ефективни.

Самата дума реклама (лат. *reclamo* „отеквам”) носи в семантиката си и знака за основната функция на рекламната – да направи нещо известно, да привлече за него зрители, слушатели, купувачи и пр., изтъквайки най-добрите му страни и качества. А в различни справочници и тълковния речник на българския език терминът реклама (*Advertising*) означава дейност, насочена към популяризиране на стоки, услуги или производствени възможности. От гледна точка на маркетинга¹² (Американската асоциация по маркетинг) рекламната се схваща като част от подсистема на маркетинга – рекламна-насърчителната (Доганов 1999:19).

Европейската асоциация на рекламните агенции (ЕААА) дава следното определение на рекламната: „Реклама е всяка платена форма на контролируемо въздействие, което се осъществява чрез средствата за масова комуникация за представяне и налагане на стоки или услуги в интерес на известен източник.”

Рекламната дейност и интересите на рекламодатели, рекламни агенции и масмедии се защитават от Международна рекламна асоциация (**International Advertising Association (IAA)**), основана през 1938 г. в Ню Йорк, която набелязва и своите цели – **на първо място – отстояването на свобо-**

¹⁰ Мицева, С. Рекламният текст и връзката му със социалния опит на адресата. В: Проблеми на социолингвистиката, т. X, с. 287/ С., 2011.

¹¹ Волли Уго, Реклама и комуникация (*Semiotica della pubblicità* Bari: Laterza, 2003 с.7-8), прев. К. Банков/ Семиотиката в действие, НБУ.

¹² Маркетинг (англ. *marketing*) – продажба, пазар, проучване на пазара¹². Волли Уго, Реклама и комуникация (*Semiotica della pubblicità* Bari: Laterza, 2003 с.7-8), прев. К. Банков/ Семиотиката в действие, НБУ.

дата на търговското слово, също така: стимулирането на самоконтрола, стимулирането на обмена на идеи, опит и знания в областта на рекламата, повишаване компетентността на авторските екипи, разширяването на сътрудничеството със сродни организации, имащи подобни цели (*Международен съвет на рекламните творци, Международна федерация на притежателите на медии, Международна асоциация по пблнк рилейшънс, Международно бюро за надзор върху разпространението на рекламни средства, Европейска асоциация на производителите на рекламни предмети и др.*)

Ролята и значението на рекламата във времето изключително бързо нарастват както за отделния индивид, така и за стопанския и културен живот на обществото. Рекламата е интересна и многоаспектна тема за науката и различните ѝ дялове – икономика, социология, психология, математика, езикознание, история, етнография и др., тъй като *връзката* реклама – общество в своя генезис е многостранна и дълбинна.

Всичко, което съдържа готовата и действаща реклама, е едновременно творчески и пазарен продукт. Това я прави авторски защитена и неприкосновена, т.е. рекламодателят (адресантът) винаги контролира във времето и пространството комуникацията с адресата чрез рекламата. В нито една медия, където текат реклами, никой не може да редактира и да променя каквото и да е от рекламата без разрешение от автора (рекламодателя).

Правенето на реклами е своеобразен вид изкуство, което обаче може да съществува само в контекста на рекламната стратегия, която е част от рекламния процес. Всички дейности в областта на рекламата се извършват от *рекламни агенции* (Advertising Agency), които осъществяват включително и поместването на реклами и рекламни материали в средствата за масово

осведомяване. Организиран се промоции, конференции и симпозиуми във връзка с утвърждаването на доброто име на някакъв продукт, приложението му и ефективността от това приложение, както и на самата фирма производител, т.е. реализират се и връзки с обществеността (Public Relations), а в нашата съвременност ролята на PR е изключително важна, тъй като е *основен инструмент за въздействие върху широката общественост*, отделни социални групи и съсловни организации.

Литература

- Алпатов, М. История на изкуството (в четири тома). Т.І.С., Български художник, 1981.
- Бобчев, С. Книжнина/ в. „Марица”, бр. 606 от 15 май, 1884.
- Доганов, Д., Палфи Ф., Рекламата, какато е. Принцепс, С., 1999.
- Blanchard, G.(1975). Histoire de la publicite. La publicite de A a Z. Paris.
- Волли, Уго, Реклама и комуникация /Semiotica della pubblicita`q Bari: Laterza, 2003, прев. К. Банков/ Семиотиката в действие, НБУ.
- Илчев, Ив. Рекламата през Възраждането. АИ „М. Дринов”, София, 1995.
- Кафтанджиев, Хр. Хармония в рекламната комуникация. С., Кабри, 1995.
- Константинова, С. Комуникацията реклама, Авангард Прима, С. 2005.
- Мицева, С. Рекламният текст и връзката му със социалния опит на адресата. В: Проблеми на социалингвистиката, т. X, с. 287/ С., 2011.
- Информационен бюлетин на Съвета за електронни медии (2002) С., бр. 5.
- Blanchard, G.(1975). Histoire de la publicite. La publicite de A a Z. Paris.
- Enciclopedia Universale dell'arte, vol. XI, p. 787.

THE IMPORTANCE OF ADVERTISING AS A FORM OF COMMUNICATION IN THE SOCIETY

Stoyanka Mitzeva

Senior Lecturer

*Foreign Languages and Applied Linguistics Department,
University of National and World Economy (UNWE)*

As a matter of fact the advertising has existed even in antiquity. That's why in his study *History of Advertising*¹ Gerard Blanchard reasonably asserts that the advertising "is not a modern phenomenon". Advertising intensively has developed in Ancient Greece and the Roman Empire² as in the beginning the advertising text sounded orally and so it was doomed to *publicity*. „Even then, it is noteworthy that the advertising uses various means of expression: **oral announcement, other visual elements (including gestures and facial expressions, i.e. it is iconic) and the spectacular impact at the appropriate time and place selected particularly for the purpose.** It should not be ignored the fact that in ancient times the advertising had searched for new symbolic, logical and technical ways to impact. It is also noteworthy the close relation between the advertising and interpersonal communication. It is revealed the presence of the real advertising text which is distinguished by its simplicity and laconicism.”³

If you look into the history of advertising you'll understand that it has been an active form of communication in the society even in the ancient times. About 3000 BC there were advertising texts (for example, a Theban script, offering a reward for finding an escaped slave), the disorderly callers in ancient Athens (400 BC) who became officials with

certain functions, the wall announcements – advertisements for sporting and gladiatorial games, advertisements for the exchange of commodities and services, etc.

By the opening of book printing the speed and effectiveness of announcements and advertising messages has rapidly increased. In China has been found a printed book made on xylographic principle which is supposed to date as far back as about 868. In Europe, for a modern typography can be spoken after the invention of Johann Gutenberg in 1457. Along with the official newspapers appeared also the advertising editions. Then it became possible to be distributed the commercial messages circulation and advertisements. In 1478 appeared also the first printed announcement by William Caxton – an English typographer offering prayer – books and in 1498 the Venetian Aldo Manutius issued the first publisher's catalog containing also prices. A similar catalog of books appeared in Germany – Frankfurt and it was published by Albrecht von Meiningen advertising in fact the books issued by him. Later in London appeared illustrated posters (1598).

In the 17th century in Paris was opened the first announcements office founded by the French doctor Theophrastus Ryonodo and the first printed newspaper advertisement praising the properties of mineral water by Forge was published in *Gazette de France*. The spectrum of advertising products and services was rapidly expanded – property, livestock, travel to other countries, services. There were also fashion magazines flooding the major cities. The small posters – advertising sheets in England were called in the German states

¹ Blanchard, G., (1975), *Histoire de la publicite. La publicite de A a Z*. Paris.

² Alpatov, M., *History of Art* (four volumes). T.I.C., Publisher Bulgarian Artist, p.197-228.

³ Konstantinova, S., *The Communication Advertisment*, Publisher Avangard Prima, S., p.17.

"merkurs". It was formed the so called *Craft-Guild of Advertisers in Paris* and similar associations of "advertisers" were also established in other European capitals.

As a center of advertising at that time came up England. But for intense growing newspaper advertising could be spoken only in the 18th century in London where columns of advertisements with titles had been published repeatedly even for months resembling the advertising campaigns nowadays. In 1703 in London began the publishing of a daily newspaper (The Daily Courant) where had a considerable place for advertisements. In 1710 Charles Povey set the beginning of the **long-term advertising** which was similar to the advertising campaigns nowadays – one and the same advertisement had stood on the pages of newspapers for months. Lately was issued a real advertising newspaper entitled Daily Advertiser containing various announcements and it had existed since 1730 to 1807. In France happened the same – Abbot G. Ober began publishing the advertising newspaper La Petite Affiche.⁴ Against the aggressively starting advertisements in the English print (newspapers) appeared criticism and pamphlets exposing the traders and bogus merits of their goods. The prominent analyst and commentator of all major social phenomena, Samuel Johnson (Dr. lexicographer) also do not skip *the advertising craft* noting it as "so close to the perfection that it is not easy to be proposed any improvements". England turned into a classical state of the advertising.

In Europe the real development of the advertising started after the Great French Revolution when was also established the freedom of trade and competitiveness and the freedom of the print was proclaimed. Namely then the advertising was necessary for the mass print and the beginning of the profitable advertising was set. In 1836 in France Emil de Ghirarden issued and edited the newspaper La Presse which became a watershed into development of advertising. By his appeal to widely available print and lower prices offset by the proceeds from the advertisements Ghirarden had turned into a model of imitation for all news-

paper editors in Europe who were still reserved about the advertising and its economic effect on the editions. About the advertising message he got to purism appealing the advertising to be absolutely "impersonal publicity" and become more acceptable.

The end of the 19th century was the beginning of a new stage in the advertising development when it became *institutional* and it led to the end of the unprofessionalism in the advertising. The advertising agencies established the principle of the agent's commission and started a loyal fighting with the competition attracting talented artists and text writers. The advertising activity has been regulated and in many countries there was an Advertising Act. The advertising has become also a subject of scientific research.

The way of development of advertising in America was different. The *New world* had its new vision for advertising. There it was daring, compelling, even brutal, eccentric, corresponding to the American enterprising and pragmatics. One of the innovators of modern advertising in the USA was Phineas Taylor Barnum – advertiser, impresario, circus actor, who set up the beginning of the commodities-idols: coats, hats, cigars, cowboy spurs, cosmetic accessories and products using the image of the popular singer Jenny Lind turning them into *a brand*. He wrote the book *How to Become Rich by Advertising* – the "bestseller" of the world which (an interesting fact) was reviewed also by S. Bobchev⁵ in Plovdiv's newspaper Maritsa. While in New York the advertising development was promoting the competitiveness between the one hundred daily newspapers as well as the tax exempt posters, in London besides the placards and posters appeared also the cheap advertising items, carriers of flags and signboards, people-"sandwiches" pressed from large advertising panels in front of them and behind them, *outside advertising on omnibuses*, etc. The German Socialists declared against the advertising as its most virulent critic and denier was Ferdinand Lassalle. Similar was also the reaction of Communists in Bulgaria against the draft of

⁴ Enciclopedia Universale dell'arte, vol. XI, p. 787.

⁵ Bobchev, S. Literature/ newspaper Maritsa, iss. 606 of May, 15th, 1884, p. 5.

the advertising act submitted by the government of A. Stamboliiski. They declared that the future state should be completely cleaned up from the “stench of advertising”.

About the first steps of advertising in Bulgaria there is no clear idea and convincing evidence of consistent and deliberate attempt to be promoted one or another product in practice until 40s of the XIX century.⁶ But about the meeting of Bulgarians with the European advertising is sure that it has happened through the foreign newspapers written in the French and English language and issued in Constantinople. Gradually the advertising occupied an increasingly larger spaces in them – mainly were advertised medicines, upcoming books, lotteries and... lessons on foreign languages. But the advertising in the newspapers in the French and Turkish language sometimes had an emphasized propagandistic style especially during the Russian -Turkish war of 1877-1878. Such was the newspaper *La Verite* containing announcements for the issue of anti-Russian leaflets in the English and French language.

In periodicals of our neighboring Balkan states – Serbia, Wallachia, Moldavia and Greece was started the publishing of announcements and advertising images quickly achieving the quality of advertisements in the newspapers in West Europe due to the Viennese and German printing equipment. Unsatisfying fact is the lack of any evidence of announcements and advertisements by Bulgarians in the foreign newspapers (especially in the newspapers *Le Journal de Constantinople* and *The Levant Herald*) – quite popular in the eve of the Liberation. A number of scholars as well as the author of the book *Advertising during the Renaissance* – Prof. Ivan Ilchev have assumptions about the Bulgarian announcements stored at the depositories in Constantinople.

From the foregoing it is obvious that the advertising has been an important communication form in the public space from the ancient times until today meaning the complex mechanism of its development and its path to

the final user of the advertised product/service. David Meyerhof determines **the advertising** as a “strategy for mass communication whose objective is to carry a message to a certain group of people and contribute to stimulate the demand they may exhibit for the goods or services of the advertiser”, i.e. the advertising is *a strategy in the system of the marketing*. The other important function of the advertising is its socializing role for the members of society and it has been realized in the antiquity.

The advertising as a form of mass communication interfaces with the propaganda because it is based on the same psychological levers which provide for the message to reach the consumer audience. But the propaganda is directed to the individuals in relation to their views on life and its values. *It is ideologically committed* while the advertising influences the level of satisfaction of the needs for a product/article/ or service which improves the level of life. And the most important role of the advertising text as informing and powerful tool on society is the current relevance not only from the consumer point of view but also by the social-psychological and ethno-cultural standards. Because each nation, each people except the universal and common human civilization needs has its *specific and traditional necessities* which in the modern society are solved to a great extent through the media, and certainly by the advertising as their peculiar form of communication.

The advertising activity is a social, creative and spiritual communication that undoubtedly makes it part of the “social cohesion” in the long historical development of human society. In advertising as in each type of communication exist the essential features of communication – sender/advertiser/ and addressee/perception/. The European Union Directive of October, 7th, 1984 gives the following definition of advertising: “...each form of communication created in the field of trade, industry, craft activities for the promotion of goods (commodities) and services (including real estates, rights and obligations).”⁷ But the advertising communication is the main com-

⁶ Ilchev, Iv., *Advertising during the Renaissance*. Publisher M. Drinov, Sofia, 1995, p. 39,

⁷ Information Newsletter of the Council for Electronic Media. (2002), S., iss. 5, p. 15-24.

munication for the market economy and as such it has its specific features related to the sphere of realization and the common features of “the other types of communication”⁸ for which Chr. Kaftandjiev writes in one of his books – *Harmony in the Advertising Communication*.

There are many aphorisms and anecdotes of what is the advertising – “Working with people who lack a sense of responsibility...”, “Search of convincing arguments that do not exist...”, “Hearing the constant complaints and bargaining of external collaborators and seeing how they change their cars every year...”, “Chasing immediate results, while the long-term ones are more important...”, “Depending on the opinion of bosses who can not understand what's going on...” (magazine Printers Inc, USA, iss. 7/1996). But in fact, the advertising is economic, public-political and cultural phenomena. It is the result of the collective work of psychologists, linguists, journalists, sociologists, philosophers, economists, engineers, artists, photographers, computer specialists, mathematicians, statisticians, lawyers, etc., who do not cease working for its improvement following its upward dynamics in line with the latest technological and scientific achievements in the world.

The benefits of advertising on society **can schematically be outlined as follows:**

- **contributes** to the improvement and innovation of products;
- **stimulates and monitors** the competitive pricing;
- **provides** working places;
- **supports** the mass media functioning;
- **through the advertising are funded** cultural events, education;
- **through the advertising are financed** health services and other sectors of our social and public life;
- **advertising is a social form of communication** that occurs in all social and cultural spheres*(SM).

Today various social activities are unthinkable without advertising which is the nature and essence of the modern communica-

tion. The advertising is a complex and specific **semiotic system** presenting in all areas of our life – science, business, administrative services, art and creativity, politics, public life, media, etc., which have their information volume and exchange implemented by the specific communication means at specific conditions and by the participants in the speech situations occurring under certain conditions. That's why the advertising is not accidentally defined as *the fifth force in the society* after the press and it presents in all aspects of the social life occupying all means of mass communication. These are some of the reasons why advertising is a subject of the thought of prominent world leaders, politicians, economists, historians, writers and poets who have lived in different eras and pondered on its importance to the man and society.

The advertising as a specific mean of communication – a result of social experience⁹ can be comprehended quickly and accurately through the words of M. McLuhan who focuses on the *socio-historical aspects of advertising* noting that *the meaning is not limited only to the information, supply and prompt to buy goods and sell them to have a profit*. “One day archeologists and historians will find out that the advertisements of our times are the most complete and accurate description of any society”, outlines the advertiser.

The advertising is not just a marketing tool in the market dialogue but also a share from the media space where it has its social and cultural addressees – with their social roles and social experience to which undoubtedly rely all social segments of society when they “consume” the advertisements. Masses are most sensitive to changes in the economic and socio-political life but whether the advertising text will direct or manipulate the society depends to a great extent on the education, life experience, culture, age, etc. of the addressee.¹⁰

By its entire sincerity the advertising can not stay out of the combined marketing set of

⁸ Kaftandjiev, Chr., (1995), *Harmony in the Advertising Communication*. S., Publisher Kabri, p. 10-15.

⁹ Authors Accents

¹⁰ Mitzeva, S., *Advertising Text and Its Relation to the Addressee Social Experience*. B: Issues of the Socio-Linguistics, vol. X, p. 287/ S., 2011.

communications that's why a corrective in the activities of advertisers surely must also be *the text with its properties which is powerful enough referent of goods and services in the time of globalization*, in the time of "a crowded, turbulent and fast-changing market of communications"¹¹ (Volli 2003:7-8). The *social and professional experience of the best advertisers always binds the bearers of advertising and positioning of their text with the addressee audience provisioning the various social experience by which a social interaction is achieved. As the speech is an aspect of this interaction in the advertising messages(texts) has a very wide variety of verbal combinations with emphasized stylistic disharmony approaching the slang expression and conversational speech without excluding the presence of specialized terminology "indicated" and spread namely through the advertising.* This fact is due to the so-called "transversal" nature of advertising which requires the transfer of units from one communication channel to another as well as to the high competitiveness of messages at the same time requiring quick response and finding of verbal innovations that often lead to the search of grammatical violations in the advertising text not rarely turning out quite productive and efficient.

The very word advertising (Lat. *reclamo* – "echo") has in its semantics and sign the main function of advertising – making something known to attract to it viewers, listeners, buyers, etc., highlighting its best sides and qualities. In different reference books and in the dictionary of the Bulgarian language the term "advertising" means activities aimed at promoting the goods, services or manufacturing capabilities. In terms of marketing¹² (American Marketing Association) the advertising is perceived as a part of a subsystem of marketing – advertising and incensing. (Doganov 1999:19).

The European Association of Advertising Agencies (EAAA) gives the following defini-

tion of advertising: "Advertising is any paid form of controlled impact which is implemented through the mass communication means to be presented and imposed goods or services for the benefit of a famous source."

The advertising activity and interests of advertisers, advertising agencies and mass media are protected by the **International Advertising Association (IAA)** established in 1938 in New York which identifies its objectives – **firstly – defending the freedom of commercial speech** and also: **promoting the self-control, fostering the exchange of ideas, experience and knowledge in the field of advertising, improving the competence of the authors teams, expanding the cooperation with similar organizations that have similar objectives** (International Council of Advertising Creators, *International Federation of the Media Owners, International Association of Public Relations, International Bureau for Supervision on the Promotional Tools Distribution, European Association of the Promotional Items Manufacturers, etc.*)

The role of advertising in the time rapidly increases as for the individuals as also for the economic and cultural life of society. The advertising is an interesting and multilateral topic of science and its various units – economics, sociology, psychology, mathematics, linguistics, history, ethnography, etc., because the *relation advertising – society in its genesis is multilateral and profound.*

Everything containing in **the active advertising is simultaneously creative and marketable product**. This makes it copyright protected and inviolable, i.e. the advertiser (sender) always **controls in the time and space the communication with the addressee through the advertising. In neither media where advertisements run, no one can edit and change any of the advertising without permission by the author (advertiser).**

Making advertisements is a kind of an art which, however, can exist only in the context of the advertising strategy which is part of the advertising process. All the activities in the field of advertising are done by the advertising agencies which implement also the placing of advertisements and promotional materials in

¹¹ Volli Hugo, *Advertising and Communication* (Semiotica della pubblicitàq Bari: Laterza, 2003, p.7-8), Translated by K. Bankov/ *Semiotics in Action*, New Bulgarian University.

¹² Marketing (Eng. – marketing) – sale, market, market study¹²

the mass media; organize promotions, conferences and symposia in relation to the approval of the best name of any product, its application and the effectiveness from it as well as for the company manufacturer itself, i.e. they implement also Public Relations. In our modern world the role of PR is extremely important as it is the *main tool of impact on the general public*, certain social groups and professional organizations.

References

- Alpatov, M.**, History of Art (four volumes). T.I.C., Publisher Bulgarian Artist, 1981.
- Bobchev, S.**, Literature / newspaper Maritsa, iss. 606 of May, 15th, 1884.
- Doganov, D.**, Palfi, F., The Advertising As It Is. Publisher Printseps, S., 1999.
- Blanchard, G.**(1975). Histoire de la publicite. La publicite de A a Z. Paris.
- Volli, Hugo**, Advertising and Communication/Semiotica della pubblicità Bari: Laterza, 2003, Translated by K. Bankov/ Semiotics in Action, New Bulgarian University.
- Ilchev, Iv.**, Advertising during the Renaissance. Publisher M. Drinov, Sofia,1995.
- Kaftandjiev, Chr.**, Harmony in the Advertising Communication, S., Publisher Kabri, 1995.
- Konstatinova, S.** Communication Advertisng. Publisher Avangard Prima, S., 2005.
- Mitzeva, S.**, The Advertising Text and Its Relation to the Addressee Social Expeience. B: Issues of the Socio-Linguistics. vol. X, p. 287/ S., 2011.

ИНВЕСТИЦИОННА АКТИВНОСТ В ТЪРГОВИЯТА

Ас. д-р Борислав Атанасов

Катедра „Икономика на търговията“, УНСС

Протичащите процеси на глобализация, интеграция и концентрация на търговията в последните години на XX и началото на XXI век бележат ново измерение в развитието на търговията в РБългария. Като следствие на българския пазар навлезнаха и се утвърдиха нови както български, така и чуждестранни търговски вериги, за които е характерно разнообразие в стокото и марковото им предлагане. **Тези процеси са съпроводени с откриване на нови търговски обекти, които са източници на инвестиции не само за търговията, но и за икономиката на страната.**

Развиха се нови формати за търговия като Cash&Carry („Метро“), дискаунтъри („Кауфланд“ „Лидл“, „Пени маркет“), вериги супермаркети („Фантастико“, „Билла“, „СВА“, „Пикадили“), удобни магазини („Тмаркет“, „Про маркет“, „Пикадили експрес“, „Пикадили дейли“), специализирани търговски вериги за техника („Техномаркет“, „Технополис“, „Техностар“, „Зора“, „Денси“), хипермаркети за обзавеждане и поддръжка на дома („Практикер“, „Мосю Бриколаж“, „Баумакс“, „ИКЕА“). Утвърди се дейността на търговски вериги, работещи на франчайзинг (Форнети, Панети и др.).

Годишните след приемане на страната ни за пълноправен член на Европейския съюз се характеризират с бум в строителството и откриването на обекти от типа „търговско – развлекателни центрове (Молове)“, които са новост за търговията в България. За кратко време такива се отвориха в София, Пловдив, Варна, Бургас, Велико Търново, Стара Загора, Русе, Плевен и Габрово. Чрез тях на българския пазар се уста-

новиха световно известни марки като „Bershka“, „Zara“, „Peek & Kloppenburg“, H&M, Deichmann и др.

Развитието на посочените търговски формати, обективно е свързано с влагане на инвестиции. Това са разходи за придобиване на сгради за търговска и складова дейност, оборудване, транспортни средства, и др.

Според данните на Националния статистически институт (НСИ), за периода 2008 – 2011 година, икономическа дейност „Търговия; ремонт на мотоциклети и автомобили“ по показателя Разходи за придобиване на ДМА се нарежда след икономическите дейности „Преработваща промишленост“, „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива“ и „Операции с недвижими имоти“ (таблица 1).

За периода 2008 – 2011 година, анализът на данните показва, че *разходите за придобиване на ДМА по икономически дейности в страната намаляват общо с 39.12%, т.е. наблюдава се спад на инвестициите в ДМА*. Намалението в инвестициите в ДМА не се наблюдава единствено за икономическата дейност „Селско, горско и рибно стопанство“. При тази дейност разходите за придобиване на ДМА за периода 2008 – 2011 година бележат увеличение с 58%. Най – голямо е намалението в икономическите дейности „Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване“ (- 115.23%) и „Строителство“ (- 70%).

В структурата на разходите за придобиване на ДМА, с най-висок относителен дял по години са дейностите:

Таблица 1

**Разходи за придобиване на Дълготрайни материални активи
по икономически дейности (хил. лева)**

Икономически дейности	Години	2008	2009	2010	2011
Общо		29424189	21274280	16218269	17913925
Селско, горско и рибно стопанство		930583	840774	914565	1469798
Добивна промишленост		479504	388727	330203	326436
Преработваща промишленост		4771279	2984708	2200074	2483150
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива		3255743	2770557	2248115	2254985
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване		599104	437369	325139	296871
Строителство		3921707	2174458	1369398	1146482
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети		3765091	2318053	1956364	2168949
Транспорт, складиране и пощи		2239535	1516135	1389406	1456137
Хотелиерство и ресторантьорство		823734	596890	541453	517592
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения		799846	574915	733488	600098
Финансови и застрахователни дейности		718130	463848	319539	424117
Операции с недвижими имоти		3788817	3458665	1592460	2497378
Професионални дейности и научни изследвания		752972	940733	410166	418417
Административни и спомагателни дейности		507384	349833	364939	414811
Държавно управление		1291555	540783	884862	885640
Образование		245687	280532	192563	140628
Хуманно здравеопазване и социална работа		249967	308026	177183	188994
Култура, спорт, развлечения		184080	258504	180750	148233
Други дейности		99471	..*	87602	75209

Източник: Национален статистически институт.

Таблица 2

Придобити дълготрайни материални активи по икономически дейности (хил. лева)

Икономически дейности	Години	2008	2009	2010	2011
Общо		22261128	18439801	15552551	16921196
Селско, горско и рибно стопанство		877591	798074	851382	1421888
Добивна промишленост		334945	368574	190380	419412
Преработваща промишленост		4046160	2873598	2759632	2117693
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива		1462527	1869271	2052525	3419394
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване		433073	419989	421432	310984
Строителство		2657238	1611136	1010721	1020020
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети		3160625	2193482	1865672	2105163
Транспорт, складиране и пощи		1997347	1660734	909047	982543
Хотелиерство и ресторантьорство		674546	572634	512382	516292
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения		775816	550119	701421	608922
Финансови и застрахователни дейности		602448	463606	321649	314229
Операции с недвижими имоти		2770728	2519930	2081793	2093495
Професионални дейности и научни изследвания		666870	925413	346943	316915
Административни и спомагателни дейности		434954	328332	336702	396484
Държавно управление		682800	457251	561631	227687
Образование		207431	249302	244654	158899
Хуманно здравеопазване и социална работа		238186	269809	187584	190687
Култура, спорт, развлечения		151607	251337	117825	219252
Други дейности		86236	..*	79176	81237

Източник: НСИ.

* Данните със знак ".." са конфиденциални.

* Данните със знак ".." са конфиденциални.

• За 2008 година – „Преработваща промишленост” (16.22%), „Строителство” (13.32%), „Операции с недвижими имоти” (12.88%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12.8%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (11%);

• За 2009 година – „Операции с недвижими имоти” (16.3%), „Преработваща промишленост” (14%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (13%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (10.9%);

• За 2010 година – „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (13.86%), „Преработваща промишленост” (13.6%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12%), „Операции с недвижими имоти” (9.6%), „Транспорт, складиране и пощи” (8.6%);

• За 2011 година – „Операции с недвижими имоти” (13.9%), „Преработваща промишленост” (13.86%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (12.6%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12.1%); „Селско, горско и рибно стопанство” (8.2%), „Транспорт, складиране и пощи” (8.1%).

През анализирания период, търговията заема водещо място по показателя инвестициите в ДМА. Инвестициите в ДМА, направени в търговията са както източник на разкриване на нови търговски обекти, така и средство за модернизиране на съществуващите.

Придобитите ДМА (таблица 2), за периода 2008 – 2011 година, общо по икономически дейности намаляват с 24%. През разглеждания период икономическа дейност „Търговия; ремонт на мотоциклети и автомобили” по показателя придобити ДМА запазва своето ключово място в икономиката в процеса на придобиване на ДМА, като източник на нови обекти

за търговия, а следователно и на нови работни места.

В структурата на придобитите ДМА, с най-висок относителен дял по години са дейностите:

• За 2008 година – „Преработваща промишленост” (18.2%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (14.2%), „Операции с недвижими имоти” (12.4%), „Строителство” (11.9%), „Транспорт, складиране и пощи” (8.9%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (6.6%);

• За 2009 година – „Преработваща промишленост” (15.58%), „Операции с недвижими имоти” (13.7%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (11.9%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (10.1%), „Транспорт, складиране и пощи” (9%), „Строителство” (8.74%);

• За 2010 година – „Преработваща промишленост” (17.7%), „Операции с недвижими имоти” (13.4%), „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (13.1%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12%), „Строителство” (6.5%), „Транспорт, складиране и пощи” (5.8%);

• За 2011 година – „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива” (20.2%), „Преработваща промишленост” (12.5%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12.4%), „Операции с недвижими имоти” (12.37%), „Селско, горско и рибно стопанство” (8.4%), „Строителство” (6%), „Транспорт, складиране и пощи” (5.8%).

По показателя придобити ДМА, търговията отново заема водещо място, пряко кореспондирайки с направените инвестиции (разходи) за придобиване на ДМА, което има за резултат увеличаване на броя на обектите за търговия (магазини и складови площи).

Таблица 3

Чуждестранни преки инвестиции в предприятията от нефинансовия сектор по икономически дейности към 31.12. на съответната година (хил. евро)

Икономически дейности	Години	2008	2009	2010	2011
ОБЩО ЗА СТРАНАТА		19185002.9	20441581.2	22114446.3	21644918.0
Селско, горско и рибно стопанство		107842.6	76126.6	84754.3	91479.6
Добивна промишленост		173119.6	411615.9	435955.5	512678.8
Производство на хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия		712775.3	769314.4	905576.0	874257.1
Производство на текстил, облекло, обувки и други изделия от обработени кожи без косъм, обработка на кожи		835854.7	653921.4	637621.3	651649.6
Производство на дървен материал, хартия, картон и изделия от тях (без мебели); печатна дейност		281217.7	200761.2	268873.3	215140.8
Производство на химични продукти		509271.4	455644.5	488693.1	467517.9
Производство на изделия от каучук, пластмаси и други неметални минерални суровини		764755.6	848181.4	854737.3	846197.1
Производство на основни метали и метални изделия, без машини и оборудване		627777.4	452549.3	702924.3	1026150.0
Производство на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти		62129.1	60923.1	68482.7	85651.9
Производство на електрически съоръжения		160178.8	186522.0	241182.3	219849.6
Производство на машини и оборудване, с общо и специално предназначение		279167.4	225594.5	263326.4	327281.5
Производство на превозни средства		90769.9	98563.8	92690.3	138851.3
Производство на мебели; производство, неклассифицирано другаде; ремонт и инсталиране на машини и оборудване		70577.9	81570.4	74839.8	81753.3
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива		1300726.3	1525985.2	1973864.9	1878572.3
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване		132921.8	169654.0	164889.0	167855.4
Строителство		1121436.9	1234384.6	1291520.0	778273.7
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети		3004269.7	2802913.8	3510073.5	3276625.8
Транспорт, складиране и пощи		175253.6	186281.5	216928.1	271043.6
Хотелиерство и ресторантьорство		360027.2	405378.5	484369.7	585567.9
Издателска дейност, създаване на аудиовизуални произведения, радио-и телевизионна дейност		257814.0	93186.9	102911.5	47424.5
Далекосъобщения		3465437.1	3378061.0	2756068.3	2406010.8
Дейности в областта на информационните технологии и информационни услуги		103850.8	104792.2	133400.7	169957.1
Операции с недвижими имоти		2903618.8	3960176.9	3680104.3	3476626.5
Юридически, счетоводни, архитектурни и инженерни дейности, технически изпитания и анализи; консултантски дейности по управление		939356.7	864587.8	923703.4	1071930.4
Административни и спомагателни дейности		132838.6	163190.8	196643.6	236854.4
Образование		1475.0	3931.2	3205.3	4927.0
Култура, спорт и развлечения		84614.3	96450.6	83118.3	80612.5

Източник: НСИ.

Разходите за придобиване на ДМА (инвестициите в ДМА) и придобитите ДМА, кореспондират и с притока на чуждестранните преки инвестиции направени в икономиката на страната. За периода 2008 – 2011 година чуждестранните преки инвестиции по икономически дейности в предприятията от нефинансовия сектор (таблица 3) нарастват с 12.8%. *Най – голям приток и съответно най-висок относителен дял на чуждестранни преки инвестиции има в секторите „Операции с недвижими имоти”, „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” и „Далекосъобщения”.* През анализирания период на „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” се падат 15% от всички чуждестранни преки инвестиции в страната. Това е доказателството за привлекателността на търговията от страна на чуждестранни инвеститори, а също така навлизането на чуждестранни търговски вериги на българския пазар и разкриването на нови формати за търговия.

Притокът на чуждестранни преки инвестиции, разходите за придобиване на ДМА, придобитите ДМА, увеличаване на броя на обектите за търговия и заетостта, която осигурява търговията, поставя въпросът за участието на търговията в създаването на брутната добавена стойност (БДС).

За периода 2008 – 2012 година, анализът на данните показва, че БДС по икономически дейности нараства общо с 15.4% (таблица 4).

В структурата на БДС, с най – висок относителен дял по години са дейностите:

За 2008 година – „Преработваща промишленост” (15.4%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (11.8%), „Строителство” (9.3%) „Операции с недвижими имоти” (9%), „Селско, горско и рибно стопанство” (7.15%);

За 2009 година – „Преработваща промишленост” (15.5%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (11.5%), „Операции с недвижими имоти” (9.4%), „Строителство” (9.2%), „Финансови и застрахователни дейности” (7.1%), „Транспорт, складиране и пощи” (6.3%), „Селско, горско и рибно стопанство” (4.8%);

За 2010 година – „Преработваща промишленост” (14.5%), „Търговия; ремонт на

автомобили и мотоциклети” (11.9%), „Операции с недвижими имоти” (9.8%), „Финансови и застрахователни дейности” (8%), „Строителство” (7%), „Транспорт, складиране и пощи” (6.7%);

За 2011 година – „Преработваща промишленост” (16.4%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (12.2%), „Операции с недвижими имоти” (9.3%), „Финансови и застрахователни дейности” (8.3%), „Строителство” (7%), „Транспорт, складиране и пощи” (5.9%);

За 2012 година – „Преработваща промишленост” (16.7%), „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети” (11.5%), „Операции с недвижими имоти” (9.2%), „Финансови и застрахователни дейности” (8.2%), „Транспорт, складиране и пощи” (6.8%), „Селско, горско и рибно стопанство” (6.4%), „Строителство” (5.9%).

За разгледания период участието на търговията в създаването на БДС на страната е значително. Икономическата дейност „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” заема второ място след „Преработваща промишленост”. Това е резултат от притока на чуждестранни преки инвестиции в търговията, инвестициите в ДМА, придобитите ДМА, увеличаване на броя на търговските обекти и увеличаване на броя на заетите в търговията.

В заключение, инвестициите в ДМА извършени в търговията са както източник на разкриване на нови търговски обекти, така и модернизиране на съществуващите. През периода 2008 – 2011 година на „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” се падат 12% от всички придобити ДМА. Това пряко кореспондира с направените инвестиции (разходи) за придобиване на ДМА, което има за резултат увеличаване броят на обектите за търговия (магазини и складови площи). „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” заема 15% от всички чуждестранни преки инвестиции в страната. Това е доказателството както за привлекателността на търговията от страна на чуждестранни инвеститори, така и за участието на търговията при формиране на БДС.

Таблица 4

Брутна добавена стойност по икономически дейности по текущи цени (млн. лева)

Години Икономически дейности	2008	2009	2010	2011	2012
Общо	57733	58695	60716	65174	66642
Селско, горско и рибно стопанство	4132	2841	2976	3519	4264
Добивна промишленост	1250	1212	1589	1636	1574
Преработваща промишленост	8885	9079	8825	10674	11161
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива	1933	2168	2516	2738	2708
Доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	533	524	610	641	869
Строителство	5386	5411	4341	4218	3936
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	6817	6738	7219	7976	7680
Транспорт, складиране и пощи	3781	3695	4080	3877	4521
Хотелиерство и ресторантьорство	1385	1308	1458	1555	1188
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	3464	3375	3445	3658	3561
Финансови и застрахователни дейности	3721	4169	4889	5441	5452
Операции с недвижими имоти	5181	5520	5936	6078	6122
Професионални дейности и научни изследвания	1468	1863	2248	2208	2368
Административни и спомагателни дейности	1185	1394	1046	1265	1025
Държавно управление	3646	3837	3706	3761	3560
Образование	2049	2288	2256	2232	2618
Хуманно здравеопазване и социална работа	1440	1599	1923	2174	2458
Култура, спорт, развлечения	768	662	759	783	899
Други дейности	709	1014	894	739	678

Източник: НСИ.

ИЗТОЧНИЦИ

Статистически годишник 2008.
Статистически годишник 2009.

Статистически годишник 2010.
Статистически годишник 2011.
www.nsi.bg

INVESTMENT ACTIVITY IN TRADE

Assist. Borislav Atanasov Ph.D

Department "Economics of trade", UNWE

The ongoing processes of globalization, integration and concentration of trade in the last years of the twentieth and early twenty-first century marked a new dimension in the development of trade in Bulgaria. As a result, both Bulgarian and foreign retail chains entered the Bulgarian market and these chains brought a diversity of goods and brands on offer. **These processes are accompanied by the opening of new stores, which are sources of investment not only for trade but also for the economy of the country.**

New trading models such as Cash & Carry (Metro), discount stores (Kaufland, Lidl, Penny market), supermarket chains (Fantastico, Billa, CBA, Piccadilly), convenience stores (Tmarket, Pro-market, Piccadilly, Piccadilly Daily), specialized retailers for household electrical and electronic goods (Technomarket, Technopolis, Technostart, Zora, Densi), furniture and home maintenance hypermarkets (Praktiker, Mr. Bricolage, Baumax, IKEA). Retail chains, operating a franchise have also been established (Fornetti, Paneti, etc.).

The years after the country became a full member of the European Union were characterized by a boom in construction and the introduction of commercial-entertainment centers (called malls), which were new to trading in Bulgaria.

The development of these commercial models is objectively related to investment made. It represents costs for the acquisition of buildings for commercial and warehouse operations, equipment, vehicles, etc.

According to the National Statistical Institute (NSI) for the period 2008 – 2011, the economic activity " Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles", according to the indicator expenditure on acquisition of tangible fixed assets (FA), ranks immediately after economic activities "Manufacturing quarry-

ing", " Electricity, gas, steam and air-conditioning supply" and " Real estate activities" (table 1).

For the period 2008 – 2011 analysis of the data shows that *the cost of acquisition of FA for economic activities in the country decreased by a total of 39.12%, i.e. there is a decline in investment in fixed assets.*

The structure of the cost of acquisition of FA shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

2008 – „Manufacturing quarrying” (16.22%), „Construction” (13.32%), „Real estate activities” (12.88%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12.8%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (11%);

2009 – „Real estate activities” (16.3%), „Manufacturing quarrying” (14%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (13%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (10.9%);

2010 – „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (13.86%), „Manufacturing quarrying” (13.6%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12%), „Real estate activities” (9.6%), „Transportation and storage” (8.6%);

2011 – „Real estate activities” (13.9%), „Manufacturing quarrying” (13.86%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (12.6%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12.1%); „Agriculture, forestry and fishing” (8.2%), „Transportation and storage” (8.1%).

During the analyzed period, trade occupies a leading position according to the indicator Investment in Fixed Assets. Investment in fixed assets made in trade is a source of opening new stores, as well as a means of modernizing the existing ones.

Table 1

***Expenditure on acquisition of tangible fixed assets by economic activity groupings
(Thousand Levs)***

Economic activity groupings	Year	2008	2009	2010	2011
Total		29424189	21274280	16218269	17913925
Agriculture, forestry and fishing		930583	840774	914565	1469798
Mining and quarrying		479504	388727	330203	326436
Manufacturing quarrying		4771279	2984708	2200074	2483150
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply		3255743	2770557	2248115	2254985
Water supply, sewerage, waste management and remediation		599104	437369	325139	296871
Construction		3921707	2174458	1369398	1146482
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles		3765091	2318053	1956364	2168949
Transportation and storage		2239535	1516135	1389406	1456137
Accommodation and Food service activities		823734	596890	541453	517592
Information and communication		799846	574915	733488	600098
Financial and insurance activities		718130	463848	319539	424117
Real estate activities		3788817	3458665	1592460	2497378
Professional and scientific activities		752972	940733	410166	418417
Administrative and support service activities		507384	349833	364939	414811
Public administration		1291555	540783	884862	885640
Education		245687	280532	192563	140628
Human health and social work activities		249967	308026	177183	188994
Arts, entertainment and recreation		184080	258504	180750	148233
Other activities		99471	n.a.	87602	75209

Source: National Statistical Institute

Table 2

Acquired of tangible fixed assets by economic activity groupings (Thousand Levs)

Economic activity groupings	Year	2008	2009	2010	2011
Total		22261128	18439801	15552551	16921196
Agriculture, forestry and fishing		877591	798074	851382	1421888
Mining and quarrying		334945	368574	190380	419412
Manufacturing quarrying		4046160	2873598	2759632	2117693
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply		1462527	1869271	2052525	3419394
Water supply, sewerage, waste management and remediation		433073	419989	421432	310984
Construction		2657238	1611136	1010721	1020020
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles		3160625	2193482	1865672	2105163
Transportation and storage		1997347	1660734	909047	982543
Accommodation and Food service activities		674546	572634	512382	516292
Information and communication		775816	550119	701421	608922
Financial and insurance activities		602448	463606	321649	314229
Real estate activities		2770728	2519930	2081793	2093495
Professional and scientific activities		666870	925413	346943	316915
Administrative and support service activities		434954	328332	336702	396484
Public administration		682800	457251	561631	227687
Education		207431	249302	244654	158899
Human health and social work activities		238186	269809	187584	190687
Arts, entertainment and recreation		151607	251337	117825	219252
Other activities		86236	n.a.	79176	81237

Source: National Statistical Institute

Acquisitions of fixed assets for the period 2008–2011 fell by 24% in total for all economic activities (table 2). *During the studied period the economic activity "Trade and repair of motorcycles and cars" according to the indicator Acquired Fixed Assets retained its key position in the economy in the process of acquisition of fixed assets as a source of opening new outlets and therefore creating new jobs.*

The structure of the acquired fixed assets shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

- 2008 – „Manufacturing quarrying” (18.2%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (14.2%), „Real estate activities” (12.4%), „Construction” (11.9%), „Transportation and storage” (8.9%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (6.6%);

- 2009 – „Manufacturing quarrying” (15.58%), „Real estate activities” (13.7%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (11.9%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (10.1%), „Transportation and storage” (9%), „Construction” (8.74%);

- 2010 – „Manufacturing quarrying” (17.7%), „Real estate activities” (13.4%), „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (13.1%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12%), „Construction” (6.5%), „Transportation and storage” (5.8%);

- 2011 – „Electricity, gas, steam and air-conditioning supply” (20.2%), „Manufacturing quarrying” (12.5%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12.4%), „Real estate activities” (12.37%), „Agriculture, forestry and fishing” (8.4%), „Construction” (6%), „Transportation and storage” (5.8%).

According to the indicator Acquired Fixed Assets trade again occupies a leading position, directly related to the investments (expenses) for acquisition of FA, thus resulting in increasing the number of outlets (stores and warehouses).

The cost of acquisition of Fixed Assets (investment in fixed assets) and the acquired fixed assets correspond to the inflow of foreign direct investment made in the economy of

the country. For the period 2008 – 2011 foreign direct investment in economic activities in the non-financial sector increased by 12.8% (table 3).

During the studied period the investment in „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” accounts for 15% of all foreign direct investments in the country. This is evidence of the appeal of trade for foreign investors, as well as of the entry of foreign retailers in the Bulgarian market and the creation of new trading models.

The inflow of foreign direct investment, the cost of acquisition of Fixed Assets, the acquired fixed assets, the increase in the number of retail outlets and increased employment rate which trade provides, raises the question of the role of trade in the creation of gross value added (GVA).

For the period 2008-2012 analysis of the data shows that GVA by economic activities generally increased by 15.4% (table 4).

The structure of the GVA shows that the activities with the highest share arranged by years are as follows:

- 2008 – „Manufacturing quarrying” (15.4%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (11.8%), „Construction” (9.3%), „Real estate activities” (9%), „Agriculture, forestry and fishing” (7.15%);

- 2009 – „Manufacturing quarrying” (15.5%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (11.5%), „Real estate activities” (9.4%), „Construction” (9.2%), „Financial and insurance activities” (7.1%), „Transportation and storage” (6.3%), „Agriculture, forestry and fishing” (4.8%);

- 2010 – „Manufacturing quarrying” (14.5%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (11.9%), „Real estate activities” (9.8%), „Financial and insurance activities” (8%), „Construction” (7%), „Transportation and storage” (6.7%);

- 2011 – „Manufacturing quarrying” (16.4%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (12.2%), „Real estate activities” (9.3%), „Financial and insurance activities” (8.3%), „Construction” (7%), „Transportation and storage” (5.9%);

Table 3

Foreign direct investments in non-financial enterprises by economic activity as of 31.12. (Thousand euro)

Economic activity \ Year	2008	2009	2010	2011
Total	19185002.9	20441581.2	22114446.3	21644918.0
Agriculture, forestry and fishing	107842.6	76126.6	84754.3	91479.6
Mining and quarrying	173119.6	411615.9	435955.5	512678.8
Manufacture of food products, beverages and tobacco products	712775.3	769314.4	905576.0	874257.1
Manufacture of textiles, wearing apparel, leather and related products	835854.7	653921.4	637621.3	651649.6
Manufacture of wood and paper products, and printing	281217.7	200761.2	268873.3	215140.8
Manufacture of chemicals and chemical products	509271.4	455644.5	488693.1	467517.9
Manufacture of rubber and plastics products, and other non-metallic mineral products	764755.6	848181.4	854737.3	846197.1
Manufacture of basic metals and fabricated metal products, except machinery	627777.4	452549.3	702924.3	1026150.0
Manufacture of computer, electronic and optical products	62129.1	60923.1	68482.7	85651.9
Manufacture of electrical equipment	160178.8	186522.0	241182.3	219849.6
Manufacture of machinery and equipment n.e.c	279167.4	225594.5	263326.4	327281.5
Manufacture of transport equipment	90769.9	98563.8	92690.3	138851.3
Manufacture of furniture; other manufacturing; repair and installation of machinery and equipment	70577.9	81570.4	74839.8	81753.3
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply	1300726.3	1525985.2	1973864.9	1878572.3
Water supply, sewerage, waste management and remediation	132921.8	169654.0	164889.0	167855.4
Construction	1121436.9	1234384.6	1291520.0	778273.7
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	3004269.7	2802913.8	3510073.5	3276625.8
Transportation and storage	175253.6	186281.5	216928.1	271043.6
Accommodation and Food service activities	360027.2	405378.5	484369.7	585567.9
Publishing, audiovisual and broadcasting activities	257814.0	93186.9	102911.5	47424.5
Telecommunications	3465437.1	3378061.0	2756068.3	2406010.8
IT and other information services	103850.8	104792.2	133400.7	169957.1
Real estate activities	2903618.8	3960176.9	3680104.3	3476626.5
Legal, accounting, management, architecture and engineering and similar activities	939356.7	864587.8	923703.4	1071930.4
Administrative and support service activities	132838.6	163190.8	196643.6	236854.4
Education	1475.0	3931.2	3205.3	4927.0
Arts, entertainment and recreation	84614.3	96450.6	83118.3	80612.5

Source: National Statistical Institute

Table 4

Gross value added by economic activity groupings (Million Levs)

Economic activity groupings	Year	2008	2009	2010	2011	2012
Общо		57733	58695	60716	65174	66642
Agriculture, forestry and fishing		4132	2841	2976	3519	4264
Mining and quarrying		1250	1212	1589	1636	1574
Manufacturing quarrying		8885	9079	8825	10674	11161
Electricity, gas, steam and air-conditioning supply		1933	2168	2516	2738	2708
Water supply, sewerage, waste management and remediation		533	524	610	641	869
Construction		5386	5411	4341	4218	3936
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles		6817	6738	7219	7976	7680
Transportation and storage		3781	3695	4080	3877	4521
Accommodation and Food service activities		1385	1308	1458	1555	1188
Information and communication		3464	3375	3445	3658	3561
Financial and insurance activities		3721	4169	4889	5441	5452
Real estate activities		5181	5520	5936	6078	6122
Professional and scientific activities		1468	1863	2248	2208	2368
Administrative and support service activities		1185	1394	1046	1265	1025
Public administration		3646	3837	3706	3761	3560
Education		2049	2288	2256	2232	2618
Human health and social work activities		1440	1599	1923	2174	2458
Arts, entertainment and recreation		768	662	759	783	899
Other activities		709	1014	894	739	678

Source: National Statistical Institute

• 2012 – „Manufacturing quarrying” (16.7%), „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” (11.5%), „Real estate activities” (9.2%), „Financial and insurance activities” (8.2%), „Transportation and storage” (6.8%), „Agriculture, forestry and fishing” (6.4%), „Construction” (5.9%).

For the period considered the participation of trade in creating GVA of the country is significant. The economic activity „Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles” ranks second after „Manufacturing quarrying”. This is a result of the inflow of foreign direct investment in trade, investment in fixed assets, fixed assets acquired, the increase in the number of outlets and increase in the number of people employed in trade.

In conclusion, investment in fixed assets made in trade is a source of opening new stores, as well as of modernization of the existing ones. During the period 2008 – 2011 " Wholesale and retail trade, repair of

motor vehicles and motorcycles " accounted for 12% of all acquired fixed assets. This is directly related to investment (expenses) in acquisition of Fixed Assets, thus resulting in an increase in the number of outlets (stores and warehouses). "Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles" accounts for 15% of all foreign direct investment in the country. This is evidence of the appeal of trade to foreign investors and the participation of the trade in the formation of GVA.

REFERENCES

Statistical Yearbook 2008.
Statistical Yearbook 2009.
Statistical Yearbook 2010.
Statistical Yearbook 2011.
www.nsi.bg

НАСОКИ ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ТРАНСПОРТНИТЕ УСЛУГИ ПРИ ПРЕВОЗА НА ТОВАРИ С АВТОМОБИЛЕН ТРАНСПОРТ

Ас. д-р Илия Гътовски

Катедра „Икономика на транспорта“

Увод

В настоящата разработка са разгледани основните фактори, влияещи върху повишаване качеството на транспортното обслужване при превоза на товари. Извършено е анкетно проучване, което цели да изведе на преден план най-важните критерии, които оказват влияние върху вземането на решение от страна на потребителите при избор на превозвач. Разгледани са показателите за качество и е изследвана зависимостта между тях и влиянието им върху конкурентоспособността на автомобилните фирми. Развитието на автомобилния транспорт и повишаване качеството на транспортната услуга са от решаващо значение за осигуряване на бърз, безопасен и чист транспорт за бизнеса и гражданите в Европа.

В статията се прави опит да се даде отговор на въпроса: Кои фактори влияят върху вземането на потребителско решение за избор на превозвач? Отговорът в голяма степен ще подпомогне транспортните фирми при формиране на конкурентните им стратегии.

Изложение

Транспортът е един от основните сектори в системата на националното стопанство. Той е в тясна връзка с всички останали сектори, произвеждащи различни видове стоки или услуги и изпълнява функции по доставяне на суровини, материали, горива и готова продукция. Ето защо може да се каже, че качественото транспортно обслужване на всеки сектор от икономиката е

от особено значение за правилното му функциониране.

От икономическа гледна точка повишаването на конкурентоспособността на транспортната фирма се свежда до реализирането на максимален ефект с цената на минимални разходи¹ за повишаване качеството на транспортното обслужване. Решаването на този проблем се характеризира със специфични особености, зависещи както от вида на транспорта, така и от конкретния показател за качество на транспортното обслужване.

Необходимо е да се прави разлика между качество на транспортното обслужване на страната и качество на транспортната продукция. Качеството на транспортната продукция е сложна съвкупност от полезни свойства, които обуславят степента на нейната годност да задоволява нуждите от превози на товари за икономиката и населението.

Чрез подобряване качеството на транспортната продукция се повишава нейната потребителна стойност, а с това се създават условия за повишаване ефективността на транспортния процес. Постигането на високо качество на транспортната продукция, респ. превозите на товари, зависи от качеството на работа на транспортните фирми и техните подразделения.

Качеството на транспортното обслужване на страната се характеризира със степента на запазване на потребителните свойства на превозените товари и спазване-

¹ Мутафчиев, Л., Планиране дейността на транспортната фирма, УНСС, София, 2001

то на срока за доставка на суровините, материалите и готовата продукция до производителите и потребителите.

Напълно естествено е, че повишаването качеството на транспортната продукция осигурява съответно по-високо качество на транспортното обслужване.

Качеството на транспортното обслужване на националното стопанство и населението се характеризира със степента на запазване потребителната стойност на превозваните товари и спазване на срока за доставяне на суровините, материалите и готовата продукция до потребителите, с подобряването на удобството и комфорта при пътуване на населението и др.

В условията на конкуренция постигането на високо качество на транспортното обслужване е възможно при наличието на следните условия: първо, регламентиране на правата и задълженията, както на транспортната фирма, така и на товародателите и пътниците; второ, договориране на задълженията, санкциите и компенсациите в случаите на неизпълнение на задълженията, като акцентът се поставя върху срока за превоз, комфорта, запазването на потребителната стойност на товарите в процеса на транспортиране.

Отделните фактори, които осигуряват повишаване на качеството на транспортното обслужване, могат да се обособят в две групи: а) свързани с извършването на допълнителни разходи; б) неизискващи извършването на допълнителни разходи.

Към първата група се отнасят факторите, свързани с издигане на техническото равнище на транспортната фирма, които изискват по-големи или по-малки инвестиции; към втората група – факторите, свързани с подобряване на организацията на работата във фирмата. В условията на пазарна икономика е целесъобразно да се дава пълен простор на проявление на втората група фактори, а от първата група да се дава предимство на онези, които осигуряват постигането на най-големи резултати при повишаване качеството на транспортното обслужване, и то при минимални разходи. За тази цел е необходимо правилно да се степенуват по значение и да се подреждат

мероприятията за повишаване качеството в транспортната фирма при всеки отделен период.

Качеството на транспортното обслужване се характеризира с показатели като: редовност и своевременност на превозите, подобряването на удобствата и комфорта при пътуването на населението, скорост, сигурност и др.

Различните транспортни фирми, при определени условия, извършват нееднакви по размер разходи за постигането на даден резултат по отношение на повишаване на качеството. Най-конкурентоспособни са тези фирми, които извършват минимални разходи за постигането на определен резултат в областта на качеството, респ. фирмите, които с определени разходи постигат максимален ефект за повишаване на качеството на транспортното обслужване.

Основен критерий за оценка на качеството на транспортното обслужване е задоволяването на потребностите на населението от превози в количествено и качествено отношение. Формирането на качеството на транспортното обслужване не може да се изрази само с един показател, колкото и комплексен да е той. Само съвкупност от показатели, отразяващи най-важните страни на транспортната дейност могат да дадат изчерпателна характеристика на качеството на транспортното обслужване.

Редовността и своевременността на извършването на превозите са показатели за качеството на транспортното обслужване с важно значение както за товарните, така и за пътническите превози.² Редовността и своевременността са непосредствено свързани с изпълнението на предвидените разписания за движение на превозните средства. За измерване на равнището на този показател се използва процентът на превозните средства, движещи се навреме от общия им брой. Подобряването на този показател за качеството на транспортното обслужване е особено важно от гледна точка конкурентоспособността на транспортната

² Бакалова, В., Конкурентоспособност на транспортната фирма и насоки за нейното повишаване, Икономически алтернативи, УНСС, София, 2001

фирма, доколкото в условията на пазарна икономика отделните потребители на транспортни услуги са силно заинтересувани от редовното осъществяване на икономическите им връзки.

На практика, основни причини за нарушаване на редовността на движението са: несъответствията на времето на рейса, диференцирано по периоди от денонощието и контролни участъци на маршрута с фактическите пътни и др.; условия за движение по маршрута; престойте на автомобилите по време на работа и преждевременното им прибиране в гаража по технически или други причини; задръжките в уличното движение при жп прелези и кръстовища; нарушаването на установения режим за работа на шофьорите.

Повишаването на качеството на транспортното обслужване е тясно свързано с изискването за увеличаване на скоростите на превозните средства. Съкращаването на срока за доставка е едно от основните изисквания, които се предявяват към транспортната фирма при извършването на товарните превози.

Не е без значение и обстоятелството, че за транспортната фирма ускоряването на превоза при равни други условия повишава степента на използване на превозните средства по време, респ. повишава тяхната производителност и води до относително намаляване на експлоатационните разходи, което от своя страна съдейства за увеличаване на печалбата и рентабилността на фирмата, а това е допълнителен потенциал за повишаване на конкурентоспособността.

Особено важни са скоростите на движение на превозните средства в товарния транспорт. Това е така, защото изборът на вида на транспорта от страна на потребителите в най-висока степен се определя от гледна точка на възможностите за извършване на превоза за минимално време.

За повишаване качеството на транспортното обслужване в много голяма степен може да допринесе системното изучаване на потребностите на отделните товародатели и населението от превози. Това трябва да се осъществи на територията на района, обслужван от съответната транс-

портна фирма. На тази основа могат да се определят и параметрите на изискваното от клиентите на транспортната фирма качество на транспортното обслужване.

Анализ на резултатите от оценката на потребителите за качеството на транспортните услуги

В разработката се използват данни от анкетно проучване, което е насочено към изследване на степента на удовлетвореност на потребителите от предлаганите транспортни услуги. Целта е да се намери отговор до колко българските автомобилни предприятия, занимаващи се с превоз на товари отговарят на качествените изисквания на конкурентния пазар и до каква степен задоволяват максимално нуждите и потребностите на потребителите.

Анкетиран са 140 потребители от различни сектори на икономиката и може да се приеме, че са подходяща извадка за изследването.

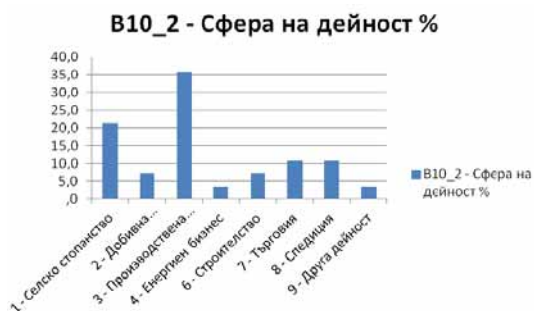
При събирането на данните са използвани два основни принципа:

- Принцип на случайния избор
- Принцип на независимия избор

Обработката на данните и анализът е проведен при 140 наблюдения, разпределени в следните сектори на българската икономика – 21,4% от анкетираните потребители на транспортни услуги развиват своята дейност в сферата на селското стопанство; 7,1% в сферата на добивната промишленост; 35,7% се занимават с производствена дейност; 3,6% са в сферата на енергийния бизнес; 7,1% от строителния бизнес; по 10,7% са от сферата на търговията и спедиторския бизнес и 3,6% се занимават с друг вид бизнес различен от горепосочените. На фигура 1 са представени данните за процентното съотношение на анкетираните потребители на транспортни услуги по сфера на дейност.

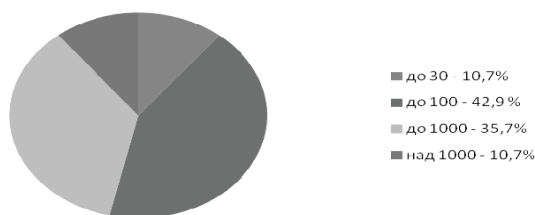
На фигура 2 е представено процентното разпределение на анкетираните потребители на транспортни услуги по отношение на количеството товари, предадени за превоз.

Анализът показва, че настоящото изследване обхваща широк спектър на потре-

Фигура 1. Процентно съотношение на анкетираните потребители по сфера на дейност

B10_4 - Количество на превозените товари - тона

Фигура 2. Процентно разпределение на анкетираните потребители по отношение на количеството товари, предадени за превоз

бители на транспортни услуги, както по отношение на сферите на дейност, така и по отношение на честотата на използване на транспортни услуги и количествата превозвани товари. Това показва, че на база получените резултати може да се направят коректни изводи и да се дадат конкретни препоръки.

Обработка на данните

За обработката на данните е използвана програмата за обработка таблици "EXCELL", а за същинския анализ – възможностите на SPSS. За по-голяма част от въпросите е дадена скала на отговорите,³ на

³ Скала на отговорите:

1- доволен съм, 2 – до известна степен съм доволен, 3 – неутрален, 4 – до известна степен не съм доволен, 5 – много съм недоволен,

която анкетираните потребители на транспортната услуга трябва да отговорят според нивото на тяхната удовлетвореност. Два от въпросите са отворени – на единия анкетираните трябва да изброят най-важните за тях критерии при избор на транспортна фирма, а на другия да направят допълнителен коментар по отношение на качеството на предлаганите транспортни услуги от обслужващите ги фирми.

Анализ на резултатите

При провеждане на изследването, анкетираните потребители на транспортни услуги трябваше да отговорят на няколко групи въпроси по отношение на тяхната степен на удовлетвореност, базирани на определени качествени показатели.

- Първата група въпроси е свързана с това до каква степен потребителите на транспортни услуги, останали доволни от обслужването на транспортната фирма през последните 12 месеца по отношение на следните качествени параметри:

- - Разписанието и времето за превозите;
- - Спазването на разписанието и сроковете за превозите;
- - Възможностите за връзки с други видове транспорт и използване на терминали;
- - Предприемане на адекватни действия от страна на транспортните компании при невъзможност да изпълнят договорените превози.

На таблица 1 и фигура 3 са представени резултати по отношение на степента на удовлетвореност на потребителите от разписанието и времето на превозите.

Таблица 1

Разписание и време на превозите

	Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	70	50,0	50,0
	2	50	35,7	85,7
	3	20	14,3	100,0
	Total	140	100,0	

6 – не мога да отговоря/

Фигура 3. Разписание и време на превозите -%

На таблица 2 и фигура 4 са представени резултатите по отношение удовлетвореността на потребителите на транспортни услуги от спазването на сроковете за доставка и обявеното разписание:

Таблица 2

Спазване на разписанието и сроковете на превозите

	Fre- quen- cy	Per- cent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	35	25,0	25,0	25,0
2	70	50,0	50,0	75,0
3	20	14,3	14,3	89,3
4	15	10,7	10,7	100,0
Total	140	100,0	100,0	

Фигура 4. Спазване на разписанието и сроковете на превозите -%

На таблица 3 и Фигура 5 са представени резултатите от това доколко са доволни потребителите на транспортни услуги⁴ по отношение предлаганите възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали

⁴ Под транспортна услуга в настоящото изследване се има в предвид, предоставяните от транспортни предприятия услуги свързана с превоза на товари

терминали от транспортните предприятия при извършването на превозите.

Таблица 3

Възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали

	Fre- quen- cy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	45	32,1	32,1	32,1
2	35	25,0	25,0	57,1
3	40	28,6	28,6	85,7
4	5	3,6	3,6	89,3
6	15	10,7	10,7	100,0
Total	140	100,0	100,0	

Фигура 5. Възможности за връзки с други видове транспорт и използването на терминали

На таблица 4 и Фигура 6 са представени резултатите от това доколко са доволни потребителите на транспортни услуги по отношение на предприемането от страна на транспортните фирми на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози.

Таблица 4

Предприемане на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози

	Fre- quen- cy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	40	28,6	28,6	28,6
2	70	50,0	50,0	78,6
3	15	10,7	10,7	89,3
4	5	3,6	3,6	92,9
5	5	3,6	3,6	96,4
6	5	3,6	3,6	100,0
Total	140	100,0	100,0	

Фигура 6. Предприемане на адекватни действия при невъзможност да изпълнят договорените превози

Анализът на получените при анкетирването данни, показани в горните таблици и фигури позволяват да се направи следната констатация:

По отношение на предлаганото разписание и време за извършване на превозите в голяма степен превозвачите предлагат подходящо разписание и време за извършване на превозите – над 85% от потребителите са останали доволни и около 14% са недоволни от предлаганото разписание и срокове на превозите. При самото изпълнение на превозите са наблюдава увеличение по-скоро на негативните отговори, което показва, че в известна степен превозвачите не спазват поетите ангажименти – 50% са по-скоро доволни, 10,7% са по-скоро недоволни и 14,3% нямат отговор на въпроса. Като положително може да се отчете, че в голяма степен превозвачите вземат адекватни за потребителите мерки, когато не могат да изпълнят договорените превози – недовлетворени са само 7,2% от потребителите на транспортни услуги. Като цяло малка част от потребителите при избора си на превозвач (39,3%) се интересуват от предлаганите възможности за връзки с други видове транспорт и използването на термини.

Заклучение

Повишаването на качеството на транспортното обслужване е тясно свързано с изискването за увеличаване на скоростите на движение на превозните средства. При

товарния транспорт увеличаването на скоростите е основна предпоставка за намаляване на времето за доставка на продукцията от производителя до потребителя. Съкращаването на срока за доставка е едно от основните изисквания, които се предявяват към транспортната фирма при извършването на товарни превози. Като показател за качеството на транспортното обслужване времето за доставка е тясно свързано със спецификата на транспортния процес и с изискванията, които се предявяват към него. По принцип автомобилната фирма е в по-благоприятни позиции в конкуренцията с железопътния транспорт благодарение на по-малкия срок за доставка на товарите. В конкуренцията между самите автомобилни фирми значителни предимства имат онези от тях, които осигуряват по-бърза доставка на товарите. Разбира се, отделните видове товари и различните товародатели предявяват различни изисквания по отношение на срока за доставки, които трябва стриктно да се спазват от превозвача. Особено важно е да се осигурява бърза доставка на лесно развалящите се продукти, както и на дефицитни стоки с голямо моментно търсене на пазара.

За повишаване качеството на транспортното обслужване в много висока степен може да допринесе системното изучаване на потребностите на отделните товародатели и населението от превози. Това трябва да се осъществи на територията на района, обслужван от съответната транспортна фирма. На тази основа могат да се определят и параметрите на изискваното от клиентите на транспортната фирма качество на транспортното обслужване.

Определен практически интерес представлява подобряването на качеството на експлоатационната работа от транспортната фирма. Това е особено съществен проблем поради обстоятелството, че с подобряването на качеството на използване на превозните средства се постига намаляване на количествените показатели за тяхната работа, а оттам и икономия на експлоатационни разходи. От друга страна, подобряването на качествените показатели за използване на подвижния състав (повишаване на

техническата готовност на парка, увеличаване на скоростите, намаляване продължителността на престойта за извършване на товарно-разтоварните операции и др.) позволява да се постигне и по-високо качество на транспортното обслужване на товародателите и пътниците. Ето защо мероприятията за повишаване качеството на експлоатационната работа са от особено съществено значение за повишаването на конкурентоспособността на транспортната фирма, тъй като се реализира без допълнително нарастване, а напротив, се съпровожда с намаляване на експлоатационните разходи на фирмата.

Обвързването на превозните цени с

качеството на транспортното обслужване трябва да съдейства, както за рационалната организация на транспортния процес, така и за нормалното уреждане на взаимоотношенията между транспортната фирма и нейните клиенти.

Повишаването на качеството се стимулира чрез съответно диференциране на превозните цени, използване на допълнителните такси, глобите и премиите за подобряване на взаимодействието между транспортните фирми и техните клиенти. Този въпрос има изключително важно значение при организирането както на товарните, така и на пътническите превози.

GUIDELINES IMPROVED THE QUALITY OF TRANSPORT SERVICES BY ROAD

Assist. Iliya Gatovski, PhD

Department "Economics of Transport"

Introduction

This paper addresses the main factors influencing the improvement of the quality of transport services for carriage of goods. Made a survey which aims to highlight the most important criteria that influence decision of consumers when choosing a carrier. It's considered quality indicators and studied the dependency between them and their impact on the competitiveness of the automotive companies. Development of road transport and improving the quality of transport services are crucial to ensure fast, safe and clean transport for businesses and citizens in Europe.

The article attempts to answer the question: What factors influence consumer decision of a carrier? The answer will greatly assist transport companies in shaping their competitive strategies.

Exposition

Transport is a major sector in the national economy. It is related with all other sectors producing different types of goods or services and performs functions in the supply of raw materials, fuel and finished products. Therefore it can be said that quality service for each sector of the economy is essential for its proper functioning.

From an economic point of view, increasing the competitiveness of the transport company is to maximize the effect with minimum costs to improve the quality of transport services. Solving this problem is characterized by specific features, depending on both the type of transport and the specific indicators of quality of transport services.

It is necessary to distinguish the quality

of transport services in the country and the quality of transport products. Quality of transport production is a complex set of useful properties that determine the degree of its suitability to meet the needs of freight transport for the economy and the population.

By improving the quality of transport output increases its useful value, thereby creating conditions for increasing the efficiency of the transport process. Achieving high quality transport products, respectively haulage depends on the performance of the transport companies and their subsidiaries.

Quality of transport services in the country is characterized by the degree of preservation of the consumer properties of goods carried and the deadline for the delivery of raw materials and finished products to manufacturers and consumers.

It is quite natural that the increase in quality of transport products provides correspondingly high quality of transport services.

The quality of the transport service of the national economy and the population is characterized by a degree of preservation use-value of freight and meeting the deadline for delivery of raw materials and finished products to consumers in improving the comfort and convenience of traveling and others.

In terms of competition to achieve a high quality transport service is possible under the following conditions: first, regulating the rights and obligations of both transport companies and shippers and passengers, second, contracting obligations, penalties and compensation in the cases of default, with a focus on the duration of carriage, comfort, preservation of use-value cargo during transport.

Individual factors that provide improving

quality of transport services can be divided into two groups: a) related to the provision of additional costs, b) do not require the performance of additional costs.

The first group relates factors associated with raising the technical level of the transport companies that require larger or smaller investments, the second group – the factors associated with improving the organization of work in the company. In a market economy it is appropriate to give full vent to the expression of the second group of factors, the first group to be given to those who ensure the achievement of the greatest results in improving the quality of transport services, and it at least cost. For this purpose it is necessary to properly rank the importance and arrange events to raise the quality of a transport company in each period.

Quality of transport services is characterized by parameters such as regularity and timeliness of shipments, improved comfort and ride comfort of the population, speed, security and others.

The different transportation companies, under certain conditions, carry unequal amount for achieving a result in terms of quality improvement. The most competitive companies are those that perform minimal cost to achieve a particular result in terms of quality, respectively companies that maximize the effect of improving the quality of transport services with fixed costs.

The main criteria for assessing the quality of transport services are meeting the needs of the population of transport in quantitative and qualitative terms. The formation of the quality of transport services can not be expressed with a single indicator, however complex it may be. Only a set of indicators that reflect the most important aspects of transport activity can provide a comprehensive characterization of the quality of transport services.

Regularity and timeliness of transportation are indicators of the quality of transport services of importance for both freight and passenger transport. Regularity and timeliness are directly related to the implementation of the planned schedules for movement of vehicles. To measure the level of this indicator is used the percentage of vehicles traveling time

from the total. The improvement of this indicator for the quality of transport services is particularly important in terms of competitiveness transport company, since the market economy individual transport users are highly interested in the regular performance of their economic ties.

In practice, the main reasons for breaking the regularity of the movement are: mismatches during that trip, differentiated by time of day and control sections of the route to actual road and others; traffic conditions along the route, vehicle downtime at work and premature retraction in the garage for technical or other reasons; inhibitions in traffic at railroad crossings and intersections, the violation of the established operating mode drivers.

Improving the quality of transport services is closely associated with the requirement to increase the speed of the vehicle. Reducing the term of delivery is one of the basic requirements, which are brought to the transport company in carrying freight.

It is not without significance the fact that the acceleration of the transport company transport *ceteris paribus* increases the degree of use of vehicles during, respectively increase their productivity and leads to a relative reduction in operating costs, which in turn contribute to increased profits and profitability of the company, and this is further potential for improving competitiveness.

Particularly important are the rates of movement of vehicles in freight transport. This is because the choice of the mode of transport from the users in the highest level is determined in terms of the possibilities for carrying out the transportation of a minimum time.

Improving the quality of transport services greatly can contribute systematic study of the needs of individual shippers and population operations. This must be done within the area served by the transport company. On this basis can be determined and the parameters required by the client for a transport company quality transport services.

Analysis of the results of the consumer on the quality of transport services

The paper uses data from the survey, which is designed to investigate the degree of satisfaction for users of transport services. The aim is to find an answer to how Bulgarian automobile enterprises dealing with freight meet the quality requirements of the competitive market and to what extent satisfying the needs and demands of consumers.

Polled 140 users from different sectors of the economy and can be assumed to be an appropriate sample for the study.

When collecting data using two principles:

- Random selection
- Principle of the independent choice

Data processing and analysis was carried out at 140 observations, divided into the following sectors of the Bulgarian economy – 21.4% of respondents transport users develop their activities in the field of agriculture, 7.1% in the mining industry; 35.7% are engaged in manufacturing activities; 3.6% are in the energy business, 7.1% of the construction business, a 10.7 percent were in trade and shipping business and 3.6% are engaged in other kind business other than the above-mentioned. Figure 1 presents data on the percentage of surveyed consumers on transport services in the field of activity.

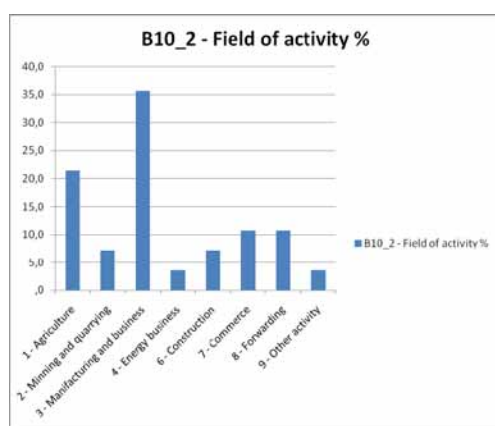

Figure 1. Percentage of surveyed consumers on transport services in the field of activity

Figure 2 is shown the percentage of respondents transport users in terms of the amount of cargo delivered for shipment.

B10_4 - Amount of transported cargo - tons

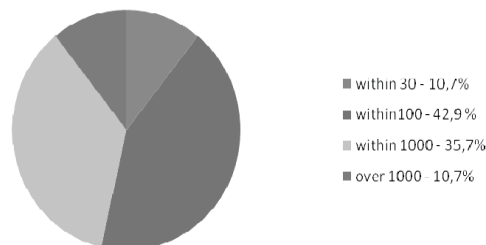

Figure 2. Percentage distribution of consumers surveyed in terms of quantity of cargo for carriage

The analysis shows that this research covers a wide range of transport users, both in terms of the areas of activity and in terms of frequency of transport services and the quantity of goods transported. This shows that on the basis of the results obtained can be made reliable conclusions and make recommendations.

1. Data Processing

For data processing program used to process tables "EXCELL", for actual analysis – capabilities of SPSS. For most of the questions is a scale responses of the respondents were users of the transport service must respond according to their level of satisfaction. Two questions are open – one of the respondents must list the most important of these criteria when choosing a transport company, and the other to make additional comments regarding the quality of transport services from servicing companies.

2. Interpretation of results

In the survey, respondents transport users had to answer several sets of questions regarding their level of satisfaction based on specific quality indicators.

The first group of questions is related to the extent to which transport users, were happy with the service of the transport company in the last 12 months on the following quality parameters:

- Schedule and transport time;
- Compliance with the schedule and terms of carriage;
- The ability to link with other modes of

transport and use of terminals;

- Take appropriate action by transport companies failing to meet the agreed transport.

Table 1 and Figure 3 present the results in terms of the degree of satisfaction of users of the schedule and timing of shipments.

Table 1

Schedule and during transport

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	70	50,0	50,0	50,0
	2	50	35,7	35,7	85,7
	3	20	14,3	14,3	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

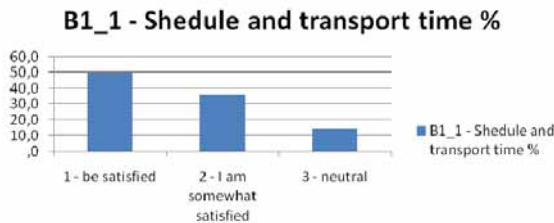

Table 2 and Figure 4 presents the results regarding satisfaction of transport services by compliance with delivery deadlines and scheduled time of departure:

Table 2

Compliance with the schedule and timing of shipments

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	35	25,0	25,0	25,0
	2	70	50,0	50,0	75,0
	3	20	14,3	14,3	89,3
	4	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

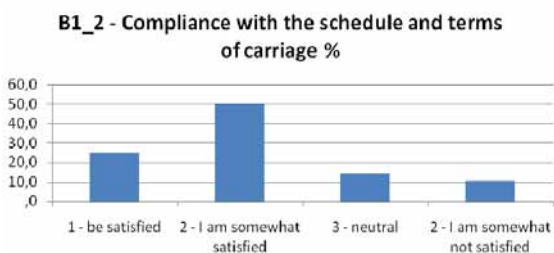

Figure 4. Compliance with the schedule and timing of shipments -%

Table 3 and Figure 5 shows the results of how satisfied users of transport services to offer opportunities for connections with other modes of transport and the use of terminals of trucking companies in carriage.

Table 3

The ability to link with other transport modes and the use of terminals

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	45	32,1	32,1	32,1
	2	35	25,0	25,0	57,1
	3	40	28,6	28,6	85,7
	4	5	3,6	3,6	89,3
	6	15	10,7	10,7	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

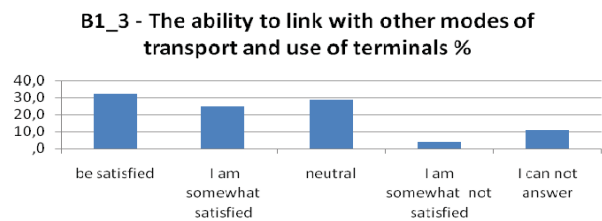

Figure 5. The ability to link with other transport modes and the use of terminals

Table 4 and Figure 6 presents the results of how satisfied users of transport services relating to the taking by the transport companies of failing adequately to perform the operations.

Table 4

Take appropriate action, failing to meet the agreed transport

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	40	28,6	28,6	28,6
	2	70	50,0	50,0	78,6
	3	15	10,7	10,7	89,3
	4	5	3,6	3,6	92,9
	5	5	3,6	3,6	96,4
	6	5	3,6	3,6	100,0
	Total	140	100,0	100,0	

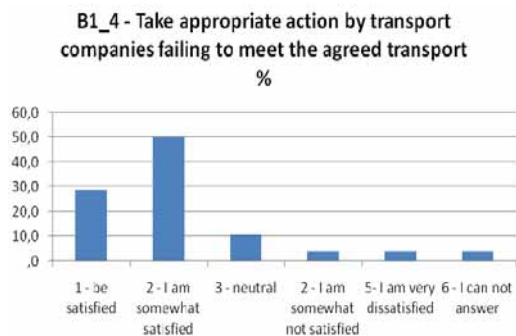

Figure 6. Take appropriate action, failing to meet the agreed transport

The analysis of the data obtained in the survey shown in the above tables and figures allow you to make the following observation:

In terms of the proposed plan and time for transportation largely airlines provide appropriate timelines and time for transportation – over 85% of consumers were satisfied and 14% dissatisfied with the proposed timetable and terms of carriage. In actual execution of shipments are increase rather negative responses, indicating that somewhat carriers do not honor their commitments – 50% are more satisfied 10.7% are more dissatisfied and 14.3% no answer. As positive can be reported that largely carrier's take adequate measures for consumers, when they can not fulfill their contractual transportation – unsatisfied only 7.2% of transport users. Overall minority of consumers in their choice of carrier (39.3%) are interested in the opportunities available for connections to other modes of transport and the use of terminals.

Conclusion

Improving the quality of transport services is closely associated with the requirement to increase the speed of movement of vehicles. In freight transport increasing speeds is essential for reducing the delivery time of products from producer to consumer. Reducing the term of delivery is one of the basic requirements, which are brought to the transport company in carrying freight. As an indicator of the quality of transport service delivery time is closely related to the specificity of the transport process and requirements, which are brought to it. Generally automotive company

is in a better position to compete with railways due to the lower limit for delivery of goods. In the competition between automobile companies have significant advantages those that provide faster delivery of goods. Of course, different types of cargo and shippers sued various different requirements in terms of delivery time, which must be strictly adhered to by the carrier. It is particularly important to provide fast delivery of perishable products and scarce goods with a large current market demand.

Improving the quality of transport services to a large extent can contribute systematic study of the needs of individual shippers and population operations. This must be done within the area served by the transport company. On this basis can be determined and the parameters required by the client for a transport company quality transport services.

Certain practical interest is the improvement of the quality of the operational work of the transport company. This is a critical issue due to the fact that the improvement of the quality of the use of vehicles for a reduction of quantitative indicators for their work, and thus saving operating costs. On the other hand, the improvement of the quality indicators for the use of the rolling stock (increase the technical readiness of the park, speed, reduced length of stay for loading and unloading, etc.). Allows to reach and quality transport services to shippers and passengers. Therefore, measures for increasing the quality of operational work are particularly essential to the competitiveness of the transport company, as implemented without further increase, on the contrary, is accompanied by a reduction in operating costs of the company.

Linking transport prices with the quality of transport services should help both the rational organization of the transport process and the proper settlement of the relationship between the transport company and its customers.

Improving quality by stimulating differentiation of freight charges, use of surcharges, penalties and bonuses to improve the interaction between transport companies and their customers. This issue is crucial in the organization of both freight and passenger transport.

БИЗНЕС ОЦЕНКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ, ЧРЕЗ МОДИФИЦИРАНЕ НА МЕТОДИКАТА НА ФОРБС

Ас. д-р Даниел Йорданов

Катедра „Икономика на транспорта“ УНСС

Резюме

Глобализацията на икономиката, членството на България в Европейския съюз, конкурирането на българските предприемачи с чуждестранни фирми, правят необходимостта от разглеждане и използване на подходящи методики за бизнес анализ на дейността им.

В настоящата статия, въз основа на обобщението на теоретичните постановки и водещи международни практики, е представена международно признатата методика на Форбс за бизнес анализ на дейността на фирмата, която е модифицирана, за да може да покрива нуждите на транспортния отрасъл

Приложението на модифицираната методика е свързано с разкриване на силните и слабите страни на фирмата, очертаването на конкретни управленски решения и присъждане на оценка на разглежданата фирма.

Увод

Транспортът е един от важните отрасли в националната икономика, имащ изключителна важност за повишаване на нейната конкурентоспособност и обслужване на населението. Особеност на сектора в България е, че голяма част от фирмите са малки и средни и са управлявани от своите собственици – предприемачи.

През последните години и особено след присъединяване на България към Европейския съюз, се появиха нови предизвикателства към транспортния бизнес към които той трябва да се адаптира. В икономическата и най-вече в управленската теория

вече се появява значителен интерес към проблемите на предприемачите, както и мястото и ролята, която те заемат в съвременната икономика.

Предприятията в транспорта трябва целенасочено да търсят източници за финансиране и иновации, чиито симптоматични промени разкриват възможностите за успешен и печеливш бизнес.

1. Бизнес анализ на дейността

Бизнес анализът чрез своите техники позволява да се установят зависимости и да се разкрият тенденции в развитието на дейността на фирмата. Те са основа за количествено определяне на причините, които въздействат върху динамиката на крайните резултати. В методите за бизнес анализ представени в литературата,¹ влизат: множествоно дискриминантен анализ на Е. Алтман², както и матрицата на финансова стабилност по методиката на американското икономическо списание „Capital“; методиката за оценка на малкия бизнес в пазарни условия на Форбс; методиката за бизнес анализ на „Business Week“, която намира приложение в практиката на средния бизнес и е в основата на класации на предприятия по браншове. Данаил Данаилов³ от-

¹ Виж, Данаилов Д., Финансов мениджмънт в бизнеса, София: „Люрен“ С., 1996, Данаилов Д., Фирмен финансов мениджмънт. София: „Люрен“ С., 1994, Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999.

² По подробно, Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC

³ Данаилов Д., Международни бизнес анализи, „Люрен“, С., 1999, стр. 44

кроява няколко съществени момента при приложимостта на методиките за бизнес анализ: те са универсални за бизнеса с нюанси за малкия бизнес и браншовите особености; имат двукратен ефект от една страна като метод за сравнение между фирмите и от друга подпомагащи мениджмънта на фирмата. Глобализацията на икономиката, членството на България в Европейския съюз, конкурирането на българските предприемачи с чуждестранни фирми, прави тяхното приложение доста значимо в практиката. За да са в по-голяма степен използвани в различните сектори на икономиката и да може да бъдат приложими в малките, средните и големите фирми, е необходимо тяхното адаптиране за конкретни изследвания и анализи.

Може да се каже, че всяка една методика има своето място в бизнес анализа, стига да е обезпечена с необходимата информация. Всеки един от посочените методи има положителни страни и недостатъци, но когато се използва един или група от тях в процеса на аналитичното изследване е необходимо да се подберат такива техники, които най-пълно да отговорят на нуждите на анализа и разполагаемият ресурс от данни да е достатъчен за получаване на коректни резултати. Използване на подходящ методически инструментариум позволява да се премахне съсредоточеността на мениджърските усилия само върху отделни, частични характеристики на анализираните процеси, както и да се създаде възможност за използване на по-широк брой техники, за извършване на количествен и качествен анализ на фирмената дейност. По този начин, при правилното им съчетаване, ще се получи достоверна и полезна информация за сложните връзки и зависимости между факторите, влияещи върху фирмената дейност и възможността за вземане на правилни управленски решения.

Тъй като оригиналната и патентована от списание „Форбс“ методика за оценка на бизнес дейността не се отнася до конкретен отрасъл на икономиката, настоящата статия ще се предложи едно ново практическо решение на модификация на методиката с цел да се динамизират разчетите от една страна, и от друга да се адаптират към тен-

денциите и параметрите на дейността на конкретния подотрасъл. Както и да се адаптира към приетата в България счетоводна практика. В следващия параграф по подробно е разгледана структурата на методиката и е дадено решение за нейното прилагане в сектора „Транспорт“.

2. Модифицирана методика на Форбс за бизнес оценка на дейност в сектор транспорт

За да се развива дейност на фирмата е необходимо на всеки етап от развитието и да се прави бизнес оценка. По своя характер оценката на дейността представлява управляем процес характеризиращ, се с извършването на редица основни и свързващи мениджърски функции. В практиката има различни методи за бизнес оценка на дейност. Всяка една от тези методики е подходяща при анализа на различни по класификация фирми малки, средни и големи.

Методиката на Форбс⁴ е надеждна и сравнително лесна за приложение при анализ на дейността. Тя може да се ползва като специализиран управленски инструмент, който да има характер на определяща предпоставка при вземане на най-правилно решение за оптимизиране финансирането на предприемаческата дейност от една страна и да подпомага осъществяването на другите мениджърски функции свързани с планирането, организирането, мотивирането и контролирането.

Методиката⁵ е подходяща за анализ на дейността на фирмата, но не е насочена и не се отнася към конкретен сектор от икономиката. Необходимо е едно ново практическо решение и модифициране на методиката, нейното динамизиране и адаптиране спрямо спецификата на транспортния отрасъл.

В конструкцията на модифицираната методика на Форбс вниманието е насочено към най-съществените характеристики на

⁴ Оригиналният модел е патентован от американското бизнес списание „Форбс“

⁵ По материал от Данаилов Д., Финансов мениджмънт в бизнеса, София: „Люрен“ С., 1996. 15-16 с., Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999, с. 45-46

транспортния бизнес, като запазим предимствата и логиката съществуваща в оригиналната методика. За целта се запазва същността на първия, третия и четвъртия показател, на които са преработени, за да могат да отговорят на българското счетоводно законодателство и действащата счетоводна практика.

2.1. Показатели за оценка

Отчитайки спецификата на транспортния отрасъл е необходимо да се замени втория показателя – „нарастване на обема на фирменото производство“ с показател за рентабилност, като в изложението ще се обоснове необходимостта от тази промяна.

„Възвръщаемост на общите активи“ е свързан с оценка степента на доходност или така наречената възвращаемост на инвестициите, което е един от начините да се разбере дали една фирма е печеливша.

Възвръщаемостта на собствения капитал се изчислява като стойността на печалбата, взета от отчета за приходи и разходи се раздели на собствения капитал взет от баланса и се изрази в процент. Добрата възвращаемост на собствения капитал е предпоставка за процъфтяване и растеж на предприятието

Подходящ за нуждите на модифицираната методика на Форбс е показателя „Възвръщаемост на общите активи“. Той се припокрива с показателя „степен на доходност на капитала на малката фирма“ но носи в себе си по съвременен звучене.

Формула 1. Формула за изчисляване на „Възвръщаемостта на общите активи“

$$BOA = \frac{Плд}{OA}$$

където: BOA – възвращаемост на общите активи⁶;
Плд – печалба преди лихви и данъци
OA – размера на активите / капиталите

⁶ Стойността на общите активи може да се получи по два начина: 1) Дълготрайни активи + Краткотрайни активи и 2) Собствен капитал + Дългосрочни задължения + Краткосрочни задължения

Възвръщаемостта на общите активи (фирмените капитали) е важен и всеобхватен показател който може да се използва ежедневно. В голяма степен показателя е най важния задвижващ механизъм за възвръщаемостта на собствения капитал. Добрата норма на възвръщаемост на общите активи води до високо стойности на нормата на възвръщаемост на собствения капитал. В практика за приемливата норма за възвръщаемост е от 8 до 12%⁷. Той може да се разглежда самостоятелно и да служи като, в случаите, когато се наблюдава съществено отклонение от средните стойност, за водещите фирми, отрасъла или има разминавания в очакванията на предприемача.

„Оперативна рентабилност“

В патентованата от списание Форбс методика за анализ на дейност на малката фирма, вторият показател, който използват е „нарастване обема на фирменото производство“ – който прави оценка на промените в запасите с незавършено производство и готова продукция и насочен към оценка на фирми от производственият бранш. Транспортният отрасъл, както и отраслите от сферата на услугите не формират запаси, при тях процеса на производство на продаваната продукция, съвпада с нейното потребление.

Производствената дейност в транспорта се измерва чрез изминатите километри, превозените товари и превозените пътници. НСИ ежегодно и на тримесечия публикува данни за показателите измерващи тази дейността в транспортния отрасъл.

Тези показатели не открояват перспективите за развитие и растеж на предприятията и зависят, не само от управленските решения, но и от степента развитост на инфраструктурата. Поради спецификата на транспортния сектор тези показатели стават идентични със следващият показател за оценка.

В обобщение показателят **„нарастване на обема на фирменото производство“** не отразява достатъчно адекватно управленската практика и това налага заменянето му

⁷ Уолш, К., Ключови коефициенти в мениджмънта София: Инфо дар, 2008. – 82 с.

с нов показател – „оперативна рентабилност“, с което прибягваме до модифициране на методиката на Форбс за бизнес оценка и я адаптираме към нуждите на транспортните предприемачи.

Акцента при показателя „оперативна рентабилност“ може да бъде двуаспектен от една страна ще бъде насочен към определяне доходността на фирмата, а от друга ще е насочен към анализиране на икономическото ѝ състояние и в същото време определяне на степента на конкурентоспособност⁸.

Показателят, който ще използваме е коефициент на оперативна рентабилност, където в числителя е брутния доход, за нашия случай т. нар. печалба преди лихви данъци и амортизации⁹, а в знаменателя са приходите от основната дейност.

Формула 2 Формула за изчисляване на „Оперативната рентабилност“

$$\text{ОРбт} = \frac{\text{Плда}}{\text{Под}}$$

където: ОРбт – оперативна рентабилност,
Плда – печалба преди лихви, данъци и амортизации,
Под – приходи от основна дейност

Брутният доход (печалба преди лихви данъци и амортизации)¹⁰ е сумата оставаща от приходите след приспадане на стойността на реализираните услуги (разходите за суровини, материали и труд), без да се

⁸ притежавали фирмата дългосрочно/ стратегическо конкурентно предимство. Повече в Бъфет, М., Д. Кларк. Уорън Бъфет и Анализът на финансовите отчети, изд. Изток-Запад, 2011- с. 44-48.

⁹ Финансов термин, представляващ паричният поток, измерен в точно определено време

¹⁰ Брутния доход се изчислява по следният начин от размера на общо приходи от оперативна дейност (код по ред 15000 в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи) се извадят общите оперативни разходи (код по ред 10000, група I, в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи) и се прибавят начислените амортизации (код по ред 10400 в статистическия формуляр на Отчета за приходи и разходи)

включват административните разходи, амортизацията и разходите за лихви.

При анализирането на показателя „оперативна рентабилност“, както отбелязахме, под внимание ще се вземе от една страна нивото на оперативна рентабилност като норма на доходност, и от друга за да се запази характера ѝ спрямо заменения показател „нарастване обема на фирменото производство“¹¹, ще се анализира икономическото състояние и нивото на конкуренция на фирмата или отрасъла в които тя действа. В международната практика съществуват едни много общи правила¹², чрез които са изведени три нива, характеризиращи или определящи икономическите перспективи на фирмата или отрасъла:

- фирми (отрасъл) с трайно конкурентно предимство – при които коефициента на оперативна рентабилност е – 0,40 и по висок
- фирми (отрасъл) от браншове с високи нива на конкуренция – под 0,40 (съравняването между фирмите накръпява цялостната рентабилност)
- фирми (отрасъл) с яростна конкуренция в бранша – 0,20 и по ниско (при което нито една фирма не може да изгради дългосрочно конкурентно (преимущество) предимство спрямо конкурентите

„Нарастване на фирмените продажби“

Третият показател се запазва така както е в оригиналната методика и свързан с отчитане нарастването на фирмените продажби¹³ на продукти, стоки, услуги и др., Тук се акцентира върху пазарната активност на бизнеса, като предприемаческите възможности се свързват с ползването на представителни данни за фирмата, с цел да се очертаят ясни тенденции по отношение на фирмените продажби. Може да бъде изразен оперативен в едногодишен план и стратегически в три и повече години.

¹¹ при който степента на оценка на дейността на фирмата показва дали фирмата се намира във **възход, застой или понижение** в обема на производството.

¹² Съществуват и изключения

¹³ Под фирмени продажби, се има в предвид „нетните приходи от продажби“ код 15100

„Задлъжнялост на фирмата“

Задлъжнялост на фирма, изразена като процент е четвъртият показател. Той представлява размера на дълговете на фирмата¹⁴ разделен на капиталите на фирмата, представен в процент. наречен коефициент „дълг към собствен капитал“ и е своеобразен тест за финансова мощ на фирмата.

Формула за изчисляване:

Формула 3. За изчисляване на задлъжнялостта на фирмата

$$Зд = \frac{ОЗ}{К}$$

където: Зд – задлъжнялост на фирма
ОЗ – общи задължения
К – общ размер на капиталите на фирмата

В практиката се изчислява по различни начини и се среща и под различни наименования, но характера им е един и същ и е свързан с измерване съвкупността от капитали в балансовия отчет и се сравнява размера на капиталите осигурени от собствениците, с тези които са допълнително осигурени или взети на заем. За целите на модифицираната методиката на Форбс се използва съотношението общ дълг/ общи капитали, което се използва и в оригиналната методиката Форбс. При нея всички дългове в балансовия отчет, независимо от характерът им се изразяват като процент от общия капитал. Важността на този показател се изразява в това, че ако той не е добър, фирмата има сериозен дългосрочен проблем, които може да се окаже фатален.

По отношение на кои граници са нормални и колко заемни средства да бъдат използвани в практиката се наблюдават се-

риозни различия както отраслови, така и географски. Най често в специализираната литература за нормална се счита границата до 60-70% над нея въпреки възможността за увеличаване на печалбата, се увеличава и риска и трябва да се поддържа подходящ баланс между двете.

Когато е на лице голяма фирмена задлъжнялост методиката на Форбс поставя необходимостта от прилагането на схема за управление и регулиране на дълговете, която се счита за неразделна част от показателя за задлъжнялост¹⁵.

В обобщение може да се каже, че тези показатели са следствие на отношенията между различни параметри в бизнеса. Всеки показател сам по себе си е лесен за изчисляване, тук въпроса е, не как ще се извърши изчислението, а в разбирането и анализирането на резултатите и на начините, по-които различните показатели се свързват по между си, за да разкрият настоящото състояние на фирмата и да се очертаят възможните перспективи за нейното бъдещо развитие.

3. Бизнес анализ

Приложимостта на модифицираната методика на Форбс, се прилага, чрез проведения отраслов анализ, за предприятията съставлящи баланс от сектор „Н“ (Транспортна, складиране и пощи) на КИД.

Възвръщаемост на общите активи – ВОА

Аналитичните проучвания започват с анализ на първия показател на модифицираната методика на ФОРБС, който показва възвръщаемостта на общите активи.

Данните за възвръщаемостта на общите активи са представени на фигура 1.

През 2007 година е най-висока възвръщаемостта на общите активи на отрасъла, а през следващите години се наблюдава намаление, което е 1,2% през 2008 г. и още по-съществено през 2009 г. – с още 2,96%. През 2010 г. е отчетено леко повишение с 2,57% спрямо 2009 г., но още е значително

¹⁴ Общите задължения са равни на сумата на: 1+2+3, където: 1) дългосрочните и краткосрочни задължения (код по ред 07000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс) 2) Раздел Б Провизии и сходни задължения (код по ред 06000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс) и 3) раздел Г Финансирания и приходи за бъдещи периоди (код по ред 08000 от статистическият формуляр на Счетоводния баланс). Участието на 2 и 3 при изчисляването е спорно, но поради характера на изследваните фирми може да бъдат включени

¹⁵ По подробно в България е представена в учебниците на проф. Д. Данаилов

под нивото от 2007 г., спрямо средния показател за изследвания период, който е 4,71%, като през 2010 има леко увеличение – с 0,17%.

Обобщаващите изводи, които се правят за показателя „възвръщаемост на общите активи са:

От резултатите ясно личи отражението на световната икономическа и финансова криза върху отрасъла. През 2009 г спрямо 2007 е отчетено 2,5 пъти намаление на възвръщаемостта на общите активи;

Положителното е, че през 2010 г се наблюдава постепенно възстановяване на резултатите от годините преди кризата. Стойността на показателя е по-висок от средната стойност за периода, но въпреки това все още не може се достигне нивото от 2007 г.

Оперативна рентабилност

Оперативната рентабилност е вторият анализиран показател. Данните за него са представени на фигура 2.

Резултатите показват най-висока оперативна рентабилност през 2007 г. – 0,21 и намаление през 2008 г. с 0,8 спрямо 2007 г., до 0,13. Най-съществено е намалението през 2009 г. – 0,11. През 2010 година започва да се наблюдава леко увеличение на нивото на показателя и тя е много близка до средната му стойност за анализирания период – 0,15. Като цяло се запазва тенденцията, както и при динамиката на предходния показател, така и за съществено намаление на стойностите през 2008 и 2009 г. вследствие на кризата.

Обобщаващите изводи, които се правят за показателя „оперативна рентабилност“ са:

1. Разглеждайки го от гледна точка на нивото на конкурентоспособност, в отрасъла конкуренцията е яростна. Нито една фирма не може да изгради дългосрочно конкурентно предимство;

2. Ясно се очертава ефектът на световната криза върху отрасъла. През 2009 г. спрямо 2007 г. е отчетено голямо намаление на размера на оперативната рентабилност;

3. Положителното е, че през 2010 г се наблюдава постепенно възстановяване на

резултатите. Стойността на показателя е много близка до средната за периода, въпреки, че все още не могат да се достигнат нивата от 2007 г.

Нарастване на фирмените продажби

Третият показател „Нарастване на фирмените продажби“ е свързан с отчитане на нарастването на продажбите на продукти, стоки, услуги и т.н. Анализирана е пазарната активност на бизнеса, с цел да се очертаят ясни тенденции по отношение на фирмените продажби. Данни за размера на фирмените продажби са представени на фигура 3.

През 2007 година е най-висок размерът на фирмените продажби достигайки равнище от 12432720 хил. лв. През 2008 г. има намаление с над 20% спрямо 2007 г. През 2009 г. размерът на фирмените продажби намалява с още 16%. През 2010 година продажбите отбелязват ръст около 8%, спрямо 2009 г., но са с 10% по-ниски спрямо средните за анализирания период и много далече от размера на продажбите през 2007 година.

Обобщаващите изводи, които са направени за показателя „размер на фирмените продажби“ са:

- Запазват се ясно изразените резултати от ефекта на световната криза върху отрасъла. Отчетено е намаление на продажбите с над 30% през 2009 г. спрямо 2007 г.

- Въпреки, че през 2010 г се наблюдава увеличение на продажбите, като цяло размерът им все още не може да достигне средния размер за анализирания период. Той е много далече от резултатите отчетени през 2007 година.

Задлъжнялост на фирмата

Задлъжнялостта на фирма, изразена като процент, е четвъртият показател, който анализираме в модифицираната методика на ФОРБС. Данните от анализа са представени на фигура 4.

Фигура 1. Възвръщаемост на общите активи – отраслова

Фигура 2. Оперативна рентабилност – отраслова

Фигура 3. Размер на фирмените продажби

Фигура 4. Задлъжнялост на фирмата – отраслов

Резултатите показват най-висока степен на задлъжнялост през 2007 г. – 51,27% и най-ниска през 2010 година – 43,15%. Средното ниво на задлъжнялост през анализирания период е 48,08%.

Обобщаващите изводи, които са направени за показателя са:

Нивото на задлъжнялост през анализи-

раните години са в границите на нормалното.

Обобщените данни за отрасъла показват нормална капиталова структура.

Заклучение

Предложената в настоящата статия модифицирана методика на Форбс е на-

деждна и лесна за приложение. Тя отчита особеностите на управленската и счетоводната практика на транспортния отрасъл в България. Модифицираната методика на Форбс, включва комплекс от показатели и съвременни методи за анализ. Основната задача е да показва, да бъде предпоставка и да служи като сигнална лампа за вземане на бъдещи управленски решения, които най-общо могат да бъдат свързани с финансовата и/или с пазарната стратегии на транспортната фирмата.

Използвана литература

Данаилов Д., Финансов мениджмънт в биз-

неса, София: „Люрен“ С., 1996,
Данаилов Д., Фирмен финансов мениджмънт. София: „Люрен“ С., 1994,
Данаилов Д., Международни бизнес анализи. София: „Люрен“ С., 1999.
Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC
Бъфет, М., Д. Кларк. Уорън Бъфет и Анализът на финансовите отчети, изд. Изток-Запад, 2011
Уолш, К., Ключови коефициенти в мениджмънта София: Инфо дар, 2008

BUSINESS ASSESSMENT OF ENTREPRENEURS ACTIVITY BY THE MODIFICATION OF FORBES'S METHODOLOGY

Daniel Yordanov

University of national and world economy – Sofia, Bulgaria

Abstract. *The globalization of the economy, the membership of Bulgaria in the European Union, the competition between Bulgarian entrepreneurs with foreign companies lead us to the need of using appropriate methodologies for business analysis for their activities.*

In this paper, based on the summary of theoretical and leading international practice is represented the internationally recognized methodology of Forbes, used mainly for business analysis of the activity of the company, which has been modified in order to provide the needs of the transport sector.

The application of the modified method is connected with the disclosure of the strengths and weaknesses of the company, outlining the specific management decisions and confirming the assessment of the objective company.

Introduction

Transport is one of the important sectors in the national economy. It is significant for the increase in the competitiveness of the economy in a way to service the population from it. One of the most common features of the sector in Bulgaria is that most businesses are small and medium sized and are managed by their owners – entrepreneurs.

In the recent years and especially after the accession of Bulgaria to the European Union, the transport business met some new challenges to which it has to adapt. Recently there has appeared an interest from the economics and especially from the management theory in the problems of entrepreneurs and also the place and the role, which they play in modern economy.

Enterprises in transport must purposefully

seek financing and innovation sources, whose symptomatic changes provide opportunities for a successful and profitable business.

1. State of Art

Thanks to the techniques of business analysis we can allow to establish dependencies and to reveal trends in the growth of the company activities. They are the basics of the quantitative determination of the causes that affect the dynamics of the final results. In the presented in literature¹ methods for business analyses are included: multiple discriminant analysis of E. Altman², the matrix for financial stability by the methodology of the American economic magazine "Capital"; methodology for evaluation of the small business in market conditions of Forbes; methodology for business analysis of "Business Week", which is used in practice for medium-sized businesses and it is in the basis of the rankings of enterprises by branches. Daniel Danailov³ outlines some essential moments for the applicability of the methods of business analysis: they are universal for business with shades for small businesses and branch features; they have a twofold effect. On the one hand it plays the role of a comparison method between companies and on the other for supporting the company management. Economic globalization,

¹ See Danailov D., Financial Management in business, Sofia: "Lyuren" S. 1996, Danailov D., Financial Management Company. Sofia: "Lyuren" S. 1994, Danailov D., International Business Analysis. Sofia: "Lyuren", Sofia, 1999.

² In detail, Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC

³ Danailov D., International Business analysis, "Lyuren", Sofia, 1999, p 44

Bulgaria's membership in the European Union, the competition of Bulgarian entrepreneurs with foreign companies makes their application quite significant in practice. In order to be more usable in different sectors of the economy and to be useful in small, medium and large firms, it is necessary to adapt them to specific researches and analysis.

It could be said that each method has its place in the field of business analysis as long it is provided with the necessary information. Each of these methods have a positive aspects and disadvantages, but when using one or a group of them in the process of the analytical testing it is necessary to select such techniques that fit the best the needs of analysis and the available data resources has to be enough to obtain accurate results.

Using appropriate methodological tools helps us to remove the concentrated managerial efforts on individual, partial features of the analyzed processes, also to give the opportunity to use a wider range of techniques for performing and qualitative and quantitative analysis of the company's business. Thus, in the proper combination, the product will be a reliable and useful gathering of information about the complex interactions and dependencies between factors influencing corporate activity and the possibility of making the right management decisions.

As the original and patented by the magazine "Forbes" evaluation methodology business activity does not refer to a specific sector of the economy, this article will propose a new practical solution for the modification of the methodology leading from the want for a more robust estimates on the one hand, and on the other, to adapt with the trends and the parameters of the activity of the given sector. In the next paragraph will be positioned a more detailed view of the structure of the methodology. And the second part will contain an solution about how to apply it in the Transport sector.

2. Methodology

To develop activity is required at every stage of development to make a business valuation. By its nature, the assessment of the activity represents the managed process char-

acterized, with doing of a number basic and connecting management functions. In practice there are different ways to valuate business activity. Each one of these methods is suitable for the analysis of different by classification companies (small, medium, big).

Forbes's⁴ methodology is a reliable and relatively easy to apply when the activity is being analyzed. It can be used as a specialized management tool that has the character of an important prerequisite when making the best solution to optimize the financing of the entrepreneurial activity on one hand and to support the implementation of the other management functions related to planning, organizing, motivating and controlling.

The methodology⁵ is suitable for the analysis of the activity of the company, but it is not aimed and does not refer to a certain sector of the economy. A new and practical solution is needed and also to modify the methodology, its intensive dynamics and adaption to the specifics of the transport sector.

In the construction of the modified method of Forbes the attention is focused on the most important characteristics of the transport business by maintaining the advantages and the logic of the original methodology. For this purpose the substance is retained on the first, third and fourth indicator of they are changed in order to meet the Bulgarian accounting legislation and current accounting practice.

2.1. Valuation Ratios

From the specifics of the transport sector, we need to replace the second indicator – "growth of company production" with a measure of profitability, and in the statement will be justified the need for this change.

"Return on total assets" is related with the evaluation of the level of yield or so-called return on investment, which is one of the ways to tell whether a company is profitable.

⁴ The original model was patented by the U.S. business magazine "Forbes"

⁵ Material from Danailov D., Financial Management business in Sofia: "Lyuren" S., 1996. 15-16 S. Danailov D., International Business Analysis. Sofia: "Lyuren", Sofia, 1999, pp. 45-46

Return on equity is calculated as the value of the profit derived from the income and expenses account and after that are divided by their own capital taken from the balance and are expressed as a percentage. Good returns of the owned capital is a prerequisite for prosperity and growth of the enterprise.

Suitable for the purposes of the modified method of Forbes is the indicator "Return on total assets." It overlaps with the indicator "rate of return on equity of small business" but brings with himself the new modern point of view.

$$\text{ROTA} = \text{EBIT} / \text{TA} \quad (1)$$

ROTA – Return on total assets⁶

EBIT – Earning before interest and taxes

TA – total assets/capital

The return on total assets (company capital) is an important and wide ranged indicator which can be used daily. In a large level the indicator is the most important driver for the return of equity. Good rate of return on total assets leads to high values of the rate of return on equity. In practice acceptable rate of return is 8 to 12%⁷ can be treated separately and act as in the case of a material deviation from the average value of the leading companies, the industry or discrepancies in the expectations of the developer.

2.2. "Operating profitability"

In Forbes magazine's patented methodology for analyzing the activity of a small company, the second indicator used is the "increase volume company's production" - which assesses changes in stocks with WIP and finished goods and it is aimed to the evaluation of the companies from the manufacturing industry. Transport sector, and the service sectors of do not form stocks. With them the process of production matches the consumption.

The production activity in the transport sector is measured by distance in kilometers or miles, carried cargo and passengers. NSI pub-

lishes quarterly data on indicators that measures the activity of the transport sector.

These indicators do not highlight prospects for the development and growth of enterprises and depend not only from management decisions, but also from the degree of infrastructure development. Due to the specificity of the transport sector these parameters are identical with the following parameters for valuation.

In summary the index of "growth of company production" does not reflect adequately on the management practice and this requires its replacement by a new indicator – "operational profitability" which we resort to a modification of the method of Forbes for business assessment and then we adapt it to the needs of the transport entrepreneurs.

The emphasis on the "operational profitability" indicator can be twofold. On the one hand it will focus on determining the profitability of the company, while on the other will be aimed at analyzing economic situation of the company and, at the same time to determine the degree of competitiveness⁸

The index, which we will use the coefficient of operational profitability where the numerator is the gross income, for our case the so-called earnings before interest taxes depreciation and amortization⁹, and in the denominator is the income of the main activity.

$$\text{OP} = \text{EBITA} / \text{R}_{\text{FOA}} \quad (2)$$

OP – Operating profitability

EBITA – Profit from operating activities before interest taxes depreciation

R_{FOA} – Revenue from operating activity

Gross income (earnings before interest taxes depreciation and amortization)¹⁰ is the sum from the revenue remaining after deducting the value of the services (cost of raw mate-

⁶ The value of total assets can be obtained in two ways: 1) Fixed assets + Current assets and 2) Shareholders' equity + long-term liabilities + short-term obligations

⁷ Walsh, K. Key factors in management Sofia: Info gift 2008. – p.82

⁸ owned company long term / strategic competitive advantage. More in Buffet, M., D. Clark. Warren Buffett and analysis of financial statements, ed. East-West, 2011 – p. 44-48.

⁹ Financial term representing cash flow, measured at a specific time

¹⁰ Gross income is calculated as the amount of total operating income (order code 15000 in statistical form of statement of income and expenses) minus total operating expenses (order code 10000, group I, in statistical form of statement income and expenses) and add depreciation (order code 10400 in statistical form of statement of income and expenses)

rials and labor), not including administrative expenses, and depreciation and interest costs.

In the analysis of the "operational profitability" parameter as we noted, our attention will be taken by on the one hand the level of operational profitability as rate of return, and on the other to keep its character referring to the superseded indicator "increase the volume of corporate production"¹¹, will analyze the economic situation and the level of competition of the company or the sector in which it operates. In international practice there are some very general rules¹² from which are composed three levels characterizing or defining economic prospects of the company or industry:

Companies (industry) with a sustainable competitive advantage – where the ratio of operating profitability is – 0.40 and higher

Companies (industry) of sectors with high levels of competition -below 0.40 (competition between firms affects the overall profitability).

Companies (industry) with fierce competition in the industry – 0.20 or lower (In which a company cannot build long-term competitive (benefit) advantages over competitors).

2.3. "Increase of company sales"

The third index stays the same as in the original method, and it is associated with increased reporting of corporate sales¹³ of products, goods, services and others. Here it is focused on market activity of the business, as entrepreneurial opportunities associated with the use of representative for the company data in order to draw up clear trends in corporate sales. It can be expressed in one year operational plan and strategically in three or more years.

2.4. Indebtedness of the company

Indebtedness of the company, expressed as a percentage is the fourth indicator. It repre-

sents the amount of debt of the company¹⁴ presented in percentage. Also known as a factor "debt to equity capital" and it is a test for the financial strength of the company.

$$DR = TL / TCC \quad (3)$$

DR – Debt Ratio (Indebtedness of the company)

TL – Total Liabilities;

TCC – Total Capital of the Company (Total Assets)

In practice it is estimated in different ways and it is also found with different names, but their nature is the same and it is related to a measurement of all the capital in the balance sheet and the amount of capitals are compared with capital provided by the owners of those which are further provided or borrowed. For purposes of the modified method of Forbes it is used the ratio of total debt and total capital, which is used also in the original methodology Forbes. In this case, regardless of the character, it is expressed as a percentage of the total capital. The importance of this indicator is expressed in the fact that if the numbers are not good, the company could have serious long-term problems that can end fatally.

In terms of which levels are normal and how much leverage have to be used in practice we can notice some significant differences- in the sectors and geographical. Most often in the specialized literature a normal limit is considered the level of 60 -70%. When it is increased above these levels, with the potential of increasing profits also goes up the risk, so it is needed to keep the right balance between the two of them.

When we face a large corporate indebtedness the Forbes's methodology sets the need to apply a scheme for management and adjustment of debts, which is considered as an integral part of the indicator for indebtedness¹⁵:

¹¹ Is that the level of assessment of the company shows that the company is on the rise, stagnation or decline in the volume of production..

¹² There are exceptions

¹³ Under the company's sales, it is meant "net sales" code 15100

¹⁴ Total liabilities must equal the sum of 1 +2 +3 where: 1) the long-term liabilities (order code 07000 from statistical form of the balance sheet) 2) Part B Provisions and similar obligations (order code 06000 from statistical form balance sheet) and 3) section D Financing and deferred income (order code 08000 from statistical form of the balance sheet). Featuring 2 and 3, the calculation is debatable, but due to the nature of the companies studied may be included..

¹⁵ More detaile view of Bulgaria is presented in textbooks of Prof. D. Danailov

To summary we can say that these indicators are as a result of the elations between the different parameters in the business. Each indicator is easy to calculate alone. But the problem here is not in the calculation, but in understanding and analyzing the results and the ways in which the various parameters are connected with each other to reveal the current status of the company and to outline the possible prospects for its future development.

3. Data analyses

The applicability of the modified method of Forbes is applied by the conducted industry analysis for the enterprises balancing from the "H" sector (Transport and storage) of the CEA

- Return on total assets – ROTA

Analytical studies begin with an analysis of the first indicator for the modified methodology of Forbes showing the return of total assets.

The data on the return on total assets are presented in Figure 1

Fig. 1 Return on Total Assets

In 2007 we can notice the highest return on total assets of the industry and in the coming years there is a decrease, which is 1.2% in 2008 and more significantly in 2009 – with another 2.96%. In 2010 it is reported a slight increase of 2.57% compared to 2009, but still keeping a level below the one in 2007, compared to the average indicator for the observed period, which is 4.71%, and in 2010 there was a slight increase – with 0.17%. The summary conclusions that are made for the item "returns of total assets are:

1) From the results it is clearly shown the impact of the global economic and financial crisis on the industry. In 2009 compared to 2007 was reported 2.5 times decrease in the return of total assets;

2) The positive is that in 2010, we can observe a gradual recovery of the pre-crisis years. The value of the index is higher than the average for the period, but it still can not reach the level of 2007.

- Operational profitability

Operational profitability is the second analyzed indicator. The data for him are presented in Figure 2.

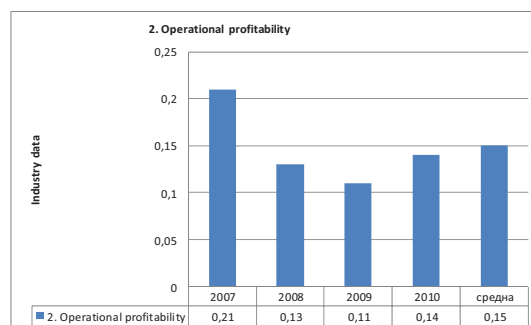

Fig. 2 Operating profitability

The results show that the highest operating profit is in 2007- 0.21 and a decrease in 2008 to 0.13. The most significant decrease is in 2009 – 0.11. In 2010 we began to observe a slight increase in the level of the indicator and it is very close to its average value for the analyzed period – 0.15. Overall the trend, as well as the dynamics of the previous item and the substantially decrease in values in 2008 and 2009 due to the crisis.

The conclusions that are made for the item „operating profitability” are:

1) Looking at it from the perspective of the level of competitiveness in the industry where competition is fierce. None of the companies can build a long-term competitive advantage;

2) It is clearly outlined the effect of the global crisis on the branch. In 2009 compared to 2007 is reported a greater reduction in the amount of operating profitability;

3) The positive is that in 2010 it is observed a gradual recovery of the results. The indicator is very close to the average for the period, although the levels from 2007 can not yet be reached.

- Increase of company sales

The third item "Increase in corporate sales" is connected with the accounting of the

increase in sales of products, goods, services, etc. The market activity of the business is analyzed, in order to draw up clear trends in corporate sales. Data for the amount of the company sales is previewed in Figure 3.

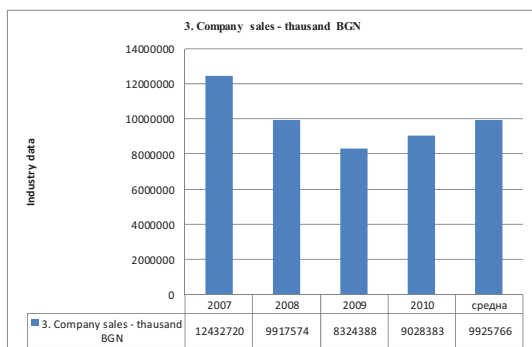

Fig. 3 Volume of company sales

In 2007 it was reached the highest level of company sales. Growing a rate of 12 432 720 thousand BGN. In 2008 there has been a decrease with more than 20% compared to 2007. In 2009, the size of the company's sales has decreased with an additional 16% more. In 2010, sales grew approximately with 8% compared to 2009, but are 10% lower than the average for the analyzed period and are far away from the value of sales in 2007. The summary conclusions that are made for the indicator "size of corporate sales" are:

1) The results from the effect of the global crisis on the industry. It is reported a decrease in sales by over 30% in 2009 compared to 2007.

2) Although in 2010 there is an increase in sales, as a whole the size of them can not reach the average size over the period analyzed. It is far from the results reported in 2007.

- Indebtedness of the company

Indebtedness of the company, expressed as a percentage, is the fourth indicator to analyze in the modified methodology of Forbes.

The analysis data is presented in Figure 4.

The results show the highest level of debt in 2007 -51.27% and the lowest in 2010-43.15%. The average level of indebtedness in the reviewed period is 48.08%.

The summary conclusions that are made for the indicator are:

1) The level of indebtedness in the re-

viewed years are in normal limits.

2) Summarized data for the industry show normal capital structure.

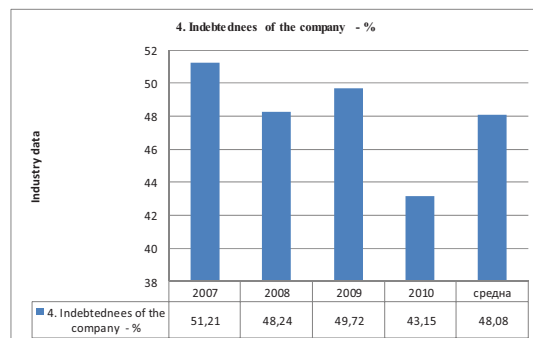

Fig. 4 Indebtedness of the company

Conclusion

The modified methodology of Forbes's proposed in this article is reliable and easy to use. It takes into account the peculiarities of the management and accounting practices of the transport sector in Bulgaria. The modified methodology of Forbes includes a set of indicators and modern methods of analysis. The main task is to show, to be a prerequisite and to serve as a signal light when making future management decisions, which can generally be associated with financial and / or marketing strategies of the transport company.

References

- Danailov D., Financial Management in business, Sofia: " Lyuren " S. 1996,
- Danailov D., Financial Management Company. Sofia: " Lyuren " S. 1994,
- Danailov D., International Business Analysis. Sofia: " Lyuren ", Sofia, 1999.
- Altman E., R. Haldeman, P. Narayanan, ZETA Analysis, A new model to identify bankruptcy risk of corporations, Journal of Banking and Finance 1, 1977, NHPC
- Buffett, M., D. Clark. Warren Buffett and analysis of financial statements, ed. East-West, 2011
- Walsh, K. Key factors in management, Sofia: Info gift 2008

МАРКЕТИНГОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ ПРОДУКТИ В СЪВРЕМЕННИЯ ТУРИЗЪМ

Д-р Николай Цонев

Катедра "Икономика на туризма", УНСС

С цел да се изясни търсенето на специализирани туристически продукти, маркетинговете провеждат както вторични, така и първични проучвания, свързани с удовлетворяване на потребността на потенциалните клиенти от ползването на услуги, и удовлетворяване на духовните потребности, в резултат на което се извеждат анализи и прогнози.

Специализираните продукти, в чиято основа са изкуствата и забавленията, обикновено биват различавани по между си като за целта се извеждат определени характерни черти, които ги отличават едни от други. Разликите се основават на потребителските мотиви, които са в основата на търсенето и предприемането на дадена дейност. Посещенията на културни мероприятия е активност, осъществявана през свободното време от много хора. В туризма факторът свободно време, е един от основните с цел посещение на мероприятия, забавления, пътувания и рекреация. Не случайно редица маркетингови проучвания в областта на свободното време и в индустрията на изживяванията са свързани с тези потребителски мотиви.

В настоящата статия **обект на проучване** са някои водещи дестинации, които са привлекателна сила за туристите, поради предлагането на редица събития и мероприятия, свързани с изкуствата и забавленията.

Изследванията в областта са предложени от по-обща проучвания, които касаят потребителските предпочитания за използването на свободното време. В резултат на което се редуцират и извеждат тези, които касаят туризма и туристическите дейности. Едни от основните дестинации, които се проучват от маркетинговете са Великобрия,

САЩ и Австралия. Използвайки вторични проучвания са направени някои констатации и анализи, които могат да бъдат адаптирани и към българските потребители след отчитане на специфични характеристики.

Извън дома най-популярните дейности във Великобритания, според проведено проучване, са посещенията на заведения за пиене или вечеря, последвано с кино. Историческите сгради се посещават от 23%, а музеите или галериите за изкуства – от 19%. Същият процент (19%) са ходилите на театър, но само 8% са отишли на поп или рок концерт и 7% – на класически концерт или опера. Една четвърт от всички възрастни обаче са ходили на нощен клуб или дискотека през предходните три месеца и малко над 20% са посетили спортно събитие (1993-1994; Централен статистически офис, Великобритания, 1995). Участията очевидно не означават честотата или приликата например посещенията в музеите и театрите прикрива факта, че през същия период са направени 90 млн. посещенията на музеи и галерии и само 23 млн. – на изпълнения (Casey et al., 1996).

Проучвания, фокусирани единствено на изкуствата, посочват относителната важност на всяка от формите на изкуствата. В САЩ около четвърт от поколение-то възрастни са посетили (мюзикъл) пиеса и 16% – немюзикална пиеса през 1997 (NEA, 1998a). Джаз и класическа музика, опера и балет били по-малко предпочитани. По предпочитани били посещенията на „музеи на изкуствата” и „исторически паркове”, направени от една трета респективно. Близо половината от населението Общо

посещенията на събития, свързани с изкуства, се увеличават от 441 млн. до 604 млн. между 1992 и 1997 г.

В периода 1998-99 год. в Австралия един от десет човека от възрастното население е посетил концерт по класическа музика, 16% са посетили мюзикъл или са ходили на театър, а 9% са ходили на танцови изпълнения (Австралийско Статистическо бюро, 1999). Във Великобритания много голям процент от населението (67%) са ходили на кино..

За периода 1998-1999 година 22% от възрастното население в Англия е посетило пиеси и 12% са отишли на концерт по класическа музика (Съвет по изкуствата на Англия, 1999). Операта, балетът, модерните танци и джазът са по-малко популярни, но въпреки това все още милиони хора могат да наблюдават и слушат изпълнения на живо. Присъствието на любителите на изпълненията на живо в Англия не се е променило съществено през годините.

Проучванията, дискутирани по-горе, **идентифицират посетителя** на събития, свързани с изкуствата и забавленията. Данните за посещения са най-високи сред тези, които са относително заможни, добре образовани и в по-висока възрастова група. В САЩ „възрастните между 45 и 54 години имат най-висок процент посещения – седем на всеки единадесет дейности според Проучване за общественото участие в изкуствата за 1997 г.” (NEA, 1999a:3). Тези седем включвали класическа музика, опера, пиеси (мюзикъли) и балет. В този случай обаче, за немюзикалните пиеси, джаз и танци, най-голям дял имат любителите на възраст между 18-24 години. Същото проучване показва „връзка между образованието и посещенията на културни мероприятия. Възрастни, които имат завършено висше образование, имат най-висок процент на посещения за всякакъв вид културни мероприятия” (NEA, 1999a:6). Ясно е също, че от гледна точка на раса и етническа група, най-високият дял на посещения е от бялата раса. Афроамериканците и испаноговорящите имат по-малко участие във всички категории с изключение на джаз и „други танци”.

Процентът на посещения е най-висок сред групите с най-висок доход. Например, 11.6% от тези с годишен доход от 10 хил. долара или по-малко отиват на музикални пиеси, докато 51.3% от високата класа (с годишен доход над 100 хил. долара) посещават същите. За изпълнения като опера и балет разликите са по-драстични.

Резултатът показва, че във всяка публика на изкуствата, обикновено има известен брой хора, които не притежават характерните черти на населението. В West End театрите в Лондон например средната възраст на публиката е 42 г. и над половината са завършили висше образование. Над половината определят себе си в средния или висшия мениджмънт (MORI, 1998).

Мотивите за посещенията са *най-различни, от дълбоката връзка с изкуствата, която въздейства на съзнанието, до бягството от отегчението и другите аспекти на живота (Cooper и Tower, 1992). Изкуствата и забавленията влияят върху съзнанието и чувствата, но също и успокояват чрез бягство от действителността.*

Гореизброените факти важат за всички форми на изкуствата и забавленията, а мотивацията и обвързаността с изкуствата във висшата им форма на разбиране и оценяване обикновено се свързва повече с изкуствата, докато фактори като бягство и почивка се свързват със забавленията.¹

Посещенията на изпълнения на живо представляват особена атракция в сравнение със забавленията въщи или друга форма на забавление „на запис”. Те се смятат за привлекателни заради възможността посетителите да видят, да се срещнат и да бъдат с други хора, едновременно и да бъдат видени от другите (социално взаимодействие и показване). Това е т.нар. „чувство за събитие”, което при оставането въщи липсва. Самото представление поражда възлнение, свързано с прекия контакт с изпълнителите и публиката, който не е пос-

¹ Емилова И., Съвременни измерения на развлекателната индустрия, Сборник доклади: „Предизвикателства пред туризма през XXI век”, УНСС, Авангард Прима, С., 2012

редством телевизия или компактен диск.

Подразбира се обаче, че *изборът се влияе от различни фактори*. „Постижението в образованието ... е единствената и най-силна детерминанта за оценяването на (висшите) изкуства” (Heilbrun и Gray, 1993: 41). В Австралия, четири от десет от хората с университетска степен са ходили на театър, в сравнение с по-малко от двама от десет души с основна професионална квалификация (Австралийско статистическо бюро, 1999). Образованието влияе на дохода и на работата, които имат дълбока връзка с посещенията на културни мероприятия, но образованието изглежда има най-силно влияние. Образованието е нужно, за да могат да се разберат изкуствата, обаче явно не е единствено условие. За да разбира човек изкуствата се изискват познания, чрез които те се тълкуват. Този процес на изискване на знания и разбиране на изкуствата е наречен образуване на „културни основи” (Bourdieu, 1984). Възприети са ценности, които определят тези кодове на изкуствата, и те се усвояват от семейството, опита и образованието.

Посещението, за да се видят или чуят **изкуствата**, също е повлияно от контакта с изкуствата през детството. Хората, които са израснали с ограничен или никакъв контакт с изкуствата или посещения на театър, е малко вероятно да го направят като възрастни. Това означава, че някои хора се чувстват удобно да ходят на театър, знаят какво да очакват и как да се държат. Хората, които не са били запознати с това през ранните си години, ще чувстват липса на този компонент.

Изкуствата са започнали да се асоциират с по-образованите и по-заможни представители на обществото. В онези „по-висши” класи на обществото, посещенията на културни мероприятия се смятат за нещо нормално и човек трябва да се справи с натиска от страна на групата. При други това не се налага. Това идентифицира различните класи на обществото, засилва тяхното обществено чувство (те имат нещо общо, което ги обединява) и действа като начин за недопускане на другите (Dimaggio и Useem, 1978). *Обикновено,*

свободното време и интересът към изкуствата могат да бъдат обяснени и от гледна точка на това, че те се използват да изграждат връзки и затвърдяват идентичностите (Roberts, 1981). Има елемент на опростяване и преувеличаване, но въпреки това свободното време не играе ключова роля във формирането на обществената идентичност и структурата на класите. Свързването на изкуствата със средната класа, обикновено означава, че хората участват, за да повишат своя статус (Harland et al., 1996). *Посещаването на висшите изкуства повишава личната самооценка*, защото си сред другите, за които се смята, че са от по-висша класа на обществото, и се наблюдава нещо, което се оценява високо.

Осигуряването на изкуства и забавления се извършва в няколко направления, включително:

- хора: композитори, драматурзи, хореографи, хората, които създават артистичните произведения; изпълнители като: музиканти, актьори и танцьори; технически кадри, подsigуряващи осветлението, озвучаването, сцената и т.н;

- места: местата, където се изпълняват представленията, което включва театри, концертни зали, художествени центрове, арени, барове и клубове.

Всеки изпълнител може сам да си е работодател или да бъде назначен от продуцентска компания например оркестър или танцов ансамбъл. Изпълнителите и продуцентските компании могат да бъдат подпомогани от спонсори или държавни субсидии. Изкуствата по-специално, са зависими от такива допълнителни доходи, за да могат да оцелеят. Често биват определяни като „субсидирания сектор”. Забавленията обаче зависят от изпълнителите и продуцентските компании като търговски опериращи и разчитат на дохода от продажбите на билети, за да могат да реализират печалба.

По подобен начин, театрите оперират на търговска основа или могат да бъдат спонсорирани или субсидирани. Една от отличителните черти на изкуствата е големият брой и продължаващото съществуване на организациите, които не правят пе-

чалба и които често, по някакви търговски стандарти, претърпяват загуби. В Обединеното Кралство, повечето театри извън West End са или собственост, или са финансово зависими от местното правителство, или осъществяват дейността си на доверие и не реализират печалба. Много театри не реализират печалба от дейността си и често самите сгради са собственост на местното правителство (Одиторска Комисия, 1991; Myerscough, 1988).

Въпреки големия брой субсидирани изпълнители и компании в сферата на изкуствата има значителна част търговски опериращи театри, особено в West End и Broadway, както и в повечето големи градове. Въпреки че е по-вероятно да се осъществяват в областта на забавленията, отколкото на изкуствата, субсидираните изкуства често се изпълняват в търговски театри. Съществуват също някои значителни търговски продуцентски компании. Apollo Group притежават повече от двадесет театъра в Обединеното Кралство, повечето от които са извън Лондон. Apollo е закупен през 1999 г. от US group, SFX Entertainment. Тази компания притежава огромен брой от театрите на Broadway и е най-големият организатор на концерти в САЩ. Доминиращи собственици на театрите в West End в Лондон са няколко компании, като Really Useful Group, която сега притежава 13 театъра след закупуването на театрите от Stoll Moss през 2000 г. Тази част се притежава от композитора Андрю Лойд Уебър. Негови произведения са „Котки“, „Исус Христос суперзвезда“ и „Фантомът от операта“. Интеграцията на дейностите (продуциране и закупуване на театри) и разширяване собствеността са част от целта да се редуцира рискът и да се споделят разходите.

Някои театри, зали и сцени са „получаващи“ организации. Те не продуцират своите събития и представления, а изпълняват такива на другите. Подобни обекти могат да допринесат за развитието на дестинациите с цел привличане на туристи и посетители, като популяризират специализираните продукти. Този тип практика е подходяща за българските ту-

ристически дестинации и представлява интерес за изследване. Една продуцентска компания може да създаде пиеса, която да бъде изпълнявана в няколко различни „получаващи“ театри в страната. Продуцентската компания може да е част от някоя голяма организация или може да е малка група от изпълнители като вид кооперативен съюз на работниците. Уреждането на финансовите въпроси е различно и се осъществява при различно споделяне на риска от театрите и продуцентските компании. Директно наемане означава, че продуцентската компания заплаща такса за използване на театъра и носи финансовия риск, взимайки печалбата или претърпявайки загуба. Гаранция е обратното: театърът заплаща такса на продуцентската компания и също поема риска (печалба или загуба). Рискът е поделен, когато средствата в боксофиса са поделени. Повечето „получаващи“ театри правят по-краткосрочни изпълнения на пиесите си в сравнение с онези на West End и Broadway, често пиесата е различна на всяка една или две седмици. Тези продукции често преминават през различните театри в страната.

Други са „произвеждащи“ театри и поставят свои собствени продукции. Те наемат режисьори и изпълнители, конструират сцената и могат да възлагат писането на пиеси и музика. Произвеждащите театри може (или не може) да имат репертоар с изпълнители, които са свързани с конкретния театър и могат да играят във всички или много от неговите продукции. Такива представления, разбира се, могат да се изпълняват в получаващи театри навсякъде.

Много организации за изкуства зависят от източници на доход (като държавни субсидии и спонсорство), за да могат да оцелеят. Английската Национална опера в Лондон е имала приходи в размер на 21 млн. паунда през 1997-98 г., от които само 7 млн. паунда са били печалбите от продажби на билети. Финансирането на Съвета по изкуствата е било в размер на 12 млн. паунда и близо 2 млн. паунда са били от частни и други източници (Eyre, 1998). Организациите за изкуства, Съветът по изкуствата (в Англия) и регионалните мероприя-

тия за изкуства са получили средно по-малко от половината (45%) от общия си приход от продажбите на билети през 1998-99 (ACE, 1999). В САЩ театрите, които не целят печалба (освободените от такса), надвишават по брой търговските организации (NEA, 1998). Театрите в Германия са дори с по-голяма субсидия от тези в Англия: обществените театри са получили 86% от своите приходи като държавна субсидия (Feist, 1998). Освободените от такси театри в САЩ са получили половината от своите приходи от продажбата на билети (1992) и близо четвърт – от частни спонсори (NEA, 1998с). Международно сравнение на оркестри показва, че в САЩ централното и местното правителство е осигурило 6% от общите приходи, докато в Англия процентът достига 30 (Feist, 1998).

В САЩ (в сравнение с Обединеното Кралство) много повече се разчита на финансиране от благотворителни организации и на спонсорство от страна на хора и фирми, отколкото от правителството. Ситуацията в САЩ е отражение на философията за ролята на правителството, която се различава от повечето в Западна Европа. САЩ като страна с една от най-успешните икономики, винаги е имала подход на минимална интервенция, и в същото време, населението ѝ изпитва чувство на дълг да разпределя богатството си по филантропически начин.

В голяма степен, оправдаването на продължаването на „неикономическите“ изкуства в основата на идеята на „пазарния провал“. Ако изкуствата трябваше да се осигуряват единствено на търговска основа, пазарният механизъм би произвеждал по-малко от необходимото и производителността ще бъде по-малка от желаната на „социално оптимално“ ниво. Външна помощ, особено от правителство, е давана в повечето индустриализирани държави на изпълнителите и местата за представления (театри и концертни зали). Много правителства са създали институции, чрез които биват финансирани изкуствата: Съвет за изкуствата на Англия – СИА (ACE) (основан като Съвет за изкуствата на Великобритания през 1946 г.), Съвет на Австралия

(1975 г.), Канадски Съвет за изкуствата (1957 г.), Креативна Новозеландска фондация (1994 г.) и Национална фондация за изкуствата на САЩ, федерална дарителска агенция, създадена чрез Конгрес (1965 г.). Те всички осъществяват дейност по подобен принцип като националното или федералното правителство отделят пари, но решението, кой да бъде финансиран, се взема от съответната институция, а не от правителството. Тези институции имат сходни цели, които са: показване „достойнствата“ на изкуствата, включително поощряване на нови изпълнители и нови форми на изкуство, и осигуряване достъп или участие в изкуствата. Подкрепата е обикновено ограничена до „висшите“ изкуства, тъй като при тях има увеличаващо се желание да се насърчат културните различия и в случая на Австралия или Нова Зеландия например да запазят и стимулират изкуствата на автентичната култура на държавите: аборигенски и маори изкуства.

В Обединеното Кралство местното правителство винаги оказва подкрепа на изкуствата. Това не му е пряко задължение, но това е най-големият спонсор, осигуряващ близо половината от разходите за изпълнение на изкуства извън продажбата на билети (Casey et al., 1996 г.). Разходите, които прави, са сравними с тези на Съвета за изкуствата. Тяхното съдействие се изразява в различни аспекти, например осигуряване и ръководене на театри и концертни зали, финансиране на организации за изкуства и изпълнители, сътрудничество на местните институции за изкуства и подкрепа на фестивалите. В морските курорти ролята им е ограничена. Местното правителство осигурява и ръководи повечето от театрите и концертните зали извън Лондон, а около една-трета от тях са в морски курортни градове (Одиторска комисия, 1991 г.; Myerscough, 1988 г.).

Причините за подкрепата от страна на националната и местната власт са много и включват:

Изкуствата са важни и заслужават да оцелеят дори, ако не могат с търговски средства. Тяхното значение се смята, че се дължи на представянето от тяхна страна на

най-добрите постижения на човека и възможността да повишат качеството на живот на хората, които са в контакт с тях. Хората от публиката могат да изпитат най-висши интелектуални и емоционални преживявания. „Изкуствата са само по себе си емоционални преживявания чрез които ние изразяваме, научаваме за себе си... Те не са от съществено значение за нашето съществуване, но те са в неговият център.” (Еуге, 1998: 38). „Изкуствата са от значение, защото „прегръщат”, изразяват и определят душата на цивилизацията.” (Tusa, 1999: 22).

Изкуствата срещат трудност в оцеляването тъй като има малка възможност за подобряване на продуктивността, сблъскват се и с проблема на осигуряване на достатъчно приходи, за да оцелеят. Тогава се осигурява подкрепа, за да могат да се окуражат новите таланти, както и съдействие за оцеляването на съществуващите вече артисти (художници). Иновативните и експерименталните изкуства са важни за „здравето” на изкуствата и на обществото и обикновено са фокус на субсидираните театри. Субсидираният сектор осигурява възможности, каквито няма никъде другаде, за нови разработки, които може евентуално да наложат преобладаваща насока в бъдеще.

„Цивилизованото” общество се характеризира с разнообразие на дейности на изкуството и с продължаващо желание да създава и да се правят нововъведения. В САЩ Националната фондация за изкуствата постановява в своята „Декларация за принадлежности и цели”, че е „необходимо и подходящо за Федералното правителство да помага в създаването и поддържането не само на климат, окуражаващ свободата на мисълта и въображението, но също и материалните условия, подпомагащи освобождаването на този креативен талант”. Изводът е, че без такава подкрепа качеството на живота и свободно мислещата демокрация ще бъдат намалени, а нови артистични таланти не биха се появили.

Подкрепата се основава също и върху гледната точка, че изкуствата са важна част от живота на всеки и безпроблемният достъп трябва да окуражава. По тази причина

подкрепата от страна на правителството се изразява в подпомагането на изкуствата да оцелеят и осигуряването на добра ценова политика с ниски цени. По този начин се поощрява по-широко участие и посещение на изкуствата. Отразява се също на гледната точка, че изкуствата са по-висши от забавленията и хората ще извлекат повече полза от изкуствата при контакт с тях.

Смята се, че изкуствата заслужават подпомагане заради способността им да привличат туристи или откриват нови работни места, или да помагат за балансирането на плащанията. Разходът, включен в субсидирането на изкуствата, може да се счита за добра инвестиция, ако има добра възвращаемост. По подобен начин изкуствата могат да насърчат хората да изберат да живеят в определен град или да окуражат бизнесмени да създадат фабрика или офиси там, защото е подходящо място за живеене и работа. Този аргумент за изкуствата е сравнително нов и е прилаган от 1980 г. насам. *Изкуствата не са оценявани заради самите себе си, а заради това, че с тях може да се постигне и друга цел.*

Във ваканционни селища и особено морски курорти, местното управление осигурява значителна подкрепа на изкуствата като „инвестиция”. Театрите и забавленията имат решаваща роля за привличането на туристи и по тази причина трябва да бъдат достъпни. Този аргумент е подкрепен от факта, че притокът на туристи генерира приходи в града, оттам и местното управление оправдава направените разходи, като значима инвестиция.

Тези причини за подкрепянето на изкуствата се определят от гледната точка, че те са някак „специални” и достойни затова повече в сравнение с много други дейности, осъществявани в свободното време, включително и забавленията.

Въпреки това разискване, подчертаващо специалните преимущества от подкрепянето на изкуствата и оправдаването на субсидирането им, се забелязва повишаващ се натиск върху изкуствата да бъдат „покомерсиални през последните две десетилетия на двадесети век” (Caseyetal., 1996 г.). Особеното естество на изкуствата, с

приоритетно значение на креативността пред печалбата, води до това, че много организации за изкуства са управлявани без търговска цел и са считани за малко продуктивни. Поощряването им да бъдат по-комерсиални може да означава много неща, включително прилагане на повече управленски стратегии от бизнеса. Това също предполага намаляване на зависимостта от субсидии и разчитане повече на собствени възможности.

Не е установена конкретна форма на изкуствата или забавленията, която е характерна за **туризма** и е трудно да се определи коя би привлякла туристи и коя не. Подобни маркетингови проучвания биха могли да бъдат обект на последващи изследвания.

И не на последно място е важно да се отбележи, че основните причини за включването на туристите към определена публика могат да бъдат две. Това са решението за пътуване, за да се види конкретно представление (когато изкуствата са в „центъра“ на пътуването), и пътуване с друга цел, например пътуване по формулата „слънце-море-пясък“ или бизнес пътуване (когато изкуствата са в „периферията“ на пътуването).² Тези причини също трябва да бъдат обект на изследване от маркетинговите специалисти в туризма с цел да идентифицират възможностите за развитие на съответната туристическа дестинация.

В заключение предлагането на специализирани туристически продукти в дестинациите е една от дейностите, които се основават на възможностите за създаване и промоциране на изкуствата и забавленията от организациите, свързани с тях, както и от подкрепата на местните общности и институциите. Комплексното развитие на подобни дестинации е възможност за увеличаване притока на туристи у нас, за които рекреацията не е единствения мотив за пътуване.

Използвана литература

- Великова, Е., Планиране на територията в туризма, Научно списание на факултет „Икономика на инфраструктурата“ – УНСС „Актуални проблеми на инфраструктурата и комуникацията“, Година 1, февруари 2010, с. 83-89.
- Емилова И., Съвременни измерения на развлекателната индустрия, Сборник доклади: „Предизвикателства пред туризма през XXI век“, УНСС, Авангард Прима, С., 2012.
- Рибов, М., Туризм без граници, Конкурентно предимство в туризма, Нова Звезда, С., 2005.
- Alzua, A., J. O'Leary and A. Morrison (1998) Cultural and heritage tourism: identifying niches for international travellers. *Journal of Tourism Studies*. 9(2), 2-13.
- Ashworth, G. and J. Tunbridge (1990) *The Tourist Historic City*. London: Belhaven.
- Gnoth, J., Tourism and motivation and expectation formation, *ANNALS OF TOURISM RESEARCH* Volume: 24 Issue: 2 Pages: 283-304 Published: APR 1997
- Tosun, C, Limits to community participation in the tourism development process in developing countries, *TOURISM MANAGEMENT* Volume: 21 Issue: 6 Pages: 613-633 Published: DEC 2000
- Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, *Journal: "Science & Research"*, vol. 2, 2012.

² Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, *Journal: "Science & Research"*, vol. 2, 2012.

MARKETING RESEARCH OF SPECIALIZED PRODUCTS IN PRESENT-DAY TOURISM

Nikolai Tzonev phd

Tourism Economics, UNWE

In order to clarify the demand for specialized tourism products, marketing specialists conduct secondary, as well as primary researches about the satisfaction of the potential clients' needs of services, and the satisfaction of their moral needs. This results in analysis and forecasts.

In the foundation of these specialized products lie arts and entertainment. In most cases they are quite differentiated, so one of the main goals is to outline the most common features and to characterize the products. The differences are based on consumers' motives, which are the basis of demand and undertaking a certain activity. Visiting cultural events is an activity that is done by many people in their spare time. In tourism this factor is one of the key factors for visiting events, entertainment, travelling and recreation. A number of marketing researches concerning spare time and the experience in the industry are connected with these consumer motives.

The object of research of this article are several leading destinations which attract tourists because they offer a number events and happenings connected with arts and entertainment.

Research in this area is preceded by more general research concerning consumer preferences about spare time spending. As a result the research is deducted only to those concerning tourism and tourism activities. UK, USA and Australia are some of the most researched destination by marketers. By using secondary researches some statements and analysis are made that can be adapted to Bulgarian consumers after taking into account their specific characteristics.

According to one of the conducted researches, the most popular activities in the UK are visiting pubs, bars, restaurants etc., and going to the cinema after that. Historical buildings are visited by 23% and museums or art galleries – 19%. The people going to theatre are 19%, only 8% have attended a pop or rock concert and 7% have attended classical concerts or opera. A quarter of all adults have been to a night club or a disco during the past three months and a little more than 20% have attended a sports event (1993-1994; Central Statistical Office; the UK; 1995). Gigs obviously do not conduct a serious part of spare time spending because for the same period there have been 90 million visitations of museums and galleries and only 23 million of gigs (Casey et al., 1996).

Researches focused only on arts show the importance of each form of art. In the USA a quarter of the adults have visited a musical or a play and 16% a non-musical play in 1997 (NEA, 1998a). Jazz and classical music, opera and ballet are less preferred. Visitations of art museums and historical parts have been preferred by 33%. The consolidated number of visitations connected with arts has risen from 441 million to 604 million for 5 years (1992-1997).

In Australia, from 1998 to 1999, one in ten adults has visited a classical concert, 16% have visited a musical or have been to the theatre and 9% have been to a dance performance (Australian Statistical office, 1999). In the UK two thirds of the interviewed have been to the cinema.

For the period 1998-1999 22% of the adults in England have been to a play and 12% have been to a classical concert (Arts Council

of England, 1999). Opera, ballet, modern dance and jazz are less popular, but despite that millions of people can listen or watch live performances. The attendance of live performances in England hasn't changed significantly.

The former mentioned researches identify the visitor of events connected to arts and entertainment. The most significant number of visitations has been recorded among fairly rich, well educated and older people. In the USA "adults between 45-54 years old have the highest percentage of visitations – 7 in every 11 activities, according to the research about social activity in arts for 1997" (NEA, 1999a:3). The seven activities include classical music, opera, plays (musicals) and ballet. In this case non-musical plays, Jazz and dance performances are more popular among 18-24 years old adults. The same research shows a "connection between education and visiting cultural events. Adults, who have a bachelor or higher degree have the highest percentage of visitations of any kind of cultural events" (NEA, 1999a:6). It is also clear that from ethnical and racial point of view, the white race has the highest percentage of visitations. African American and Hispanic have less attendance in all categories excluding jazz music and "other dance performances".

The percent of visitations is the highest amongst the group with the highest income. For example, 11.6% with annual income of 10 thousand dollars or less attend musical plays, whereas 51.3% of the high class (annual income of 100 thousand dollars or more) attend musical plays. Differences for events like opera and ballet are even more drastic.

The result shows that in general, in every sort of art audience, there is a number of people different from the most common characteristics of the population. In West End theatres in London, for example, the average of the audience is 42 and over half of the people have a bachelor. Over a half of the audience consider themselves in the middle or high management levels (MORI, 1998).

The motives for attendance *are quite different, from deep relation with arts, which affects the conscious, to a getaway from*

boredom and other aspects of life (Cooper u Tower, 1992). Arts and entertainment affect the conscious and feelings, but it also calms as it is a getaway from reality.

The fore mentioned facts are active for every form of arts and entertainment. The motivation and the relation with arts in their highest form of understanding and appreciation is more commonly connected with arts, whereas rest and getaways are more commonly connected to entertainment.¹

Attendance of live performances is a more specific attraction in comparison to the entertainment at home or other recorded forms of entertainment. They are considered attractive because of the opportunity to socialize, meet other people and to be seen by other people. This is the so called "event feeling", which is absent in entertainment at home. The performance itself thrills which is due to the direct contact with the performers and the audience.

It is obvious that the choice is affected by different factors. "The accomplishment in education... is the only and the strongest factor for appreciating the high forms of art" (Heilbrun и Gray, 1993: 41). In Australia, four in every ten people with a university degree have been to theatre, in comparison to less than two in every ten people with just basic professional qualification (Australian Statistical Office, 1999). Education affects income and the job positions which have a deep relation to the visitation of cultural events but it seems that the education alone is the strongest factor. It is necessary in order of the people to be able to understand arts but it seems that this is not the only factor. In order for a person to be able to understand arts, specific knowledge is needed which helps in correctly reading the art. This process of requiring knowledge and understanding of arts is called forming "cultural basis" (Bourdieu, 1984). The art codes are defined by certain moral qualities which are attained in the family, by experience and education.

¹ Emilova I., Modern day dimensions of the entertainment industry, Collection of reports: „Challenges for tourism in the XXI century”, UNWE, Avangard Prima S., 2012

Visitation in order to hear or see **arts** is also affected by the contact with arts throughout the whole childhood. People who grew up with limited or no contact with arts are less probable to be interested in arts as adults. This means that some people feel comfortable in theatres, know what to expect and how to behave. Those who haven't been introduced to this in their childhoods, will feel the absence of the component.

Arts have begun to be associated with more educated, wealthy people. Visiting such cultural events is considered normal in this "higher" class of the society and a person should be able to cope with the pressure from the group. In other groups this isn't necessary. This identifies the different classes of the society (they have something in common) and acts as a way of limiting others (Dimaggio и Useem, 1978). In general, spare time and interest towards arts can be explained from the point of view that they are used to create connections and concrete identities (Roberts, 1981). There is an element of simplifying and exaggerating but despite that spare time does not play a key role in the forming of social identity and structure of the classes. The connection of arts to the middle class means that people attend in order to raise their status (Harland et al., 1996). Attending the highest forms of art enhances the self esteem because you are among others who are thought to be of a higher class of the society and the event is highly valued.

Providing arts and entertainment is done in several directions including:

- people: composers, screen writers, choreographers, people who create pieces of art; performers like: musicians, actors, dancers; technicians that provide light sound scene workers etc.;
- places: the places where an event is performed which includes theaters, concert halls, art centers, arenas, bars and clubs.

Every performer can be his own employer or be hired by a producers company for example orchestra or a dance ensemble. Performers and producers companies can be financed by sponsors or by government subsidies. Arts in particular depend on such additional income in order for them to be able

to survive. They are often classified as the subsidized sector. Entertainment, however, depend on the performers and on producers companies as market operating and are counting on the income from sales of tickets in order to gain profit.

In a similar way, theatres can be market based, sponsored or subsidized. One of the outstanding features of arts is the higher number of still existing non-profitable organizations and are often considered to be operating at a loss. In the UK most of the theatres outside West End belong to or are financially dependent of the local government or work without being certain that they would gain something from it. Many theatres don't earn any profit and most of them are in the buildings which belong to the local government (Audit Committee, 1991; Myerscough, 1988).

Despite the number of subsidized performers and companies in arts there are a significant amount of market operating theatres, especially in West End and Broadway, as well as in the most of the cities. Although it is more common for subsidized arts to be associated with entertainment rather than arts, they often are performed in commercial theatres. There also are several significant commercial producers companies. Apollo Group, for example owns more than twelve theatres in the UK, most of which not situated in London. Apollo was bought in 1999 by US group, SFX Entertainment. This company owns a big number of theatres on Broadway and is the biggest concert organizer in the USA. The biggest theatre owners in West End London are several companies like Really Useful Group which owns 13 theatres buying them from Stoll Moss in the year 2000. This part is owned by composer Andrew Lloyd Webber who has created "Cats", "Jesus Christ Superstar" and "The Phantom of the Opera". The integration of activities (producing and purchasing theatres) and expanding the property are a part of the main goal to reduce risk and share expenses.

Some theatres, halls and stages are "receiving" organizations. They do not produce their own events and shows and perform other producers' shows. Such objects

can develop the destination to a visitor and tourist magnet and also promote the specialized products. This method is very suitable for tourist destinations in Bulgaria. A producer company can create a play which could be performed in several "receiving" theatres in the country. The producer company can be a part of a huge organization or a small group of performers as a cooperation union. Dealing with financial issues is quite different and is achieved through different structures of risk sharing between the theatre and the producer company. Direct hiring means that the producer company pays a fee to use the theatre and takes the whole risk, and also the whole income. The guarantee is the opposite case: the theatre pays a fee to the producer company and takes the whole risk and the whole income or loss. When the resources are shared, the risk is shared. Most "receiving" theatres make short term performances of plays in comparison to the West End and Broadway where a different play is on every week or two. Such performances often travel around different theatres in the country.

The "producing" theatres are a kind of theatres that come up with original productions. They hire directors and performers, build the stage and hire people to write music or script. The producing theatre can (or not) have a repertoire of performers, who are connected to the theatre and perform in the most or in every play. Such performances, of course, can be performed by all receiving theatres.

Many art organizations depend on income sources (such as government subsidies and sponsorship) in order to survive. The England National Opera house in London had 21 million pounds of income in 1997-1998 only 7 of which came from ticket sales. The financing of The Arts Council was 12 million pounds 2 million of which came from private and other sources (Eyre, 1998). The art organizations, the Art Council (in England) and regional art events have received 45% on average of their total income from ticket sales in 1998-99 (ACE, 1999). Theatres in the USA which don't work for the profit (exempted from fees) are more than the commercial organizations (NEA, 1998). Theatres in

Germany receive even bigger subsidies than the ones in England: public theatres have received 86% of their income from a government subsidy (Feist, 1998). The exempted from fees theatres in the USA have received half of their income from the government and a quarter from private investors. The international comparison of orchestras shows that in the USA the federal and state governments have provided 6% of their total income, whereas in England the percent reaches 30% (Feist, 1998).

In the USA (In comparison with the UK) a lot more of the financing is provided by charity organizations and sponsorship by people and companies rather than by the government. The situation in the USA is a reflection of the philosophy about the role of the government, which is quite different than in Western Europe. The USA as a country is one of the most successful economies and has always approached with minimum intervention by the government. At the same time its population has always felt the need and duty to distribute its riches in a philanthropic way.

To a huge extent the justification of "non-economical" arts is the foundation of "market failure". If arts were supposed to provide for themselves commercially, the market would produce less than the necessary and the productivity would be less than the desired on a "socially optimal" level. Outside help, especially from the government, is offered in most of the industrialized countries to the performers and the places of performance (theatres, concert halls etc.). Many governments have created institutions, through which the arts are financed: Arts council of England (ACE) (found as an Arts Council of the UK in 1946), the Council of Australia (1975), Canadian Council of arts (1957), Creative New Zealand Foundation (1994) National endowment of the Arts in the USA, Federal Donation Agency, found created by a congress (1965). They all have a similar operation structure as the national or federal government gives the money but the corresponding institution makes the decision who to finance. These institutions share similar goals which are: exhibition of the

values of arts, including encouraging young artists and new forms of art, and giving access to the arts. Support is generally limited to the highest forms of art because with them there is a rising will to encourage the cultural differences and in the cases of Australia and New Zealand, for example, to treasure and stimulate the authentic arts and culture of the countries: the Aboriginal and Maori cultures.

In the UK, the local government always supports arts. It is not directly obliged to do so but it is the biggest sponsor providing nearly half of the expenses for performing arts excluding the ticket sales (Casey et al., 1996 г.). The expenses made by the local government measure up to the once made by the Council of Arts. Their cooperation is in different aspects, such as providing and operating with theatres and concert halls, financing performers and arts organizations, cooperating with local art institutions for supporting the festivals. In seaside resorts their contribution is limited. The local government provides and operates most of the theatres and concert halls outside of London and around a third of them are situated in seaside resorts (Audit Committee, 1991; Meyerschough, 1988).

The reasons for the support from the national and local government are the following:

Arts are important and deserve to survive even if they can't solely on commercial resources. Their meaning is contributed to the fact that they show the greatest creations and accomplishments of Man and their potential of improving the quality of life of those who are in contact with them. People from the audience can experience the highest intellectual and emotional experiences. "Arts by themselves are emotional experiences, through which we grow and learn about ourselves... They are not vitally important to our existence but they are its core." (Eyre, 1998: 38). „Arts are important because they “embrace”, they represent and define the sole of the civilization” (Tusa, 1999: 22).

Arts find it difficult to survive because there is a small chance of improving productivity. They also face the problem of not providing enough income in order to survive. In that case support is needed in order to encourage young talents and also to help in

the survival of already proven artists. Innovative and experimental arts are important for the “health” of arts and society, and often the focus is on subsidized theatres. The subsidized sector grants opportunities for new projects which could possibly prove to be guiding points for the future of art.

The “civilized” society is characterized in variety of activities in art and in continuous strive to create and invent. The US National foundation of arts states in its “declaration of accessories and objectives”, that “it is necessary and suitable for the federal government to help in the creation and the sustenance not only of an environment supporting the freedom of thought and imagination but also the necessary means to encourage the release of this creative talent”. The conclusion is that with the absence of such support the quality of life and the free thinking democracy would be reduced and there would be no new artistic talents.

The support is also based on the viewpoint that arts are an important part of everyone's life and the unimpeded access must be encouraged. This is the reason why support from the government is embodied in helping arts survive and the providing a better price policy with low prices. That way wider attendance of arts is encouraged. This also helps the viewpoint that arts are superior to entertainment and people would benefit more when they are in contact with them.

It is thought that arts deserve support because of their potential to attract tourists and create new working places or to help in balancing payments. The expense included in subsidizing arts can be considered a good investment if it has a good return rate. Similarly arts can encourage people to choose living in a specific city or encourage an entrepreneur to create a business because it is a good place to work and live in. This argument for arts is fairly new and has been applied since 1980. Arts aren't evaluated alone. It is also taken into account that they can be helpful in other activities.

In resorts as a whole and especially seaside resorts, the local government provides significant support to arts as an “investment”. Theatres and entertainment play an important

role in attracting tourist and because of that they must be available. This argument is supported by the fact that the tourist flows generate income for the town and so the government points out the expenses as an important investment.

Those reasons in favor of arts are defined by the viewpoint that arts are somewhat more “special” and more worthy than other spare time activities including entertainment.

In spite of this report outlining the advantages of supporting arts and justifying their subsidies one can notice the increasing pressure on arts to be “more commercial in the last two decades of the XX century” (Casey et al., 1996 г.). The peculiar nature of arts with a priority on the creativity rather than on the profit leads to the fact that many art organizations are managed without any commercial purpose and are considered as less productive. Encouraging them to be more market aimed could mean a lot of things including using more business management strategies. This also suggests a decrease in the dependency on subsidies and relying more on their own abilities.

There isn’t any particular form of art of entertainment that is specific to tourism and it is hard to which form could attract tourists and which not. Such marketing research could become an object of future research.

Last but not least it is important to note that the main reasons for including tourists to a specific audience group are two. The first one is the decision to travel in order to see a particular performance (when the arts are the “core” of the journey) and traveling with a different purpose for example “sun-sandy beaches” or a business trip (when arts are in the periphery of the journey).² These reasons must be the object of research for tourism marketing specialists in order to identify the development opportunities in a certain tourist destination.

In conclusion the supply of specialized tourist products in the destinations is one of the activities that are based on the

opportunities for creating and promoting arts and entertainment by the related organizations as well as by the local community and institutions. The complex development of such destinations is an opportunity for an increase in the tourist flow in Bulgaria for which the recreation is not the sole purpose of a journey.

Sources

Velikova E., Planning of the tourism theory. Science magazine of the “Infrastructure economics” faculty-UNWE “Current problems of the infrastructure and the communication”, Year 1, February 2010, p. 83-89.

¹Emilova I., Modern day dimensions of the entertainment industry, Collection of reports: „Challenges for tourism in the XXI century”, UNWE

Ribov, M. Tourism without borders, competitive advantage of tourism *Нова Звезда*, C., 2005.

Alzua, A., J. O’Leary and A. Morrison (1998) Cultural and heritage tourism: identifying niches for international travellers. *Journal of Tourism Studies*. 9(2), 2-13.

Ashworth, G. and J. Tunbridge (1990) *The Tourist Historic City*. London: Belhaven.

Gnoth, J., Tourism and motivation and expectation formation, *ANNALS OF TOURISM RESEARCH* Volume: 24 Issue: 2 Pages: 283-304 Published: APR 1997

Tosun, C, Limits to community participation in the tourism development process in developing countries, *TOURISM MANAGEMENT* Volume: 21 Issue: 6 Pages: 613-633 Published: DEC 2000

Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, *Journal: “Science & Research”*, vol. 2, 2012.

² Ianeva, M., The influence of art on the development of the travel agency product, article, *Journal: “Science & Research”*, vol. 2, 2012.

НАСОКИ ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА В ЛОГИСТИЧНАТА КОМПАНИЯ

ас. Камен Луканов

Катедра „Стопанска логистика“, УНСС

Резюме

Успешното развитие на логистичната фирма и ефикасното изпълнение на поставените цели и задачи могат да бъдат постигнати само чрез ефективно управление на персонала и уеднаквяване на неговите интереси и стремежи с интересите и целите на фирмата. В настоящата статия са изяснени основните особености на персонала на логистичната компания, разгледани са производителността на труда, методите за изчисляването ѝ, разкрити са насоки за повишаване на производителността на труда.

Логистиката придобива все по-голяма популярност и едно от най-динамично развиващите се направления в съвременния етап на икономическото развитие. Логистиката може да се разглежда както като управленска концепция, така и като област на фирменото управление. Тя се състои в интегрирано и научно обосновано управление на дейностите по снабдяване, операции и дистрибуция, с основна цел осигуряване на необходимото ниво на обслужване на клиентите с минимални, но разумни общи разходи¹. Една от водещите тенденции в областта на логистиката е аутсорсингът на логистичните дейности, т.е. възлагането им за изпълнение на външни изпълнители, които най-общо можем да наречем логистични компании. Съвкупността от логистични компании, действащи в рамките на дадена икономика, формират логистичния сектор на стопанската система. За разлика от другите отрасли в икономиката, за него е характерно, че той²:

- извършва специфична дейност –

„произвежда“ логистични услуги;

- разполага със специфична материална база – предимно транспортни и складови средства, товарно-разтоварна и манипулационна техника и др.;

- използва персонал със специфична квалификация.

Персоналът на логистичната компания може да се определи като организирана и структурирана съвкупност от хора, притежаващи определени знания и умения, придобити в резултат на обучение и натрупан практически опит³. Той трябва да бъде достатъчен, със съответстваща професионална квалификация и възрастова структура. Наред с това трябва да се организира и ефективното му използване.

В нашата страна професионалната и длъжностната структура на персонала се определя от „Национална класификация на професиите и длъжностите в Република България“ (НКПД). Тя позволява по-доброто изучаване, анализиране, управление и регулиране на трудовите отношения на заетия персонал. Структурата ѝ се състои от четири йерархични равнища: клас, подклас, група и единична група, представени в Таблица 1.

Главният критерий за класификацията на персонала са изпълняваните основни трудови функции. Класификацията се използва за целите на планирането и отчитането на персонала, зает в логистичните компании, а също така и в останалите отрасли на икономиката⁴.

¹ Димитров, П., Толев, М., Тодоров, Ф., Величкова, Е., Корбанколева, И., Логистични системи, УИ „Стопанство“, С., 2010.

² Пак там.

³ Василев, Е., Управление на персонала в транспорта, УИ „Стопанство“, С., 2008.

⁴ За повече подробности виж: http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/Classifics/NKPD-2011_1-928.pdf

Таблица 1

Брой на групировките в йерархичните равнища на НКПД

Клас	Под-класове	Групи	Единични групи
1 Ръководители	4	11	31
2 Специалисти	6	27	92
3 Техници и приложни специалисти	5	20	84
4 Помощен административен персонал	4	8	29
5 Персонал, зает с услуги за населението, търговията и охраната	4	13	40
6 Квалифицирани работници в селското, горското и рибното стопанство	3	9	18
7 Квалифицирани работници и сродни на тях	5	14	66
8 Машинни оператори и монтажници	3	14	40
9 Професии, неизискващи специална квалификация	6	11	33
0 Професии във въоръжените сили	3	3	3
Общо групировки в НКПД-2011 – 619	43	130	436

Източник: Министерство на труда и социалната политика,
<http://www.mlsp.government.bg/class1/store/listclass.asp>

През последните години в глобалната световна икономика се формира специфичен международен пазар на труда. Конкуренспособността на този пазар зависи не от богатствата на компаниите в отделните страни, а от стойността, която те добавят в глобалната икономика. Очертава се тенденцията най-печеливш да е онзи бизнес, който е свързан с обслужване на уникалните нужди на отделните потребители. Този бизнес, наречен високостойностен, не може да бъде лесно повторен от конкурентите с масово производство. Във високостойностната логистична компания най-ценен актив е квалификацията на ключовите кадри за решаване и откриване на стратегически проблеми, а не толкова машините и съоръженията. Тези компании предлагат логистични услуги свързани не само с физическото движение на материалните потоци (транспортни услуги), съхранението (складови услуги), информационни и финансови услуги, но и услуги свързани с доработката и подготовката за потребление на стоките – услуги, добавящи стойност, като: окрупняване, раздробяване, комплектоване на партии; опаковане, разопаковане, преопаковане; етикетироване; нарязване, разкрояване, заготовка, сглобяване, монтаж, инсталиране и др.⁵

Производителността на труда характеризира ефективността от използването на човешкия труд при осъществяване дейността на логистичната компания. Тя бива индивидуална, която характеризира ефективността на живия труд, изразходван в логистичната компания, отрасъла, индустрията и цялото народно стопанство, и обществена, която на национално равнище най-често се измерва с отношението на произведения национален доход към работната сила, ангажирана в производството.

Равнището на индивидуалната производителност на труда се измерва с количеството на продукцията, падащо се на единица отработено работно време, или с количеството необходимо работно време за производството на единица продукция. Да се

⁵ Димитров, П., Толев, М., Тодоров, Ф., Величкова, Е., Корбанколева, И., Логистични системи, УИ „Стопанство“, С., 2010.

увеличи индивидуалната производителност на труда значи да се намали разходът на жив труд за производството на единица продукция. Следователно разходът на работно време е мярката, която характеризира равнището на производителността на труда.

Значението на нарастването на производителността на труда намира израз и в снижаването на себестойността на продукцията и повишаване на рентабилността на производството.

Производителността на труда в логистичната компания се характеризира предимно с два показателя⁶:

1. Средна изработка. Измерва се с отношението на произведената продукция към отработеното работно време, което се определя със средносписъчния брой на персонала (или по категории), отработените човекодни или човекочасове. В практиката понятията средна изработка и производителност на труда се употребяват едновременно.

2. Трудоемкост на продукцията. Представлява отношение на отработеното работно време към количеството на произведената продукция.

Средната изработка и трудоемкостта на продукцията са двата показателя, които характеризират производителността на труда. Те са взаимно зависими. Ако е известен единият, от него може да се определи другият и обратно.

В зависимост от начина на измерване на обема на продукцията на логистичната компания различаваме два метода за изчисляване на производителността на труда: натурален и стойностен.

Натуралният метод показва количеството на продукцията в натурален израз, който се пада за единица отработено време. Това могат да бъдат например: количеството на обработените товари в складовете, изразено в тонове, килограми, брой опаковки и/или транспортни единици; брой на преместените/придвижените палета; брой на операциите за товарно-разтоварни дей-

ности; изминати километри или тонкилометри и т.н. Той е лесен за усвояване (в това се състоят неговите предимства), но е с ограничени възможности за приложение. Разширяването на приложението на този метод е възможно чрез прилагане на условно-натурални измерители за обема на продукцията.

Стойностният метод е най-широко разпространен метод за определяне на производителността на труда. Обемът на продукцията се изчислява с показателите нетен приход от продажби и брутен вътрешен продукт. Повечето логистични компании изчисляват производителността на труда по този начин. Недостатъците на метода се обясняват с несъпоставимостта при определяне обема на продукцията в стойностен израз. За да се избегне този недостатък трябва да се използват съпоставими цени. Върху производителността на труда влияние оказват равнището на цените, асортиментът, трудоемкостта на изделията, възприетата логистична схема и структурата на предприятието.

В зависимост от измерителя на работното време различаваме часова, дневна и периодична (месечна, тримесечна, годишна) производителност на труда.

Часовата производителност на труда е отношение на количеството на продукцията произведена за определен период към отработените човекочасове за същия период. За отработен човекочас се смята действително направеният разход на труд от един работник за един час. Престоите не се вземат под внимание. Часовата производителност на труда зависи от следните обективни и субективни фактори: внедряване на нова техника и технология, организация на снабдяването, производството, транспорта и труда, степен на използване на производствените мощности и квалификация на кадрите.

Дневната производителност на труда се определя с отношението на количеството на произведената продукция за определен период от време към отработените за същия период човекодни. За отработен човекоден се смята самото явяване на работа. Работникът може да отработи един час и

⁶ Лейзиър, Е., Гибс, М., Икономика на персонала, Изд. „Класика и Стил“, 2009.

след това да напусне работа – това се смята за отработен човекоден; може да отработи 9 или 10 часа – това също се смята за отработен човекоден. Дневната производителност на труда зависи от равнището на часовата производителност на труда и средната продължителност на работния ден. Средната продължителност на работния ден може да се намери, като отработените човекочасове се разделят на отработените човекодни. Съкращаването на вътрешносменните престои е резерв за увеличаване на производителността на труда. Дневната производителност може да се получи, като часовата производителност се умножи по средната продължителност на работния ден.

Периодичната производителност на труда (месечна, тримесечна, годишна) се изчислява като съотношение на количеството на продукцията към средносписъчния брой на персонала (за знаменател може да се вземе и средносписъчният брой само на производствените работници). Равнището ѝ е в определена връзка с часовата и дневната производителност. Тя може да се получи и като произведение от равнището на часовата производителност на труда по средната продължителност на работния ден и по отработените дни средно от едно лице от персонала. Броят на работните дни, които отработва един работник или едно лице от персонала, може да се получи, като отработените човекодни се разделят на средносписъчния брой на работниците или на целия персонал. Работните дни, които може да отработи средно едно лице от персонала, зависи от целодневните престои независимо от породилите ги причини. Да се увеличи периодичната производителност значи да се увеличи часовата производителност на труда и да се съкратят вътрешносменните и целодневните престои.

Производителността на труда може да се характеризира и с показателя трудоемкост. Единица измерител на трудоемкостта на продукцията е човекочасът, човекодният или средносписъчният брой на персонала.

В зависимост от мястото и характера на разходите за труд се различават следните видове трудоемкост:

- технологична трудоемкост на про-

дукцията – тя включва сумата на разходите на труд на основните работници за производството на единица продукция независимо от формите и системите на заплащане на техния труд;

- трудоемкост на обслужването – включва разходите на труд на спомагателните работници от основните и спомагателните цехове за производството на единица продукция;

- производствена трудоемкост – представлява сумата на технологичната трудоемкост и трудоемкостта на обслужването;

- трудоемкост на управлението – включва разходите за труд на цеховото и общозаводското управление за единица продукция;

- пълна трудоемкост – включва всички разходи за труд, направени от основните и спомагателните работници, а също и разходите на труд на административно-управленския персонал пресметнати на единица продукция.

В зависимост от предназначението на трудоемкостта на продукцията тя е фактическа – показва действителните разходи на труд за производството на единица продукция за определен период, и нормативна – формирана като сума от разходите на труд, изчислени по норми за определен период.

За увеличаване производителността на труда в логистичната компания има много и най-различни пътища. За да се изучат по-систематизирано, вниманието трябва да се насочи за издирване на резерви главно в две направления: намаляване на трудоемкостта на продукцията и подобряване използването на фонда на работното време на персонала.

По-доброто познаване на фонда на работното време може да се постигне чрез свеждане до минимум на вътрешносменните и целодневните престои. Особено при управлението на транспортните дейности на логистичната компания са налице специфични особености, произтичащи от характерните черти на транспорта и от естеството на транспортния процес, при който всеки един престой се счита за загуба. Работното време на персонала в транспорта

се характеризира със свои специфични особености, намиращи израз главно в организацията и използването на труда на заетите в транспорта служители. Тази специфика предполага прилагането на различни форми на организация на работното време. Особено важни са планирането и организацията на работното време на водачите на транспортните средства, които разкриват основните възможности за намаляване на престоите и оптимизиране използването на подвижния състав на логистичната фирма, което в крайна сметка води до цялостно повишаване ефективността на транспортната дейност.

За логистичните компании е характерно наличието на лимитиращи фактори при извършване на транспортните дейности, които ръководителят на транспортната дейност трябва да отчита при организиране на товарите, планиране на маршрутите на движение и при изготвяне графици на шофьорите. Това основно са законовите разпоредби по отношение на времето за управление, прекъсванията на управлението, дневните и седмичните почивки на водачите на транспортни средства; забрани за движение по пътищата в определени дни и часови интервали; забрани в зависимост от метеорологичните условия и др. Например за автомобилният товарен и пътнически транспорт времето за управление, прекъсванията на управлението, дневните и седмичните почивки на водачите се урежда с Регламент (ЕО) №561/2006 на Европейския парламент. В него ясно е посочен обхвата, дефинирани са изискванията към екипажите, времето за управление, прекъсванията на управлението, дневните и седмичните почивки на водачите, както са посочени и отговорностите на компанията, извършваща автомобилни товарни и/или пътнически превози. Най-важните елементи, които задължително трябва да се познават са следните⁷:

1. Управление на ППС. Дневното време за управление не следва да надхвърля девет часа. Независимо от това дневното време за управление може да бъде удължено до мак-

симум десет часа не повече от два пъти седмично. Седмичното време на управление не трябва да надвишава петдесет и шест часа и не трябва да води до надвишаване на максималната продължителност на работната седмица, определена в Директива 2002/15/ЕО. Общото време на управление през всеки две последователни седмици не трябва да надвишава деветдесет часа.

2. Непрекъсната почивка. След период на управление от четири часа и половина водачът ползва непрекъсната почивка по време на работа от поне четиридесет и пет минути, освен ако не ползва почивка. Тази почивка по време на работа може да бъде заменена с почивка по време на работа от поне петнадесет минути, последвана от почивка по време на работа от поне тридесет минути, като двете почивки са разпределени през периода по такъв начин, че разпоредбите на първи параграф да бъдат спазени.

3. Време за почивки. Водачът ползва дневни и седмични почивки. За всеки период от двадесет и четири часа след края на предходната дневна почивка или седмична почивка водачът трябва да е ползвал следващата дневна почивка. Ако частта от дневната почивка, която попада в този двадесет и четири часов период, е поне девет часа, но е по-къса от единадесет часа, въпросната дневна почивка се разглежда като намалена дневна почивка. Дневната почивка може да бъде удължена до нормална седмична почивка или намалена седмична почивка. Водачът може да има най-много три намалени дневни почивки между всеки две седмични почивки.

Важно е да се отбележи, че този Регламент се прилага към автомобилен превоз от всички превозвачи от европейската Общност, когато превозите са изцяло на територията на Общността⁸:

- на стоки, когато максимално допустимата маса на превозното средство, включително всяко ремарке или полуремарке, надхвърля 3,5 тона или
- на пътници с превозни средства, които са конструирани или трайно адаптирани за

⁷ Регламент (ЕО) № 561/2006 на Европейския парламент

⁸ Регламент (ЕО) № 561/2006 на Европейския парламент

превоз на повече от девет лица, включително водача, и са предназначени за тази цел.

Доброто познаване на нормативната уредба позволява по-рационално планиране на транспортните дейности на логистичната компания, свеждане до минимум на престои-те и оттам по-ефективно използване на подвижния състав по време и по мощност.

Резервите по отношение на вътрешносменните и целодневните престои са ограничени във времето, но въпреки това те са съществени. Това може да се види от следният пример (вж. табл. 2).

Таблица 2

Баланс на работното време на служител

Показатели	Предходна година	Текуща година
Календарни дни в годината	365	365
Празнични и почивни дни	104	104
Номинален фонд в дни	261	261
Неотработени дни		
Целодневни престои	1	1
Редовен отпуск	19	20
Отпуск по майчинство	14	13
Отпуск по болест	10	7
Други неявявания, разрешени по закон	1	1
Разрешение на администрацията	2	1
Неуважителни причини	1	1
Общо неизползвано време в дни	48	44
Отработени часоводни (ефективен фонд работно време)	213	217
Средна продължителност на работния ден в часове	7,3	7,5
Фонд работно време за един работник в часове	1 535	1 628

Забележка: данните в таблицата са примерни.

Данните в таблицата показват, че както целодневните престои, така и вътрешносменните престои са високи. В рамките на работния ден се губи около 30-40 минути средно на един работник. Например в Япония, САЩ и Германия тези загуби са в порядъка на около 10 минути.

Резервите и факторите, свързани с намаляване на трудоемкостта, са практически неограничени, тъй като е неограничена творческата мисъл за създаване на нови усъвършенствани машини, апарати, технологии и непрекъснато подобряване организацията на производството и труда. Намаляването на трудоемкостта на продукцията зависи главно от внедряването на нова посъвършена техника и технология. Частичната и комплексна механизация и автоматизация на трудовите процеси също намалява разходите на труд за производството на единица продукция.

Подобряване организацията на процесите и труда е съществен фактор за увеличаване производителността на труда при по-малък разход на капитални вложения. Ето защо се налага да се изследват и анализират всички процеси, организацията на труда и управлението. При анализа на производителността на труда в логистичната компания е задължително да се установи дали е запазена закономерността темпът на нарастване на производителността на труда да изпреварва темпа на неговата капиталовъоръженост. Зависимостта между тях може да се опише най-добре чрез уравнение на права:

$$y = a + bx,$$

където: y е производителността на труда;
 x — капиталовъоръженост на труда;
 a и b са параметрите на регресионното уравнение.

Връзката между двата показателя се изчислява чрез коефициента на корелация по формулата:

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

Коефициентът на корелация показва теснотата на връзката между капиталовъоръжеността на труда и неговата производителност. Необходимо е обаче числено да се покаже зависимостта на повишаване на производителността на труда от увеличаването на капиталовъоръжеността на труда. За тази цел се използва приведеното по-горе уравнение на права линия. Например, нека да предположим, че явният му вид е $y = -2,5 + 3,55x$. Това показва, че с повишаване на капиталовъоръжеността на труда с 1000 лв. производителността на труда нараства с 3550 лв., следователно капиталовъоръжеността на труда заема важно място сред влияещите фактори.

За усъвършенстване на организацията на труда в развитите страни, както и предимно в големите международни логистични компании у нас се използва системата „точно навреме“. Целта на тази система е да се създаде гъвкава организация на труда, в резултат на което да се осигури ритмичност на доставките, производството и дистрибуцията и да се сведат до минимум необходимите производствени запаси. Отделните работни места, цеховете и производствените участъци получават толкова материали, колкото им са необходими. Наличието на повече материали на работните места се счита за загуба. Проектирането на системата „точно навреме“ се движи в посока обратна на производствения процес. Започва се от изхода и се върви назад. В този ред се планира и определя и потребността от материали.

Не по-малко важна роля за увеличаване на производителността на труда в логистичните компании принадлежи на системите за стимулиране на персонала. Тези системи са свързани основно с мотивацията на отделните личности. Управлението на пер-

сонала трябва да се осъществява по начин, който да стимулира всички служители да участват и работят съзнателно за постигането на общата цел. Човешките ресурси са най-важните активи, които притежава една организация и тяхното ефективно управление е ключът към нейният успех, а успехът е възможен само ако политиката и процедурите на управление са тясно свързани и допринасят за постигането на стратегията и целите на фирмата. Не на последно място, фирмената култура и ценности, климатът в колектива и произтичащото от това управленско поведение играят важна роля и трябва непрекъснато да се подобряват и усъвършенстват.

Литература

- Димитров, П., Толев, М., Тодоров, Ф., Величкова, Е., Корбанколева, И., Логистични системи, УИ „Стопанство“, С., 2010.
- Jonsson, P., Logistics and Supply Chain Management, McGraw-Hill, 2008.
- Василев, Е., Управление на персонала в транспорта, УИ „Стопанство“, С., 2008.
- Coyle, J., Bardi, E., Langley, C., The Management of Business Logistics, South-Western, 2003.
- Чаушев, А., Управление на персонала, УИ „Стопанство“, С., 1999.
- Интернет страница на Министерство на труда и социалната политика.
- Кодекс на труда, доп., ДВ., бр.1, 2014г.
- Нормативни актове на Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията.
- Регламент (ЕО) № 561/2006 на Европейския парламент.
- www.aebtri.com

DIRECTIONS TOWARDS INCREASING LABOUR PRODUCTIVITY IN THE LOGISTIC COMPANY

Assistant Kamen Lukanov, Ph.D.

Department „Business Logistics“, UNWE

Abstract

The successful development of the logistics company and the efficient fulfillment of set targets and goals can be achieved only by effective management of the personnel and equalizing its interests and aspirations with the interests and goals of the company. This paper explains basic characteristics of the logistics company's personnel, examines the labor productivity, methods for its calculation and also reveals directions for increasing labor productivity.

Logistics attains much greater significance and it is one of most dynamically developing directions in the current stage of economic development. Logistics may be considered as a managing concept, as well as a sphere of company management. It consists of integrated and scientifically grounded management of activities such as supplying, operations and distribution with the main goal to provide a necessary level of customer service with minimum, but reasonable expenses.¹ One of the leading tendencies in the field of logistics is outsourcing of logistic activities, i.e. their assigning to external executors, which in general we may name as logistic companies. The aggregation of logistic companies operating within borders of a given economy forms the logistic sector of the economic system. Unlike the other branches of the economy, for it is specific that it:²

- performs a specific activity – “produces” logistic services;

- possesses specific necessary equipment – mainly transport and warehouse devices, loading/unloading and processing equipment and etc.;

- uses personnel with specific qualification.

The logistics company personnel can be defined as an organized and structured aggregation of people, possessing exact knowledge and skills, acquired as a result of education and accumulated training in practice.³ It must be sufficient, with corresponding professional skills and age structure. At the same time, its effective utilization also has to be organized.

In our country, the professional and appointments structure of personnel is defined by “National classification of professions and appointments in Republic of Bulgaria” (NCPA). It allows better examination, analysis, management and regulation of labor relations of employed personnel. Its structure consists of four hierarchical levels: class, sub-class, group and single group, revealed in Table 1.

The major standard for classification of personnel is the fulfillment of primary labor functions. Classification is used for the purposes of planning and reporting of personnel, occupied in logistic companies, as well as in the other economic sectors.⁴

During the past years, in the world global economic system has developed a specific international labor market. Its competitiveness depends not on the wealth of companies in different countries, but on the value that they

¹ Dimitrov, P., Tolev, M., Todorov, Ph., Velichkova, E., Korbankoleva, I., Logistic systems, “Stopanstvo”, S., 2010.

² There again.

³ Vassilev, E., Personnel management in transport, “Stopanstvo”, S., 2008.

⁴ For more details look at:
http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/Classifications/NKPD-2011_1-928.pdf

Table 1
Number of groupings in hierarchical levels of на NCPA

Class	Sub-classes	Groups	Single groups
1 Leaders	4	11	31
2 Specialists	6	27	92
3 Technicians and applied specialists	5	20	84
4 Auxiliary administrative personnel	4	8	29
5 Personnel occupied with services for population, commerce and security	4	13	40
6 Qualified workers in agricultural, forestry and fishing industry	3	9	18
7 Qualified and related to them workers	5	14	66
8 Mechanical operators and fitters	3	14	40
9 Professions not requiring special qualification	6	11	33
0 Professions in armed forces	3	3	3
Total groupings in NCPA -2011 – 619	43	130	436

Source: Ministry of labor and social politics, <http://www.mlsp.government.bg/class1/store/listclass.asp>

add to the global economic system. A tendency can be observed that the business that is related to servicing the unique needs of particular customers is the most profitable ones. This business, called highly valuable, could not be easily repeated by competitors with mass production. In the highly valuable logistic company, the most precious asset is the qualification of key personnel for solving and identifying of strategic issues, rather than the machines and equipment. These companies offer logistic services connected not only with physical movement of the material flows (transport services), stock-keeping (warehouse services), information and

financial services, but also with services in relation to finishing and preparation of goods for consumption – services that add value such as: scale-enlarging; labeling; cutting up; cutting out; preparation for the manufacturing process; assembling; mounting; installation, etc.⁵

Labor productivity characterizes the effectiveness from using human labor during implementation of logistic company's activities. It can be divided in two types. The first one is individual labor productivity, which characterizes the effectiveness of live labor, spent in the logistic company, the branch, the industry and in whole country's economy. The second type is the public one, which on national level is most often measured by the ratio of produced national income towards working labor, occupied in production.

The level of individual labor productivity is measured by the quantity of production, falling on one unit of worked off working time or with the needed quantity of working time for production of one unit of production. To be increased individual labor productivity means that the consumption of live labor for production of single unit of production has to be decreased. Therefore, consumption of working time is the measure that characterizes the level of labor productivity.

The significance of increasing labor productivity also finds sense in decreasing cost price of production and increasing profitability of production.

The labor productivity in the logistic company is characterized mainly by two indicators:⁶

1. Average workmanship. It is measured by the relationship between manufactured production towards worked off working time, which is defined by the average registered number of personnel (or by categories), worked off man-days or man-hours. In practice the concepts average workmanship and labor productivity are used as synonymous.

2. Labor capacity of production. It represents the relationship between worked off

⁵ Dimitrov, P., Tolev, M., Todorov, Ph., Velichkova, E., Korbankoleva, I., Logistic systems, "Stopanstvo", S., 2010.

⁶ Leiziur, E., Gibs, M., Personnel Economy, "Classics and Style", 2009.

working time towards quantity of manufactured production.

Average workmanship and labor capacity of production are the two indicators that characterize labor productivity. They are mutually dependent. If one of them is known, the other could be determined from it and vice versa.

In regard to the way of measurement of production volume in logistic company we can observe two methods for calculation of labor productivity: pure and value method.

The pure method reveals quantity of production in natural expression, which belongs to a single unit of worked off time. For example, these could be: quantity of processed goods in warehouses, expressed in kilograms, number of packagings and/or transportation units; number of shifted/moved pallets; number of operations for loading and unloading activities; travelled kilometers or ton kilometers, etc. It is easy for assimilating (in this consist its advantages), but it is with limited possibilities for applying. Extending the applying of this method is possible by putting into practice condition-pure dimensions for the production volume.

The value method is most widely used for defining labor productivity. Production volume is calculated by the indicators net sales income and gross domestic product. Most of the logistic companies calculate the labor productivity in this way. The disadvantages of this method are explained with the non-comparing capabilities in defining the production volume in value expression. In order this disadvantage to be avoided comparable prices has to be used. Influence on the labor productivity has the level of prices, assortment, labor capacity of goods, and perceived logistic structure of the company.

In regard to the measure of working time, we differ hourly, daily and periodic (monthly, three monthly and yearly) labor productivity.

Hourly labor productivity is a relationship of manufactured production quantity for a certain period towards worked off man-hours for the same period. As a worked off man-hour is considered the actual waste of labor by a worker for one hour. The idle times are not considered. Hourly labor productivity depends on the following objective and subjective factors: imple-

mentation of new technics and technology, organization of procurement, production, transport and labor, extent of production capacity usage and qualification of personnel.

Daily labor productivity is defined by the relationship of the quantity of manufactured production for a certain time period towards worked off man-days for the same period. For worked off man-day is considered only the presence at workplace. The worker could work off one hour and then leave the working place – this is considered as a worked off man-day; it could work off 9 or 10 hours – this also is considered as a worked off man-day. Daily labor productivity depends on the level of hour labor productivity and average duration of the working day. The average duration of the working day could be found as the worked off man-hours are divided by the worked off man-days. Shortening of inter-shift idle times is a reserve for increasing the labor productivity. Daily productivity could be defined as the hourly productivity is multiplied by the average duration of working day.

Periodic labor productivity (monthly, three-monthly, yearly) is defined as a relationship between the production quantity and the average registered number of personnel (as a denominator could also be used the average registered number only of production workers). Its level is in specific relation with hourly and daily productivity. It can be defined and as a multiplication of the level of hourly labor productivity by the average duration of a working day and by worked off days average from one staff member. The numbers of working days, which one worker or one staff member works off can be defined as worked off man-days are divided by the average registered number of workers or of the whole personnel. Working days, which one person can work off depends on full days idle time, no matter the cause. Increasing periodic productivity means increasing hourly labor productivity and decreasing inter shift and full day idle times.

Labor productivity could be characterized also by the indicator labor consumption. A single measurement unit of labor consumption is man-hour, man-day, or average registered number of personnel.

In relation of the place and characteristic

of labor expenditures, the following types of labor consumption are distinguished:

- technological labor consumption – it includes the sum of labor expenses of main workers for production of a single unit production nevertheless of types and systems for their remuneration;
- labor consumption of service – includes labor expenditures of auxiliary workers from main and auxiliary branches for production of a single production unit;
- productivity consumption – includes all expenditures for labor, done by main and auxiliary workers and also the labor expenses of administrative-management personnel calculated on a single production unit.

In regard to its purpose, labor consumption of production could be real – shows the real labor expenses for a single unit production for a certain period, and normative – formed as the sum of labor expenditures calculated by norms for a certain period.

There are many and different ways for increasing the labor productivity in the logistic company. In order to be examined more systematically, attention should be focused on finding reserves mainly in two directions: minimizing labor consumption of production and improving the working time fund of personnel.

Better understanding of working time fund could be achieved by bringing to minimum inter shift and full day idle times. Especially in the management of transport activities in the logistic companies there are specifics due to the characteristic features of transport and from the essence of the transportation process, in which every single idle time is considered as a loss. Working time of personnel engaged in transport is characterized with its own specific characteristics, making sense mainly in management and utilization of labor of employed personnel. These specifics suppose applying of different types of working time organization. Especially important are planning and management of working time of drivers, which reveal the main possibilities for minimizing of idle times and optimizing usage of vehicles of logistic company, which finally leads to the total increase of transport activities effectiveness.

For logistic companies, it is specific to

have limiting factors during transport activities, which transport manager have to bear in mind when organizing loads, routes planning and when drivers schedule is prepared. These are mainly the law decrees in regard to drivers driving time, interception of driving, daily and weekly rests of vehicle drivers; prohibitions for roads passing through in predefined days and hour intervals; limitations due to weather conditions and etc. For example for road freight and passenger transport the time for driving, interception of driving, daily and weekly rests of vehicle drivers is regulated by Regulation (EC) No 561/2006 of the European Parliament and of the Council. In it, the scale is clearly stated, defined are the requirements towards crews, driving time, interception of driving, daily and weekly rests of vehicle drivers, as well as the responsibilities of the company, performing road freight and/or passenger transport, are stated. The most important parts, which are mandatory to be acquainted with, are the following:

Vehicle driving. Daily driving time shall not exceed nine hours. However, the daily driving time may be extended to at most 10 hours not more than twice during the week. The weekly driving time shall not exceed 56 hours and shall not result in the maximum weekly working time laid down in Directive 2002/15/EC being exceeded. The total accumulated driving time during any two consecutive weeks shall not exceed 90 hours.

Uninterrupted break. After a driving period of four and a half hours a driver shall take an uninterrupted break of not less than 45 minutes, unless he takes a rest period. This break may be replaced by a break of at least 15 minutes followed by a break of at least 30 minutes each distributed over the period in such a way as to comply with the provisions of the first paragraph.

Rest periods. A driver shall take daily and weekly rest periods. Within each period of 24 hours after the end of the previous daily rest period or weekly rest period a driver shall have taken a new daily rest period. If the portion of the daily rest period which falls within that 24 hour period is at least nine hours but less than 11 hours, then the daily rest period in question shall be regarded as a reduced daily

rest period. A daily rest period may be extended to make a regular weekly rest period or a reduced weekly rest period. A driver may have at most three reduced daily rest periods between any two weekly rest periods.

It is important to notice that this Regulation is applied to carriage by road transport for all carriers in European Union, when carriage is performed within the Community:

- of goods where the maximum permissible mass of the vehicle, including any trailer, or semi-trailer, exceeds 3,5 tons, or
- of passengers by vehicles which are constructed or permanently adapted for carrying more than nine persons including the driver, and are intended for that purpose.

The good knowledge of legal regulations allows more rational planning of transport activities of logistic company, setting to zero idle times and from there more efficient utilization of rolling stock by time and by capacity.

Reserves in regard to inter shift and full day shift idle times are limited in time, but nevertheless they are essential. This may be seen from the following example (see Table 2).

Table 2

Balance of working time of an employee

Indicators	Previous Year	Current Year
Calendar days in year	365	365
Holidays and rest days	104	104
Nominal fund in days	261	261
Non-worked off days		
Full day idle times	1	1
Regular vacation	19	20
Maternity leave	14	13
Illness absence	10	7
Other non-work reporting, permitted by law	1	1
Permits by administration	2	1
Irrelevant reasons	1	1
Total non-used time in days	48	44
Worked off men-days (effective working time fund)	213	217
Average duration of working day in hours	7,3	7,5
Working time fund for one employee in hours	1 535	1 628

Note: data in the above table is given as an example.

Data in table reveal that as full-day idle times, as well as inter-shift idle times are high. Within the working day are lost around 30-40 minutes average of one worker. For example in Japan, USA and Germany these losses are in the extent of around 10 minutes.

Reserves and factors connected with diminishing labor consumption are in practice unlimited because the creative work is unlimited for inventing new machines, installations, technologies and continuous improvement of production organization and labor. Decreasing of labor consumption of production depends mainly on implementation of new and more perfect equipment and technology. Partial and general mechanization and automation of labor processes also decreases labor expenses for production of a single unit production.

Improving organization of labor processes is an essential factor for increasing labor productivity with less capital expenses. That's why it is necessary to be examined and analyzed all processes, labor organization and management. During analysis of labor productivity in logistic company, it is mandatory to be determined if the objective the rate of labor productivity increasing to go ahead of its rate of capital equipment is respected. The relationship between these could be best described by a straight line equation:

$$y = a + bx,$$

where: y is labor productivity;

x – labor capital equipment;

a and b are the parameters of regressive equation.

The relationship between the two indicators is calculated by coefficient of correlation by the formula:

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

The correlation coefficient reveals the narrowness connection between labor equipment and its productivity. However, it is necessary numerically to be revealed the dependence of increasing labor productivity on increasing of labor capital equipment. For this

purpose, the written above equation of a straight line is used. For example, let us assume that its evident appearance is $y = -2,5 + 3,55x$. That shows that with increasing of capital equipment of labor with 1000 BGN the labor productivity increases with 3350 BGN, therefore labor capital equipment takes an important place among depending indicators.

For making perfect labor organization in developed countries, as well as in huge international logistic companies in our country, the "just in time" system is used. The purpose of this system is to create flexible labor organization, which will result in ensuring rhythmic supplying, production and distribution and needed production stocks to be set to zero. The independent working places, departments, and production areas receive as much materials as they are needed. The presence of more materials is treated as a loss. The designing of "just in time" system moves in direction opposite to production process. It starts from ending process and moves backward. In this order materials requirement is planned and defined.

Not less important part for increasing labor productivity in logistic companies belongs to the systems of personnel motivation. These systems are mainly connected with motivation of particular individuals. Personnel management has to be accomplished by such a way that stimulates all employees to participate and work conscientiously for achieving the common goal. Human resources are the most important assets which belong to an organization

and their effective management is the key for its success, but this success is only possible if the politics and procedures of management are narrowly connected and contribute for achieving company's strategy and goals. Not on last place, the company's culture and values, team climate and evolving from this managing attitude are essential and need to be improved and perfected continuously.

Bibliography

- Dimitrov, P., Tolev, M., Todorov, Ph., Velichkova, E., Korbankoleva, I., Logistic systems, "Stopanstvo", S., 2010.
- Jonsson, P., Logistics and Supply Chain Management, McGraw-Hill, 2008.
- Vassilev, E., Personnel management in transport, "Stopanstvo", S., 2008.
- Coyle, J., Bardi, E., Langley, C., The Management of Business Logistics, South-Western, 2003.
- Chaushev, A., Personnel management, "Stopanstvo", S., 1999.
- Internet site of Ministry of labor and social politics.
- Labor code, Upd., Official Gazette, number 1, 2014.
- Normative acts from Ministry of transport, information technology and communications.
- Regulation (EC) No 561/2006 of the European Parliament.
- www.aebtri.com

СТРАТЕГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ЗАПЛАХИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Докторант: Нешо Малчев

*Катедра „Национална и регионална сигурност”
Университет за Национално и световно стопанство*

Нека преди да използваме термина „сигурност“ се запознаем с неговата етимология. Тя има много измерения и значения, като увереност, положителност, безопасност, липса на опасност. От своя страна сигурен означава верен, надежден. Затова не случайно хората свързват сигурността с човек или институция, инстанция, ръководство, организация, коалиция, съюз, които заслужават доверие. В общия контекст на концепцията за сигурността заплахата е реално или потенциално действие или процес, които ако не бъдат управлявани, могат да предизвикат значителни загуби на установени ценности или направо да унищожат обекта на заплахата. В съответствие с това определение заплахите могат да бъдат класифицирани като реални, потенциални, непосредствени, мащабни, частични и т.н.

Целите на стратегическия анализ на тези заплахи е определяне на политиката за сигурност. Последната може да бъде постигната с помощта на широк кръг от средства. Тяхното конкретизиране е изключително важен момент, защото средствата, наред с характера на целите, определят същността на дадена политика за сигурност, тя се променя с промяната на средствата и методиките за използването им. Колкото повече средства бъдат използвани за постигането на дадена цел, толкова процесът на политиката за сигурност е поустойчив и вероятността за успех е повисок. В същото време гъвкавостта в използването на средствата придава адаптивност на политиката към промените в реалната обстановка. Заплахите за сигурността са продукт на дългосрочни тенденции,

свързани с технологични, демографски, икономически, културни и политически процеси. В тази връзка могат да се изведат два вида заплахи за сигурността – традиционни и нетрадиционни.

1.2. Традиционни заплахи за сигурността

Част от тях са военни конфликти, които сами по себе си всяко въоръжено състълкновение с използване на военна сила, като форма за разрешаване на междудържавните противоречия. От определението се вижда, че не всяко въоръжено състълкновение е военен конфликт, а само това с използването на военна сила. От особена важност за развитието и разрешаването на военния конфликт е неговия характер, тъй като от него зависят не само формите и способите за въоръжена борба и в частност на военните действия, но и изграждането и развитието на въоръжените сили, както и цялостната им мирновременна подготовка. Основните характерни черти на конфликта съставляват неговия характер. Той би следвало да бъде отправна точка за целите, принципите и подходите на военната политика на дадената държава, за основните насоки на нейната национална отбрана. Най-често основните критерии за дадена класификация на конфликтите са: характер на противоречията; интереси; използвани средства; мащаби; решителност на целите; състав на участващите страни; интензивност и др. развитието на един военен конфликт може да премине условно през няколко етапа:

- Първи етап – (зараждане на конфликта) – формират се противоречия между отделни страни въз основа на определени

политически и икономически интереси, изразени в една или друга конфликтна форма;

- Втори етап – определяне целите, стратегията и тактическите средства на страните за разрешаване на възникналите противоречия, както и провеждане на някои първоначални практически мероприятия в интерес на поставените цели. Това не изключва и търсенето на пътища за постигане на компромисно решение на възникналите противоречия;

- Трети етап – въвличане под една или друга форма в конфликтната ситуация на други държави на съюзна, договорна основа или чрез ООН. Трудно се обособява по време и често пъти продължава паралелно с други етапи, което дава основание за извода, че това е цялостен външнополитически аспект от развитието на конфликта;

- Четвърти етап – (изостряне на напрежението) – страните водят подготовка за разрешаване на възникналите противоречия с използване на всички средства;

- Пети етап – съзнателно, произтичащо от целите и стратегията, преминаване на една от страните към използване на военна сила с цел принуждаване на другата страна да изпълни нейните искания. През този етап конфликтът постига своята кулминация;

- Шести етап – разрешаване на конфликта. Правилното и своевременно определяне на възможните етапи на развитие на даден конфликт е от съществено значение за неговото предотвратяване, ограничаване и разрешаване. Пътищата и средствата за разрешаване на военните конфликти се определят от принципните приложения на международното право за мирно уреждане на споровете между държавите, от универсално признатите инструменти и механизми за действия при заплаха за мира и военен конфликт, допълнени с изградената договорно – правна база в различните райони на света.

Военната сила запазва предназначението си на инструмент за постигане на политически цели и интереси. Едновременно с това в края на XX и началото на XXI век тя често е допълнение на всеобхватна полити-

ко-военна криза, която включва икономически, политически, културни, информационни, военни и други въздействия и натиск. Военната стратегия на Република България допуска възникване и водене на следните военни конфликти:

Глобалната война, която е с минимална вероятност за възникване, тъй като въпросите за минималното ядрено съдържане и максималното стратегическо партньорство ще бъдат ключови през следващите десетилетия. Въоръжените сили на Република България могат да участват в глобален конфликт след присъединяването на страната към военнополитически съюз. Независимо дали участва или не страната ще понесе всички губелни последици от него.

Регионален конфликт е с повишена вероятност за възникване. Той е свързан с предизвикателството на отделни държави да променят регионалното политическо, икономическо, етно-религиозно и военно статукво чрез използване на въоръжени сили, включително ограничено използване на отделни оръжия за масово унищожаване. Въоръжените сили на Република България могат да участват в подобен конфликт при положение, че страната е член на международен договор. Не е изключена и вероятност от въвличане на страната в регионален конфликт.

Двустранен конфликт е със значителна вероятност за възникване. Наред с традиционните военни действия, той ще съдържа и различни форми на международен тероризъм, не изключващи използване на отделни оръжия за масово унищожаване с ограничени цели. Въоръжените сили на Република България ще участват в двустранен военен конфликт, ако страната бъде подложена на агресия от друга държава или при изпълнение на международен договор, ангажиращ участие на български въоръжени сили. Вътрешнодържавен конфликт е с висока вероятност за възникване в държавните с дълбоки социално-икономически и етно-религиозни проблеми. Вътрешнодържавните или обществени конфликти са най-вероятни и ще доминират през следващите години.

Поради всичко това Концепцията на

национална сигурност е най-общата основа върху която се реализира връзката между степента на развитие на икономиката и разполагаемите национални ресурси от една страна, и потребностите на сигурността и отбраната, от друга. Изгражда се устойчива корелация между равнището на БВП и отбранителните разходи на страната. Така в съвременни условия икономическите фактори за формирането на военните аспекти на сигурността стават определящи, а заплахите за сигурността на държавата се характеризират с изместване от военната в икономическата сфера.

Друга традиционна заплаха са тези за икономическата сигурност може да се гледа като на съвкупност от вътрешни и външни условия, благоприятстващи ефективен и динамичен ръст на националната икономика, способна да задоволи потребностите на държавата, обществото и индивида и да ги предпази от различните заплахи и загуби, както от икономически, така и от друг характер. Обикновено заплахите за икономическата сигурност се свързват с възможността да се причинят сериозни щети на стопанството или да не се реализират целите, поставени пред националната икономика. За равнището на икономическата сигурност обаче главно и съществено значение има не самото наличие на заплахи, но по-скоро праговете величини на показателите, отчитащи тези заплахи. Под прагови значения е необходимо да разбираме пределните величини, под които се възпрепятства нормалния ход на развитие на елементите на общественото възпроизводство и в резултат на това се формират негативни, разрушителни тенденции по отношение на икономическата сигурност. Важно е да се подчертае, че най-висока степен на сигурност се постига при условие, че целият комплекс от показатели е в пределите на допустимите граници.

Заплахите за икономическата сигурност са многобройни – те могат да се агрегират по степен на общност, но могат и да се детайлизират в зависимост от нуждите на анализа. Тъй като заплахите винаги произтичат от създаващите ги агенти, необходимо е икономическата среда непрекъснато

да се изследва и да се анализира, тъй като това е първата крачка към прогнозиране на потенциалните за икономическата сигурност заплахи.

Особено важен момент при анализа на заплахите от икономически характер е състоянието и проблемите на глобалната и регионалната икономическа среда. Дори и наличието на заплахи от външни източници може да бъде преодоляно посредством непротиворечиво вграждане на икономическите интереси на страната към тези на другите държави, което в определени случаи може да гарантира икономическата сигурност като цяло.

Макар обективната действителност да прави възможно в кръга от вероятни заплахи за стопанството да се включат много повече на брой, считам, че трябва да концентрираме вниманието си върху главните, за икономическата сигурност на нашата страна на съвременния етап от нейното развитие, заплахи, които могат да се конкретизират в:

- Забавени темпове на икономически растеж;
- Високи инфлационни равнища;
- Сnižаване на жизнения стандарт на населението;
- Ниска инвестиционна активност;
- Висок вътрешен и външен дълг на държавата;
- Нарастване на външнотърговският дефицит;

Постоянно променящите се икономически условия, в които обществото, държавата и отделната личност, реализират своите икономически цели и интереси води до непрекъснато увеличаване на броя и равнището на потенциалните заплахи и нарастване на изискванията за постигане на икономическа сигурност или казано с други думи непрекъснато поражда дефицит на икономическа сигурност. В принципен план е необходимо да се търси връзка между провежданата на държавно равнище икономическа политика и свързаните с нея потенциални заплахи за икономическата, респективно и националната сигурност при сложен и труден преход към пазарна ико-

номика. Самото обстоятелство, че българската икономика далеч не е конкурентна, вече е една, при това много обща заплаха за икономическата сигурност.

Проникването на бежански потоци и на нелегална емиграция също е част от традиционните заплахи и представлява дестабилизиращ фактор за националната сигурност, предвид на особеностите на регионалната обстановка, наличието на конфликтни зони на нерешени въпроси в междудържавните отношения, социално-икономическите проблеми, политическата нестабилност и вътрешните конфликти, неэффективния пограничен контрол и други фактори. Важна тенденция в глобалното демографско развитие е мощният миграционен поток на населението по света. Движението на хора през държавните граници на различните страни е характерно за всички етапи от развитието на човечеството и особено за последните два века, когато то е практически ежедневно явление, а съвременните могъщи държави като САЩ, Канада, Австралия и редица други са създадени главно на основата на мигранти.

Сериозни трудности при изследването на международната миграция възникват и във връзка с достоверността на данните за потоците от хора. Експертите от ООН разчитат на три основни източника: преброяването на населението в отделните държави, граничния контрол и гражданската регистрация на хората, свързани с издаването на документи за самоличност, жилищна регистрация и др. Като най-правдива се смята статистиката, получена от периодичните преброявания на населението. По своята законност международната миграция е легална и нелегална. Връзката между тях е непосредствена, защото е обичайна практика легално напускащи страната си хора, като туристи, гости или под друга легална форма, впоследствие незаконно да останат, за да живеят и да работят на територията на друга държава. Съществува и един друг вид миграция – принудителната, когато главно по политически причини хората нямат друга възможност да запазят живота си, освен да потърсят спасение зад граници. Последният вид международна мигра-

ция е бежанската. Най-често тя се свързва с военни действия, авторитарни политически режими, тежки хуманитарни и екологични кризи, породени от природни бедствия и други.

В условията на дълбока икономическа криза за страните от третия свят и бившите социалистически държави в преход, експортът на работна ръка спомага за снижаване на равнището на безработицата, подобряване на платежния баланс, намаляване на тежестите върху социално осигурителната система и др. Промените в световното стопанство в условията на глобализация през последните десетилетия водят до това, че голяма част от компонентите на производството – финансови ресурси, производствено оборудване, суровини, информационни ресурси и науката, се преместват бързо от страна в страна. В същото време работната сила не е така мобилна. Затова количествените параметри и качествените характеристики на мигриращото население – демографски, образователни, културни се превръщат във важно ограничение или напротив – в стимулиращ фактор за множество нови процеси в световното стопанство. Наред с икономическите и демографските предимства на миграционната вълна не са за подценяване и сериозните проблеми, които възникват в следствие на нея пред сигурността и традиционния законоред в редица развити държави. Практиката показва, че когато броят на мигрантите от една и съща страна нарасне достатъчно, те престават да се съобразяват с установения ред и законност в приемащата държава и в рамките на своята общност формират специфично поведение и организация на живот. Чести са случаите, когато се изгражда културна, образователна и дори политическа хомогенност с претенции за адекватно участие в политическия, икономически и културен живот на приемащите държави. Днес, когато светът е настръхнал от ежедневните терористични изстъпления в Близкия и Средния Изток, а опасностите от предстоящи терористични атаки съпътстват всеки по-голям християнски празник, отношението към имигрантите търпи сериозни промени. Засилват се мерките за сигур-

ност на летищата, морските и сухопътните транспортни възли. Повишава се вниманието на органите на реда към имигрантите и другите чужденци, които се смятат за най-рискови по отношение на вътрешната сигурност на приемащите страни. Напоследък учените и политиците все повече са склонни да дават утвърдителен отговор на въпроса „Превръща ли се в проблем на сигурността, притокът на имигранти?“. В редица западноевропейски държави се водят разгорещени дебати за ограничаване на имиграцията. Търсят се удачни решения за създаване на необходимите механизми за постепенна адаптация и социализация на вече приетите мигранти и пълноценното им включване в живота на съответната страна. Масовото заселване на чужденци в страните от Западна Европа и Северна Америка все по-често тревожи властите и гражданите на развитите държави. В същото време обаче те не са склонни да пренебрегват сериозните икономически изгоди, които получават в резултат на международната миграция. Съгласно проучванията на ООН, обхващащи между 150 и 190 държави в период от 70-те до 90-те години на XX век, много от страните признават нарастващия ръст и значение на миграцията. Това признаване варира в широките граници от 5-6 до 21-23%. От друга страна, редица правителства в развитите западни държави са категорични, че биха желали да ограничат притока на емигранти в собствените си държави. Само за последното десетилетие техният брой нараства от 6 до 35%, което е сериозен показател, че обществеността в много от развитите западни държави не желае да се приемат повече имигранти. Главната причина за това е осъзнатата опасност за своята вътрешнополитическа, социална и етническа сигурност.

Независимо от това, дали желаят или не, нарастването на имиграцията неминуемо ще продължава, защото каквото и да твърдят гражданите на развитите страни, нуждите на икономиката, на пазара на труда, неизбежно ще налага прием на нови хора. Нещо повече, съществуващите демографски тенденции сред западните общества показват, че единствено чрез приема на

чужденци може да се гарантира тяхното благополучие. Дали самото нарастване на имигрантското население е проблем на сигурността, е трудно да се определи, но със сигурност може да се каже, че неравноправният статут, маргинализацията и превръщането на милиони хора в социални аутсайдери може да се окаже много сериозен политически въпрос.

В по-далечна перспектива Република България трябва ясно да формулира и да създаде нормативна база за своя имиграционна политика. В обзримо бъдеще страната ни предстои да се превърне в транзитна зона на мигранти към Европа. Най-вероятно този процес ще продължи дълго. Засега Република България има сравнително скромнен опит в това отношение и категорично може да се твърди, че не е подготвена за приемане на имигрантски вълни. Нещо повече, подобно явление ще затормози допълнително сложната икономическа и социална ситуация в държавата, ще натовари изключително много органите на реда, както и структурите, пряко отговорни за националната сигурност и отбраната на страната. Новата имиграционна политика трябва да се свърже и приложи преди всичко за приема в страната на българското население, живеещо на територията на съседни и по-далечни държави. Известни са множество опити за подпомагане на желаещите да се заселят в Родината етническите българи – главно от бившите съветски републики, Украйна и Молдова. Досегашната практиката показва, че грижата на държавата за тях е главно на думи, и то до времето, когато са извън пределите на страната.

Наистина икономическите трудности на страната са сериозна пречка за една целенасочена и националноотговорна политика на прием на наши сънародници от други държави. Ако Република България успее да насочи своята национална политика към своите сънародници в чужбина, желаещи да се заселят в нашата страна, ефектът би бил огромен. Различните източници сочат, че броят на задграничните българи е между три и четири милиона. По-голямата част от тях обитават територията на своите прадеди, които преди години са били част от бъл-

гарската държава. Около един милион е броят на българите (без да включваме днешните емигранти), чиито предци в миналото са напуснали българската територия, заселвайки се в други земи – Бесарабия, Влашко, Банат, Крим и др. За тези българи са характерни относително висока раждаемост, сравнително добро образование, трудолюбие, почтеност и традиционен селскостопански поминък. По-голямата част от тях обаче не притежават собствена земеделска земя, поради което чувстват известна социална несигурност и при определени условия са склонни да приемат риска на изселничеството и да се завърнат в прародината си Република България.

Днес е потребен качествено нов подход към българската диаспора. На този етап приемането на задгранични българи, основавайки се на обществено приемлива програма, е единственият реален механизъм за предотвратяване (до голяма степен) на очертаваща се демографска катастрофа и гарантирането на стабилно развитие на Република България през близките няколко десетилетия. Наред с това са необходими нови, значително опростени и съкратени във времето процедури желаещите задгранични българи да получат българско гражданство и да се заселят у нас.

Република България ще приеме и други мигранти. Днешното състояние на страната и очертаващите се икономически възможности не позволяват тя да се превърне в надеждна преграда и филтър за имигрантите към Европа, идващи от Близкия и Средния изток, Азия и Африка. Това ще създаде предпоставки за заселване на значителни имигрантски маси на българска територия, за което държавата ни няма никаква готовност. При подобна ситуация Република България рискува да бъде подложена на дълга и мъчителна етно-демографска ерозия. Всякакви превантивни мерки в този случай ще се окажат неуместни. Далновидната национална политика трябва да предвиди своевременно възможните опасности и рискове и вместо да се противопоставя – да изработи, подобна на високоразвитите западни страни, своя нормативна база, която да даде възможност за норма-

лен живот, работа и социализация на имигрантите.

Каквито и мерки да бъдат предприети, едно е сигурно – приемът на чужденци не може да се избегне и ще се превърне в неотменна част от бъдещето на страната. Както е известно, Република България се намира на важен геостратегически кръстопът. Ако е вярно твърдението, че кръстопът се „прави“ с хора, то Република България не разполага с достатъчен човешки ресурс за развитие и обслужване на един от най-важните международни кръстопътища на Европа.

Екологичната сигурност на околната среда е такова нейно състояние, което не създава опасности за съставлящите я компоненти и екологични системи, както и за другите взаимодействащи с нея системи (домакинства, предприятия, биоценози и други), а създава условия за устойчиво развитие на обществото. За оценка на опасността/безопасността е необходимо изследване на рисковите фактори по отношение на естеството им, методи за измерване, ниво, оценка на въздействието им, методи за ограничаване на вредните последствия. Това е задача на специалисти от различни клонове на науката, на основата на която се създават норми за екологична безопасност и се приемат закони и подзаконови актове. Основното състояние на екосистемите е тяхното равновесие. То е динамично и е свързано с обмен на маса, енергия и информация. Равновесието не е колебателно движение около някакъв център в рамките на определен минимум или максимум. Екологичните системи се развиват непрекъснато и това се определя като екологична сукцесия. Влиянието върху равновесието оказва постоянството на екологичните фактори. Екосистемите притежават свойството еластичност, което се изразява в това, че изменението на някои фактор в определени граници не носи негативни последици за равновесието и развитието на екосистемите. При съществено влияние на външни фактори екологичните системи преминават през различни състояния. Нормалното фоновото състояние е равновесно състояние на екосистемите. Осигурено е нормално съ-

ществуване на човека, растенията, животните и микроорганизмите. Антропогенната дейност не причинява съществени изменения в околната среда.

При аномалното (нарушено) състояние един или повече параметри на средата се отклоняват чувствително от нормалните показатели. Екологичното равновесие не е нарушено, но биологичните и социални нужди на човека не се удовлетворяват напълно. Измененията в екосистемите са в границите на нейната еластичност и при преустановяване на действието на опасните фактори тя се връща в първоначалното си състояние. Примери за нарушено състояние на околната среда е обгазяванията на град Русе от химическия завод в Гюргево. Те са периодични и при прекратяването им околната среда се връща в нормалното си състояние. Това в никакъв случай не означава, че са безвредни за жителите на Русе и не трябва да се прекратят.

Според някои автори основната причина за екологичната криза е глобалното изчерпване на природните ресурси, съчетано със замърсяването на жизнената среда. Според своите измерения екологичните кризи могат да бъдат глобални и локални. Между тях съществува взаимна и обратна връзка. Локалните кризи все още не водят до глобална екологична криза. Това се дължи на свойствата на околната среда да се саморегулира и самовъзстановява. Така например енергийният баланс на планетата се поддържа от непрекъснатия приток на слънчева енергия и практически не се променя. Измененията засягат акумулираната в минали епохи енергия в изкопаеми горива, биомаса и други. От глобален аспект няма екологична криза по отношение на енергийния потенциал. Но в много региони на света се наблюдава кризисно състояние поради изчерпване на енергийни източници.

Екологичната сигурност е ценност, която отразява желанието на човека да живее в незамърсена околна среда и условия на устойчиво развитие. Понятието за екологична сигурност има оценъчен характер, тъй като в него неминуемо се сравняват желаното състояние и отклоненията от това „сигурно“ състояние. Субективната оценка

на хората е различна и зависи от техните познания, опит, мироглед, идеология, ангажираност към проблема и други фактори. Оценката на екологичната сигурност от специалистите се базира на данни за показатели на околната среда и във всички случаи трябва да е обективна, т.е. независеща от личността и възгледите на този, който извършва оценката. Прогнозите на специалистите трябва да са адекватни, тъй като на тяхна база властите от различен ранг вземат важни решения за съхраняване, опазване и защита на околната среда.

2.2. Нетрадиционни заплахи

Една от тях е тероризъм. Същият е сравнително нова заплаха за националната сигурност на Република България. Отчитат се сходства при формулиране на мотивите и въздействието на понятието, както върху вътрешната, така и върху външната сигурност. Международната общност е извела следното определение за горепосоченото понятие: насилствено действие или заплаха от прилагане му, поддържано от държавната власт или насочено против нея, извършено от отделно лице или група хора за постигане на политически цели. Очевидно е, че водеща е политическата мотивация, но последните нападения в световен мащаб доказват промяна в изтъкваната мотивация. Водеща роля заема религиозно мотивираният тероризъм пред политическия. Прави се интерпретация на залежната в Корана идея за джихат (свещена война срещу неверниците). Представена така терористичната дейност намира по-голяма подкрепа сред изповядващите исляма хора и по-лесно намира последователи.

Международният тероризъм оказва въздействие и върху националната сигурност на Република България. През лятото на 2012 г. беше извършен терористичен акт на наша територия. Към момента се изяснява организацията, която стои зад извършителя на последния в гр. Бургас. Следва да се отбележи, че възможни причини за терористичната атака в град Бургас са: участие на българския военен контингент в състава на мироопазващите сили, наличието в страна-

та на голям брой чужди граждани, последователи на исляма, водената от България пасивна външна политика спрямо държавите в Близкия изток и загубата на традиционно добрите в близкото минало отношения с тези страни.

Незаконната търговия с оръжие е друга нетрадиционна заплаха, въздействаща негативно върху националната сигурност на Република България. Нерегламентиранят внос на оръжия на територията на страната е предпоставка за ескалиране на пресъпността, екстремистка или терористична дейност. От друга страна износьт на българско оръжие за ембаргови държави без разрешение ще доведе до спад в доверието към нашата страна.

Използвана литература

1. Военна стратегия на Република България, ГЩ на БА.
2. Бахчеванов, Г., „Национална сигурност – същност и структура“, С., 2004
3. Бежарова, Н., „Демография и сигурност“, С., 2004
4. Слатински, Н., Измерения на сигурността, С., 2000
5. Кар, К., „Уроците на терора“, С., 2002
6. Кенеди, П., „Възход и падение на Великите сили“, С., 2003
7. Права на човека, ООН
8. Контрабандни канали в Югоизточна Европа, Център за изследване на демокрацията.

STRATEGIC ANALYSIS OF THREATS FOR BULGARIAN NATIONAL SECURITY

PHD: Nesho Malchev

*University of National and World Economy
Department of National and Regional Security*

I believe that before using the term “Security”, we should dwell upon its etymology. This word has a number of meanings, such as “confidence”, “positivism”, “safety”, “lack of threats”. On the other hand, “secure”, means “true”, “reliable”, “not suspicious”. That is why people identify the term “Security” with a person, institution, managing organization, coalition or union that deserves to be trusted. In the general context of the national security concept, a threat is a real or a potential activity or process which could lead to serious losses of assets or even to the destruction of the threatened object if there is a lack of adequate threat management. In correspondence with this definition, the threats may be defined as real, potential, immediate, large-scale, partial, etc.

The main goal of the strategic analysis of these threats is to define the respective security policy. This can be achieved by adopting a wide range of means and policies. Defining the concrete measures that are to be utilized is a crucial element of the whole process, since these measures, along with the respective aims, define the nature of a given security policy. Security policies change according to the modifications of the specific security measures and methods applied. The more resources are used to achieve a specific goal, the more sustainable a security policy will be. As a consequence, the possibility of success is higher.

At the same time, the flexibility in respect to the means applied to achieve higher security levels makes a security policy more adaptable to the changes in a real-life situation. Security threats are a product of long-term trends, connected with various technological, demographic, economic, cultural and political proc-

esses. In this connection, we could define two major threats to security – traditional and non-traditional ones.

Traditional Threats to Security

Military is one of them and it is conflict is any armed conflict with the use of military force as a means of resolving interstate conflicts. From the definition we can see that not every armed conflict is a conflict, but that the use of military force. Of particular importance for the development and resolution of the war is his character, since it depends not only forms and methods of armed struggle and in particular military action, but the construction and development of the armed forces, as well as their overall peacetime training. The main features of the conflict up his character. It should be the starting point for the objectives, principles and approaches of the military policy of the country concerned, the main lines of its national defense. Most often the main criteria for a classification of conflicts are: the nature of the controversy, interests, resources used, size, firmness of purpose, composition of the participating countries, intensity and more. Development of a military conflict can pass conditionally re several stages:

- First stage – (genesis of the conflict) – formed contradictions between countries based on certain political and economic interests expressed in one or another form of conflict;

- Second stage – defining objectives, strategies and tactical means the parties to resolve the contradictions and conducting some initial practical measures in the interest of the objectives. This does not exclude the search

for ways to reach a compromise solution to the emerging contradictions;

- Third stage – involvement in one form or another in the conflict situation in other EU countries, contractually or through the UN. Difficult to differentiate the time and often continues in parallel with the other phases, which gives rise to the conclusion that this is a comprehensive foreign policy aspect of the development of the conflict;

- Fourth stage – (tensions) – the countries leading training to resolve conflicts arising with the use of all means;

- Fifth stage – consciously derived from the objectives and strategy, passing one of the parties to use military force to compel the other party to fulfill its demands. During this stage, the conflict reached its climax;

- Sixth stage – resolution. Correct and timely identification of stages of development of a given conflict is essential to prevent, contain and resolve. Ways and means to resolve the armed conflict shall be determined by the principal applications of international law for the peaceful settlement of disputes between states by universally recognized instruments and mechanisms of action threat to peace and conflict, complete with built contract – legal basis in different regions the world.

Military force retains its purpose as an instrument to achieve political goals and interests. Simultaneously, at the end of XX and beginning of XXI century it is often complement a comprehensive political-military crisis, which includes economic, political, cultural, informational, military and other influences and pressures. Military Strategy of the Republic of Bulgaria will occur and lead to the following conflict:

Global war is least likely to occur, as the issue of minimum nuclear deterrence and maximum strategic partnership will be key in the coming decades. Armed Forces of the Republic of Bulgaria may participate in the global conflict after the country's military-political alliance. Whether you participate or not the country will bear all the fatal consequences.

Regional conflict is high probability of occurrence. It is associated with the challenge

of individual states to change regional political, economic, ethno-religious and military status quo by using military forces, including limited use of individual weapons of mass destruction. Armed Forces of the Republic of Bulgaria may be involved in such a conflict given that the country is an international treaty. Not excluded and likelihood of involvement of the country into a regional conflict.

Bilateral conflict is a significant probability of occurrence. Along with the traditional military action, it will also include various forms of international terrorism does not preclude the use of certain weapons of mass destruction with limited objectives. Armed Forces of the Republic of Bulgaria will participate in a bilateral conflict, the country being subjected to aggression by another state or pursuant to an international agreement involving the participation of the Bulgarian Armed Forces. Intra-state conflict is a high probability of occurrence in the state with deep socio-economic and ethno-religious problems. Intra-state or social conflicts are most likely to dominate in the coming years.

Because of this concept of national security is the common ground on which realize the relationship between the degree of economic development and the availability of a nationwide resources on the one hand and the needs of security and defense on the other. Sustainable building is a correlation between the level of GDP and defense spending in the country. Thus, in modern conditions, economic factors in the formation of the military aspects of security are decisive and threats to the security of the state is characterized by a shift from military to economic matters.

Threats to economic security are other traditional threats and can be seen as a combination of internal and external conditions conducive to effective and dynamic growth of the national economy that can meet the needs of the state, society and the individual, and to protect them from various threats and losses in economic and another character. Usually threats to economic security were associated with the ability to cause severe damage to farm or not to implement the objectives set for the national economy. The level of economic

security, however, and mainly of importance is not the mere existence of threats, but rather the threshold values of indicators addressing these threats. Below the threshold values it is necessary to understand the limit values under which prevent the normal course of development of the components of social production and as a result, are formed negative destructive trends in economic security. It should be stressed that the highest degree of security is achieved, provided that the total range of performance is within acceptable limits.

Threats to economic security in practice have the form of crisis situations, in different areas and industries or economic organism as a whole. Threats can be implemented in various fields since the sources of threats are different in nature and degree of manifestation. Furthermore, depending on the stage of development of the economic system of the conditions and factors of the surrounding environment of the objectives and tasks of the society to the fore some threats, and other impairing its sharpness. Often eliminating the authorization of certain threats rise to other or similar, but a qualitatively new level. Accordingly, it can be concluded that the existence of threats to economic security can be seen as a factor of development as to overcome society makes targeted and creative effort. However, it is desirable that the threats to economic security does not exceed the threshold values of indicators make them because otherwise the society should make greater consumption of resources to overcome them than if preventive measures are implemented to prevent their critical levels.

Threats to economic security are numerous – they can be aggregated to the level of the community, but may be broken depending on the needs of the analysis. As always threats arising from the creating agents, it is the economic environment continued to study and analyze, as this is the first step toward predicting the potential for economic security threats.

Particularly important point in the analysis of the threats of economic nature of the condition and problems of global and regional economic environment. Even the existence of threats from external sources can be overcome by consistent incorporation of the economic interests of the country to those of other coun-

tries, which in some cases can not guarantee economic security as a whole.

Although objective reality to make possible the range of possible threats to the farm to include many more of them, I think we have to focus our attention on the main, for the economic security of our country at the present stage of its development, threats that can be specified by:

- Slow economic growth
- High inflation rates;
- Lowering the standard of living;
- Low investment activity;
- High internal and external debt of the country;
- Increase deficit;

Constantly changing economic conditions in that society, the state and the individual, realize their economic goals and interests leads to a continuous increase in the number and rate of potential threats and increase the requirements for achieving economic security, or in other words constantly raise deficit economic security. In principle, a plan is necessary to look for a link between the implementation of state-level economic policy and its potential threats to economic, respectively, and the national security complex and difficult transition to a market economy. The mere fact that the Bulgarian economy is far from competitive, it's one and a very common threat to economic security.

Infiltration of refugee flows and illegal immigration is a destabilizing factor for national security and it is other traditional threat, given the characteristics of the regional environment, the presence of conflict zones of unresolved issues in international relations, social and economic problems and internal conflicts, ineffective border controls, and more. factors. Important trend in global demographic development is the great migration of the population worldwide. Movement of persons across state borders of different countries is characteristic of all stages of the development of mankind, and especially the last two centuries, when it was practically a daily occurrence and Trendy powerful countries like USA, Canada, Australia, and many others have been established mostly on migrants.

Serious difficulties in the study of international migration arise in relation to the reliability of data on flows of people. Experts from the UN relied on three main sources: the census in different countries, border control and civil registration of people related to the issuance of identity documents, housing registration and more. The most truthful considered statistics derived from periodic censuses. In its legality international migration is legal and illegal. The relationship between them is immediate because it is common practice legally leaving the country people, tourists, visitors or in other legal form, then illegally stay to live and work in another country. There is also another kind of migration – forced when mainly for political reasons, people have no other option to save their lives, but to seek refuge abroad. The last type of international refugee migration. Most often it is associated with war, authoritarian regimes serious humanitarian and environmental crises caused by natural disasters and others.

International migration has profound implications for both host countries and for those sources of migration flow. Migration of the population plays an important role in the demographic development of countries and regions around the world. The population of all countries receiving immigrants increased only at the expense of migration growth. This is especially true for countries with a low demographic potential – Israel, Kuwait, Canada. The same goes for Western European countries and the USA.

In times of deep economic crisis for the Third World and former communist countries in transition exported labor helps to reduce unemployment, improve balance, reduce the burden on the social security system, etc. Changes in the world economy in a globalized world in recent decades led to the fact that most of the components of production – financial resources, goods, raw materials, resources and information science, moving quickly from one country to another. At the same time the workforce is mobile. Therefore quantitative parameters and qualitative characteristics of migrant populations – demographic, educational, cultural become an important constraint on the contrary – in a stimulating factor for

many new developments in the world economy. Along with economic and demographic benefits of migration flows should not be underestimated and the serious problems that arise as a result of it's security and traditional law and order in many developed countries. Experience shows that when the number of migrants from the same country grow enough, they cease to comply with the established order and legitimacy in the host country and in their communities form the specific behavior and organization of life. Common cases when building cultural, educational, and even political homogeneity of claims for adequate participation in the political, economic and body-builders life of host countries. Today, when the world is bristling with daily terrorist acts in the Middle East and imminent terrorist attacks accompany every major Christian holiday, attitudes toward immigrants suffer serious changes. To enhance security measures at airports, sea and land transport facilities. Increased attention of the police towards immigrants and other foreigners who are considered most at risk of internal security of the host countries. Recently, scientists and politicians are increasingly reluctant to give an affirmative answer to the question "Turns you into a security issue, the influx of immigrants?." In many Western European countries passionately debate about restricting immigration. Sought adequate solutions to create the necessary mechanisms postpone adaptation and socialization already adopted migrants and their full inclusion in the life of the party. massive settlement of foreigners in Western Europe and North America are increasingly worried the authorities and citizens of developed countries. However they tend to ignore serious economic benefits that result from international migration. According to a UN study, involving between 150 and 190 countries in the period from the 70s to the 90s of XX century, many countries recognize the growing size and importance migration. Such recognition varies widely from 5-6 to 21-23%. On the other hand, a number of governments in the developed Western countries are adamant that they would like to limit the influx of immigrants in their own country. Over the last decade their number increased from 6 to 35%,

which is strong evidence that the public in many developed Western countries unwilling to accept more immigrants. primary reason for this is the recognized threat to its domestic political, social and ethnic security.

Regardless of whether or not they wish, increasing immigration will inevitably continue, because any claim citizens of developed countries, the needs of the economy, the labor market will inevitably need to take new hara. Moreover, current demographic trends in Western societies show that only by taking foreigners can ensure their well-being. Whether the mere increase in the immigrant population is a security issue, it is difficult to determine, but it can certainly be said that the unfairness status, marginalization and turning millions of people into social outcasts could be very serious political issue.

In the long run, the Republic of Bulgaria shall clearly define and establish legal basis for its immigration policy. In the foreseeable future, our country is to become a transit zone for migrants to Europe. Most likely this process will last. So far, Bulgaria has relatively little experience in this regard and, it could be argued that it is not prepared to accept immigrant waves. Moreover, such a phenomenon will further hampered difficult economic and social situation in the country will greatly burden the police and structures directly responsible for national security and defense. The new immigration policy must be connected and applied primarily to take in the Bulgarian population living in the territory of neighboring and more distant countries. There are many attempts to assist those wishing to settle in the homeland ethnic Bulgarians – mostly from the former Soviet republics, Ukraine and Moldova. Current evidence suggests that the care of the state for them is mainly of words and then by the time they are outside the country.

Indeed the economic difficulties the country is a serious obstacle to a purposeful policy is adoption of our compatriots from other countries. If the Republic of Bulgaria is able to direct its national policy to their compatriots abroad, who wish to settle in our country, the effect would be enormous. Different sources suggest that the number of expatriate Bulgarians is between three and four

million. The majority of them live in the territory of their ancestors, which in the past were part of the Bulgarian state. One million is the number of Bulgarians (not including today's emigrants), whose ancestors were once left Bulgarian territory, settled in other lands – Bessarabia, Wallachia, Banat, Crimea and others. Most of them were subsequently displaced secondary in the Asian part of the former USSR, or have moved to America. For those Bulgarians are characteristic relatively high birth rate, relatively good education, hard work, integrity and traditional agricultural livelihoods. The majority of them do not have their own land because they feel some social insecurity and under certain conditions, are willing to accept the risk of immigration and to return to his homeland Bulgaria.

Today is consumed entirely new approach to the Bulgarian community. At this stage, the adoption of Bulgarians abroad, relying on publicly acceptable program is the only real mechanism to prevent (largely) of an emerging demographic catastrophe and ensuring sustainable development of the Republic of Bulgaria in the next few decades. Among these are the need for new, greatly simplified and shortened time procedures overseas Bulgarians willing to obtain citizenship and settle in the country.

Bulgaria will adopt other migrants. Present state of the country and emerging economic opportunities do not allow it to become a reliable barrier filter and immigrants to Europe, coming from the Middle East, Asia and Africa. This will pave the way for settlement of significant immigrant masses of Bulgarian territory for which our country has no mode. In such a situation, the Republic of Bulgaria risks being subjected to a long and painful ethnodemographic erosion. Any preventive measures in this case would be appropriate. Far-sighted national policy to provide timely possible dangers and risks and instead resisted – to work, similar to the highly developed Western countries, its legal basis to allow for a normal life, work and socialization of immigrants.

Whatever measures are taken, one thing is certain – the intake of foreigners can not be avoided and will become an integral part of

the future of the country. As is known, the Republic of Bulgaria is a key strategic crossroads. If it is true that crossroads is "right" people, the Republic of Bulgaria does not have adequate human resources for the development and maintenance of one of the most important international crossroads of Europe.

Threats to environmental security is such its state not posing constituent components and ecological systems, and other systems interacting with it (households, enterprises, plant associations, etc.) and create conditions for sustainable development of society.

For assessing the risk / safety needs study of risk factors in terms of their nature, methods of measurement, level, impact assessment, methods to reduce the harmful effects. This is a task for specialists in various branches of science, based on which to create standards for environmental safety and to adopt laws and regulations. Ground state of ecosystems is their balance. It is dynamic and is associated with the exchange of mass, energy and information. Equilibrium is oscillated around a center within a specified minimum or maximum. Ecological systems are constantly evolving and it is defined as ecological succession. The impact on the balance has constancy of environmental factors. Ecosystems have the property of elasticity, which is reflected in the fact that the modification of some factor limits will not be negative consequences for the balance and the development of ecosystems. When significant external influences ecological systems through different states. Normal background state is equilibrium of ecosystems. Provided normal existence of human, plant, animal or microorganism. Human activity does not cause significant changes in the environment.

When abnormal (abnormal) position one or more parameters of the medium deviate appreciably from the normal performance. Ecological balance is not disturbed, but the biological and social needs of the people are not met in full. Changes in ecosystems are within its elasticity and suspension of dangerous factors it returns to its original condition. Examples of abnormal state of the environment is gassings of Rousse on the chemical plant in Giurgiu. They are periodic and termination

environment returns to normal. This does not mean that they are safe for residents of Ruse and should not be removed.

According to some authors, the main cause of the ecological crisis is a global depletion of natural resources, coupled with the pollution of environment. According to its scale environmental crisis may be global and local. Exists between them and mutual feedback. Local crises still lead to global ecological crisis. This is due to the properties of the environment to self-regulate and regenerate itself. For example, the energy balance of the planet is maintained by the constant flow of solar energy and practically does not change. Changes affect accumulated in past eras energy in fossil fuels, biomass and others. Since there is no global environmental crisis in the energy potential. But in many regions of the world there is a state of crisis due to the depletion of energy sources.

Environmental security is a value that reflects the desire of people to live in a pollution-free environment and conditions of sustainable development. The concept of environmental security is relative in nature, as it inevitably compared the desired state and the deviations from this "safe" state. Subjective assessment of people is different and depends on their knowledge, experience, worldview, ideology, commitment to the issue, and other factors assessment of environmental security specialists based on data for the indicators of the environment and in all cases it must be objective, ie independent of the personality and views of those carrying out the assessment. Forecasts of experts must be adequate because as their base officials at different levels make important decisions for the conservation, preservation and protection of the environment.

Irregular threats

Terrorism is one of the non-traditional threats to the national security of the Republic of Bulgaria. In this connection it should be reported similarities in the formulation of the concept, both in terms of internal and external security. CIA brought the following definition of the above concept: an act of violence or the threat administered in him, supported by gov-

ernment or contrary thereto by an individual or group of people to achieve political tseli. Ochevidno that is leading political motivation, but the latter attacks worldwide demonstrate a change in the apparent motivation. Leading takes religiously motivated terrorism to the political. Make interpretations of the Quran form the idea of jihad (holy war against infidels). Presented as terrorist does not is more support among people professing Islam and easily finds followers.

International terrorism has impacted national security of the Republic of Bulgaria. In the summer of 2012. was carried out terrorist attack on our soil. At present, highlights the organization behind the perpetrator of last in Burgas. It should be noted that the possible causes of the terrorist attack in Burgas are participation of Bulgarian military contingent in the peacekeeping forces presence in the country of a large number of foreigners, followers of Islam, led by Bulgaria passive foreign policy towards countries in the Middle east and the loss of traditionally good relations in the past with these countries.

Numerous threats, many of which completely unpredictable and untraditional, are characteristic of all modern societies. Their scope and scale are constantly increasing due to the activities of various terrorist organizations and organized crime groups at both national and transnational levels. Different ethnic and religious conflicts make the overall picture even more complicated. The successful neutralization of these threats within the framework of an increasingly globalized world

is only possible through the combined efforts of all the elements of a well-consolidated and carefully coordinated security system, both nationally and internationally.

The conclusion that can be inferred from the current analysis is that it is highly improbable that the most efficient solution to all of the abovementioned problems in the field of security will be discovered in the near future. Liaising with international defense and security institutions and maintaining an active dialogue between the various services involved in providing national security would stimulate the achievement of optimal standards for the management and coordination of their activities. This will help to establish the national security system as an active factor which will guarantee stability in and outside the country.

References

1. Military Strategy of the Republic of Bulgaria, the Army General Staff.
2. Bahchevanov, G., "National Security – nature and structure", 2004
3. Bekiarova, N., "Demography and Security", 2004
4. Slatina, N., Dimensions of Security, S., 2000
5. Carr, K., "Lessons of Terror", Sofia, 2002
6. Kennedy, P., "The Rise and Fall of the Great Powers", Sofia, 2003
7. Human Rights, the UN
8. Smuggling in Southeast Europe, Center for the Study of Democracy;

ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ФАЗИТЕ ПРИ ЗАЩИТАТА ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ В БЪЛГАРИЯ

Екатерина Богомилова, докторант

Катедра „Национална и регионална сигурност”, УНСС

Цикълът на защитата при природни бедствия е комбинация от сложни процеси, които се основават на разнообразни принципи, изисквания, правила и дейности допринасящи за предвиждането, предотвратяването, разрешаването и овладяването на бедствени с цел недопускане на степента им на интензивност. Това налага необходимостта от познания и компетентности за рисковете и опасностите при настъпване на бедствено събитие на територията на България. Защитата при бедствия, аварии и катастрофи е политика във всички страни и е насочена към всички мероприятия по планирането, организирането, реакцията, координирането, комуникирането, подпомагането, осигуряването (ресурсното, медицинското, транспортното, ремонтно – възстановително и др.). Управлението на извънредните ситуации е сложен процес, който обхваща значителни материални, човешки и финансови ресурси, както и различни държавни и публични организации, които трябва да се управляват координирано.

Компоненти на защитата при бедствия

Опасността е природно явление или събитие, причинено от човешката дейност, което може да причини вредни последици за населението и имуществото му, околната среда, икономиката и културните и материалните ценности.

Опасността, която може да се определи като събитие или състояние, което води до нараняване на живота, увреждане на имуществото или околната среда. Опасностите могат да бъдат групирани в две големи категории: природни и опасности предизвикани от човека. Природните опасности и

заплахи са причинени от естествени феномени (опасности с метеорологичен, геоложки или биологичен произход). Примери за такива опасности са циклони, цунами, земетресенията и вулканичните изригвания, които са изцяло от естествен произход. Свлачищата, наводненията, сушата, пожарите могат да се определят като социално – природни, тъй като причините за тяхното проявление може да е вследствие на човешката дейност или в резултат на природните процеси и явления. Например: наводненията, които настъпват вследствие на проливни дъждове или от интензивното снеготопене се определят като природни, а наводнения предизвикани от неизчистена канализация или преливници на язовири, или затлачени отводнителни шахти съответно се разглеждат като заплахи причинени от човека. Заплаха от човешката дейност може да възникне в индустрията, съоръженията за производство на енергия (напр. експлозии, изтичането на токсични отпадъци, замърсяване и т.н.).

Уязвимостта е показател за степента на податливост на дадена територия или обект на различните опасности¹. Уязвимостта може да се определи като степента, когато

¹ ЗАКОН за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г., изм., бр. 41 от 22.05.2007 г., изм. и доп., бр. 113 от 28.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., бр. 102 от 28.11.2008 г., изм. и доп., бр. 35 от 12.05.2009 г., в сила от 12.05.2009 г., изм., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., изм. и доп., бр. 93 от 24.11.2009 г., в сила от 25.12.2009 г., доп., бр. 61 от 6.08.2010 г., изм. и доп., бр. 88 от 9.11.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 98 от 14.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., бр. 8 от 25.01.2011 г., в сила от 25.01.2011 г., доп., бр. 39 от 20.05.2011 г., изм. и доп., бр. 80 от 14.10.2011 г., в сила от 14.10.2011 г.

една структура, обект или територия могат да бъдат повредени вследствие от въздействието на определена опасност.

Уязвимостта също може да бъде разглеждана в две категории: физическа уязвимост и социално-икономическа.

Физическата уязвимост включва характеристиките за естествените заплахи, които причиняват наводнения (например интензивност, честота на събитието, височина на вълната и т.н.). Основава се на физическото състояние на елементите в риск – характеристики на събитието. Физическата уязвимост дава отговор на въпроса доколко дадена сграда, структура или обект са в състояние да запазят първоначалната си форма и да се противопоставят на силите, които действат върху тях по време на дадено опасно събитие.

Социално – икономическа уязвимост – степента, от която населението се влияе от настъпилата опасност. Например хората, които са бедни и са загубили домовете си при настъпило наводнение и нямат финансова възможност да се върнат към нормалното си съществуване са изложени на риск. В зависимост от мащабите на пораженията уязвими могат да се окажат и съседни населени региони, дори цяла държава.

Способностите са също компонент на защитата (физически, социални, икономически, технологични, информационни) представляват ресурсите и средствата, с които разполага дадена страна и нейните граждани в предотвратяването и смекчаването и възстановяването при бедствие. Способностите на хората също могат да се вземат под влияние.

Рискът е вероятност от възникване на вредни последици за населението и имуществото му, икономиката и околната среда в резултат на опасността и уязвимостта за дадена територия/обект.²

Управление на риска от наводнения през последните години се очертава като един от най-значителни технически и социални предизвикателства в света. От всички природни рискове, наводненията представляват най-широко разпространения природен

риск за живота днес. Управлението на риска е основна дейност, насочена към оценка на схеми за намаляване, но не е задължително да се елиминира общия риск, тъй като в много случаи рискът не може да бъде отменен изцяло. Управлението на риска от наводнения изисква цялостен подход, с насоченост към научни и инженерни изследвания, както и социално-икономическите въпроси на планирането, разработването и управлението на целия процес. Оценка на риска от наводнения, е сложен проблем, който може да бъде решаван чрез интердисциплинарни изследвания. Първо е необходимо да се характеризират районите под заплаха от наводнения, с помощта на избран набор от индикатори карти, както и пространственото разпределение на потока скорост, височина на водата, скоростта на разпространение, продължителност и т.н. Втората стъпка е да се прецени доколко показателите за заплахата от наводнения се намесват в човешки дейности – в селското стопанство, индустрията, транспорта, пътната инфраструктура и т.н.

Рискът най-общо може да се определи като вероятността за социални, икономически и екологични разрушения.

Социалната цел на управлението на риска от наводнения е да се намалят щетите от наводненията, т.е. въздействието върху хората, имуществото и околната среда. Социалните последици от наводнения включват:

- стрес, предизвикан от самото наводнение;
- временна евакуация от дома;
- ефекта от наводнения върху физическото и психическото здраве на засегнатите лица.

Целите на определяне размера на социалните последици, е на първо място да се проследи колко тежки са въздействията в дадена ситуация и за хората, второ, да осигури алтернативни подходи за намеса при наводнения, които да доведат до намаляване на стреса у хората.

Икономическата цел на управлението на риска се изразява в намаляването на щетите вследствие на наводнения – разруше-

² Пак там

нията на инфраструктурата, загубите за селското стопанство, енергетиката, транспорта и т.н. Управление на риска от наводнения може да изисква значително отклоняване на средства от други цели на публичния сектор е желателно да се определи дали намаляването на щетите от наводненията оправдава така изразходваните ресурси – да оценят алтернативите по отношение на техните относителни ползи и разходи. В резултат на количественото определяне и оценка на щетите от наводненията се практикува във все повече страни от ЕС да се разглежда като важен фактор в процеса на решение за конкретни мерки за управление на риска от наводнения.

Екологичната цел на управлението на риска е преодоляването на екологични катастрофи, запазване на биологичното разнообразие и стремеж към устойчиво развитие.

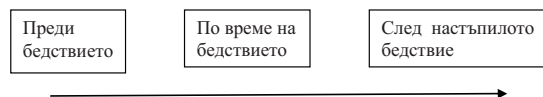
Фази на защитата при природни бедствия

Защитата при бедствия има за цел да се избегнат, намалят потенциалните загуби, да се осигури бърза и навременна помощ на жертвите. Цикълът на защитата е процес, чрез който правителството, бизнеса и гражданите си взаимодействат и реагират по време и непосредствено след бедствието.

В законодателството на Република България защитата при бедствие се разглежда като „съвкупност от дейности, целящи гарантиране на нормалното функциониране, непрекъснатостта и целостта на критичните инфраструктури с цел възпирание, намаляване, смекчаване или неутрализиране на заплахите, рисковете или уязвимостта им”.³

Защитата при природни бедствия обхваща цикъла по управлението на риска (превенция, смекчаване, готовност) и цикъла по управлението на кризи изразено в отговорност, рехабилитация и реконструкция.⁴ Двата цикъла са свързани от настъп-

ващото бедствие, а затварянето на цикъла се характеризира с дейности по дългосрочното развитие след кризисното събитие основано на устойчивост. Защитата при бедствия може да се представи в по-опростен модел като дейности преди, по време и след настъпилото природно бедствие.

Превенцията (Prevention) е най-сложният аспект при защитата от природни бедствия. Тя трябва да изследва и анализира как, кога и къде евентуално бедствие може да бъде предотвратено.⁵

Планирането на защитата при природни бедствия е важен и сложен процес, който гарантира в определена степен готовността на държавата да реагира и да неутрализира негативни явления като наводнения, земетресения, цунами, свлачища, срутища и т.н. Планирането е насочено към постигане на цялостна организационна готовност за намаляване или свеждане до минимум на уязвимостта на системата да бъде адекватна за действие (реакция) с наличните ресурси. Процесът има правопрпорционална зависимост с изменението на заплахите за сигурността на обществото и личността. Ефективността на този етап от цялостната защита отчита промените на старите уязвимости като наблюдава измененията на технологиите и знанията, които влияят на начина, по който се реагира при евентуални бъдещи извънредни ситуации и бедствия. Основа на планирането е планът или програмата, който трябва да е съобразен с цялостната стратегическа политика на държавата при управлението на природни бедствия. Те представляват моментна снимка на реалната ситуация като обхващат определени точки във времето. Планът трябва да се развива в отговор на нуждите и потребностите за гарантиране на сигурността и подобряване на защитата при бедствия. Планът може да бъде разделен основно на три части: предварителен план, план за действие, план за реак-

³ Пак там

⁴ KHAN Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH, <http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf>

⁵ Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

ция и план за възстановяване или реконструкция. За да бъде адекватен, планът трябва да познава всеки елемент от защитата добре, за да се постигне оптималност на цялата система. Резултатът от планирането е да се окаже влияние върху поведението на всички фази и елементи на управлението на извънредните ситуации, като сведе рискът до минимум.

Цялостното управление на извънредните ситуации при бедствия, (Comprehensive emergency management) е практика на работа по всички задачи във фазите на защитата, които могат да варират от наводнения до атомните централи и тероризма. Това е процес на координиране на усилията и ресурсите на правителството, частните организации и гражданите за постигане на целите.

Смекчаването (Mitigation) е фаза, при която се цели да се минимизират ефектите от бедствията. Смекчаващите мерки могат да бъдат структурни и неструктурни насочени към намаляване на въздействието. Дейностите по смекчаването се свързват с опитите за елиминиране на причините за бедствието. Това се прави чрез намаляване на вероятността от тяхното възникване или ограничаване на размера от техните отрицателни ефекти. Целта е да се предотврати катастрофата преди да се случи. Например наводненията и загубата на човешки животи или имущество могат да бъдат намалени чрез контрол при използването на язовири или изграждането на диги и защитни съоръжения, които да ограничат потопа. Също така може да се ограничи използването на земята (зониране) и да се ограничи проникването на хора в заливните територии.

На този етап от защитата се цели елиминиране или намаляване на ефектите от възникване на бедствия. Смекчаването ще зависи от включването на подходящи мерки на национално и регионално планиране на развитието.

Изборът дали да се намалят опасностите чрез контролиране на човешките действия върху системата ще зависи от политическите и икономическите решения за разходите и ползите от цялостното управление на извънредните ситуации. Търсенето на

отговорите на тези въпроси изисква познаването на научната, технологичната и обществена политика.

Готовност (Preparedness) – планиране как да се реагира:

Готовността включва всички дейности по подготовката за защита на живота и имуществото на хората, когато заплахите не могат да бъдат контролирани или когато може да се постигне само частична защита. В такъв случай плановите, процедурите и ресурсите трябва да дадат ефективен отговор на заплахата. В мерките за готовност попадат две основни категории:

- сигнализиране за настъпване на дадена заплаха и уведомяване за потенциална катастрофа;
- повишаване ефективността на отговор.

Подготвителните мерки включват:

- разработване на стандартни оперативни процедури, които да ръководят организациите при изпълнение на техните функции;
- обезпечение на персонала в изпълнение на тези процедури;
- провеждане на упражнения за проверка на ефективността на тези планове;
- определяне на ресурсите необходими за подготовката.

Отговор за ограничение на въздействието:

- осигуряване на зоната на удара;
- евакуиране от опасните зони;
- провеждане на търсене и спасяване на ранени;
- осигуряване на спешна медицинска помощ;
- подслон на евакуираните;
- противодействие на вторични заплахи;
- идентифициране на замърсени водни запаси или други обекти, които са заплаха за здравето след наводнения;
- определяне на заразени диви животни или риба във връзка с токсични химикали разлети в резервоари.

В обобщение на този етап от цикъла за защита при бедствия целта е да се постигне

задоволително ниво на готовност за реакция на съответното бедствие. Мерките за готовност включват изготвянето на планове, организационен и управленски капацитет за противодействие, дългосрочни и краткосрочни стратегии, планове за евакуация и т.н.. Тези мерки могат да бъдат описани като организационна готовност за справяне с бедствията.

Смекчаването и готовността са фази, които играят ключова роля за адекватното и навременно противодействие на бедствията. Те се в резултат на направени вече подобрения в цялостната защита при бедствия. Резултатите от всеки един етап на защитата зависи от тежестта на бедствието.

Както вече отбелязах управлението на природните бедствия (Disaster Management) включва управлението на риска (Risk Management) и управлението на кризи (Crisis Management). За да се направи преход към управлението на самата криза преминавайки през негативното събитие, което настъпва (наводнение, земетресение, цунами и т.н.) трябва да се направи следното обобщение.

Готовността (Preparedness) се постига чрез планиране, оборудване, обучение и упражняване или проиграване на сценария. От своя страна процесът на планиране се основава на опасността и анализ на уязвимостта, които присъстват в цялостното управление на риска – планиране или изготвянето на планове по отношение на превенцията; конкретизиране на ключовите задачи и конкретни действия при фазата на смекчаването и фазата на готовност, която обединява планиране на защитата преди настъпване на събитието и действията по планиране на отговор при настъпване на събитието.

За да се достигне фазата на отговор (Response) или реакция, вземащите решения трябва да са изпълнили изискванията на цялото управление на риска, а резултатът трябва да е адекватни действия и тактика за изпълнение на поставените задачи. Управлението на операциите (действията по реакцията) могат да бъдат представени като команда и контрол – реалните задачи за отговор на негативното събитие, а именно: оценка на опасностите и анализ на защитата на населението и самото управле-

ние на инцидента – кризата, които се изпълняват в рамките на структурата на организиране или **тази структура с определя като организация на защитата преди настъпване** на наводнение например т.е. (Disaster impact).⁶

Целта на управлението преди настъпването на извънредните ситуации е да се постигне задоволително ниво на логистична готовност за справяне с бедствия, което трябва да бъде засилено с механизми за ответна реакция, процедури, репетиции, разработване на дългосрочни и краткосрочни стратегии, общественото образование и изграждане на системи за ранно предупреждение.

По време на тези три фази разгледани по горе (превенция, смекчаване и готовност), правителства, организациите и физическите лица разработват планове, които са насочени за спасяване на човешки животи, за свеждане до минимум щетите при бедствието, за подобряване на операциите за реагиране при бедствия. Фазата на отговор ще зависи от включването на подходящите мерки в националните и регионални планове за развитие. В допълнение, тяхната ефективност ще зависи и от наличието на информация за опасностите, спешни рискове и контрамерките, които трябва да бъдат предприети, както и степента, в която държавни агенции, неправителствени организации и широката общественост са в състояние да се възползват от тази информация.

Управлението на кризи се изразява във фазите на реакция (Response), реконструкция (Reconstruction) и рехабилитация (Rehabilitation) или възстановяване.

Реакция при бедствие – целта на ответните действия е да се осигури незабавна помощ за поддържане на живота, подобряване на здравето и морала на засегнатото население. В центъра на тази фаза е задоволяване на основните нужди на хората, докато се намерят по-трайни решения. Много често в отговор на настъпилото събитие участват различни международни

⁶ Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dilley, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

институции. Фазата на отговор включва мобилизиране на всички ресурси в района на бедствието преминавайки през различни етапи (при наводненията):

- Тълкуване на риска от наводнения с наличната информация и разполагаемите ресурси.
- Идентифициране и анализиране на потенциалните последствия от наводнения.
- Вземане на решения за прилагане на планове за развитието на оперативните действия и стратегиите за реакция.
- Координиране на изпълнението на стратегии за ответна реакция като предупреждение, разузнаване, евакуация и защита.
- Преход към възстановяване.

Дейности по реакцията при бедствия:

1. Предупреждение – отнася се до информацията свързана с естеството на опасността и непосредствените заплахи от бедствието. Информацията се разпространява чрез институциите отговорни за защитата при бедствия като цяло в районите с риск, така че действията, които се предприемат да са адекватни, населението да бъде евакуирано по най- бързия начин и да се предотврати по нататъшно увреждане на цялата система. Средствата на информация са различните медии, оповестителните системи, системите за ранно предупреждение и т. н.

2. Евакуация – включва дейностите по преместване на населението от зоните, изложени на риск от предстоящото бедствие на по- безопасно място. Основната цел е защита на живота на обществото и незабавно лечение на онези, които са ранени. Евакуацията включва: навременна и точна система за предупреждение; ясно идентифициране на пътищата за евакуация; изпълнение на планове и програмите за евакуация.

3. Търсене и спасяване – може да се определи като процес на идентифициране на местоположението на жертвите от бедствието и извеждането им в безопасен район.

4. Оценка след бедствието – основната цел е да се осигури ясна картина на ситуацията след бедствието, за да се идентифицират нуждите на системата и да се изгради

стратегия за възстановяване.

5. Логистика и снабдяване – най общо казано това е процес на предоставяне на логистични съоръжения и капацитет, съхранението и изпращането на доставки за пострадалото население

6. Комуникация и управление на информацията: Всички посочени по-горе дейности са зависими от комуникацията. Има два аспекти на комуникациите при бедствия. Един от тях е оборудване, което е от съществено значение за информационния поток, като радиоапарати, телефони и техните поддържащи системи на ретранслатори, сателити и далекопроводи. В другия е за управление на информацията: протокола, да знаят кой съобщава каква информация на кого, как се разпространява и тълкува.

7. Охрана на засегнатия район – често територията засегната от бедствието става обект на мародерства и необходимо осъществяване на охраната на имуществото и собствеността на населението.

Реконструкция и рехабилитация

Рехабилитацията и реконструкцията обикновено започват в края на фазата на реакция и може да продължи няколко години. По време на тази фаза, социална и другата инфраструктура е възстановена и икономиката се съживява. Възстановителни дейности продължават, докато всички системи се връщат до нормалното си или по-добро положение. Възстановителни мерки, както в краткосрочен, така и в дългосрочен план, включват програми за консултиране и икономически проучвания на въздействието. Информационни ресурси и услуги включват събиране на данни, свързани с възстановяването и документация на извлечените поуки.

Устойчивото развитие или фазата на развитие е свързано с въздействието върху всички фази от управлението на природните бедствия. То пряко рефлектира върху готовността и мобилизацията на ресурсите и способностите за справяне с кризата. Една от основните цели на развитието е насърчаване на устойчивостта на цялата система за защита. Когато тази цел е постигната,

държавата и населението притежават по голям капацитет за неутрализиране и противодействие на последиците.

Хуманитарни действия

По време на бедствието и непосредствено след него хуманитарните организации често са призовани да вземат участие по

отношение и на реакцията и на възстановяването след настъпилото събитие. За да са в състояние да реагират ефективно, тези организации трябва да са подготвени за участие в подобни мероприятия, да имат обучен персонал, логистична поддръжка, транспорт, комуникации, както и насоки за работата при извънредни ситуации.

Фази на защитата при наводнения	Дейности
Превенция и смекчаване	– Изграждане на диги – Построяване на язовири – Залесяване на зони – Изграждане на системи за контрол на количествата вода в басейните и резервоарите
Готовност	– Строителство и експлоатацията на системи за наблюдение – Подготовка на карти с опасности – Аварийни тренировки – Изграждане на системи за ранно предупреждение – Подготовка на способностите за защита при бедствия
Реакция при бедствието	– Спасителните мероприятия – Първа помощ и лечение на пострадалите – Мониторинг на настъпилото наводнение и бъдещи последици от него – Изграждане на временни жилища
Реконструкция и рехабилитация	– Подходящо планиране на използването на земята залята от водата – Поминък и подкрепа за населението – Индустриална рехабилитация и планиране на бъдещо строителство

Управлението на природните бедствия има за цел да намали или да избегне потенциалните загуби от опасностите, за да осигури бърза и подходяща помощ на жертвите от бедствието, както и да се постигне бързо и ефективно възстановяване. Цикълът на защитата при природни бедствия представлява непрекъснат процес, при който правителствата, гражданите и бизнеса си взаимодействат преди, по време и след настъпване на бедствието. Подходящи действия на всички точки в цикъла може да доведе до по-голяма готовност, по-добри предупреждения, намали уязвимостта или предотвратяване на бедствия по време на следващата итерация на цикъла. Управле-

нието на бедствията включва формирането на публични политики и планове, които да променят причините за бедствията или смекчаване на тяхното въздействие върху хората, собствеността и инфраструктурата.

Фази на защитата при бедствия в България

През 2009г. настъпиха промени в изпълнителната власт и бе закрито Министерство на извънредните ситуации. Функциите и дейностите преминаха към Министерство на вътрешните работи – главно към ГД ПБЗН. Тази главна дирекция е специализирана структура на МВР за осигуряване на пожарна безопасност, спасяване и защи-

та при бедствия при условията и по реда на Закона за защита при бедствия. ГД ПБЗН има функциите на координиращ дейности-те орган между министерствата и ведомствата имащи отношение към настъпилото бедствие.¹

Защитата на населението при бедствия се осъществява в няколко направления на национално, областно и общинско ниво.

Дейности по защитата при бедствия

Превантивни дейности:

- Анализ и оценка на рисковете от бедствия;
- Картографиране на рисковете от бедствия;
- Установяване на критичните инфраструктури и обектите им и оценка на риска от тях;
- Планиране на защитата при бедствия;
- Изграждане и поддържане на системи за наблюдение, ранно предупреждение и оповестяване;
- Осигуряване на колективни и индивидуални средства за защита;
- Обучение на органите на изпълнителната власт и силите за реагиране при бедствия;
- Превантивен контрол.

Провеждане на дейности по защита при възникване на бедствия (Единна спасителна система):

- Предупреждение;
- Изпълнение на неотложни мерки за намаляване на въздействието;
- Оповестяване
- Спасителни операции
- Оказване на медицинска помощ
- Операции по издирване и спасяване;
- Извършване на неотложни аварийно

– възстановителни работи;

- Други операции, свързани със защитата при бедствия.

Подпомагане и възстановяване:

- Разплащане на непредвидени разходи по защитата при бедствия;
- Предоставяне на възстановителна помощ;
- Финансиране на неотложни аварийни дейности;
- Други помощи.

Дейностите в по подпомагане и възстановяване се осъществяват от органите на изпълнителната власт като се създава Междуправителствена комисия към Министерски съвет, ръководена от министъра на вътрешните работи. В тази комисия участват министри и ръководители на ведомства, които имат отношение към настъпилата бедствена ситуация. Комисията се подпомага от Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението при бедствия“ (ГД ПБЗН) – МВР.

Ресурсно осигуряване – защитата при бедствия се осигурява от бюджетите на министерствата и ведомствата и общинските бюджети. Финансовото и материално техническо осигуряване на защитата при бедствия включва:

- Текуща издръжка на силите и средствата;
- Проектиране и извършване на капитално строителство;
- Изграждане на системи за ранно предупреждение и оповестяване при бедствия;
- Създаване и поддържане на кризисни запаси за осигуряване на защитата.²

Функции на органите на управление при защитата от природни бедствия

Министерски съвет МС:

- Осъществява общото ръководство по защитата при бедствия;
- Приема национална програма за защита при бедствия и годишни планове за

¹ Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол № 21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., http://www.nspbz.n.mvr.bg/NR/rndonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B-06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

² Закон за защита при бедствия (ЗЗБ), изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

изпълнението и;

- Приема национален план за защита при бедствия.

**Министерство на вътрешните работи
МВР – (Главна дирекция „Пожарна
безопасност и защита на населението”
ГД ПБЗН):**

ГД ПБЗН е специализирана структура на МВР за осигуряване на пожарна безопасност, спасяване и защита при бедствия, която изпълнява следните дейности:

- Превантивна дейност;
- Спасителна дейност;
- Научно- приложната и експертна дейност;
- Информационно аналитична дейност;
- Други, свързани с цялостната защита при природни бедствия.

Областният управител:

- Координира и контролира подготовката за бедствия;
- Организира и контролира изпълнението на превантивни мерки за недопускането или намаляването на последици при бедствия;
- Създава организация за оповестяване при бедствия;
- Въвежда със заповед в изпълнение областния план за защитата при бедствия;
- Организира, координира и контролира процесите по подпомагане и възстановяване при бедствия.

Кметът на община:

- Провежда превантивни мерки за недопускането или намаляването на последиците от бедствия, както и организира, ръководи и координира защитата при бедствия на територията на общината;
- Планира финансови средства в бюджета на общината за осигуряването на дейностите по плана за защита при бедствия;
- Обявява бедствено положение на територията на общината.

Министерство на отбраната МО:

МО поддържа модулни формирования, които са специализирани за действия при различни бедствия и ликвидирането на

последствията при тях.

**Министерство на околната среда и
водите МОСВ:**

- Уведомява компетентните органи за местоположението и обхвата на крайбрежните заливаеми ивици на реките;
- Разработва предварителна оценка, картите и плана за управление на риска от наводнения;
- Разработва програми за намаляването вероятността от наводнения.

Министерство на регионалното развитие и благоустройство МРРБ – изграждане и поддържане на техническата инфраструктура, свързана с подобряване на транспортната достъпност и интегрираното управление на водните ресурси.

Български червен кръст БЧК – подпомага населението при бедствия чрез доброволци, подпомага цялостната дейност по реакцията при кризи.

Министерство на труда и социалната политика МТСП – отговаря за изпълнението на мерки по предотвратяване и ликвидиране на последствия от бедствия, предоставяне на помощи и други социални дейности.

НЕК „Язовири и каскади” – ЕАД – отговаря за техническата експлоатация и поддържането на язовирите и хидротехническите съоръжения.

**Анализ на процесите при защитата при
бедствия в България**

Опасностите, които настъпват на територията на България в повечето случаи могат да бъдат прогнозирани и неутрализирани. Това са наводненията, които са вследствие на неизчистени канализационни шахти, неправилното стопанисване на хидротехническите съоръжения, отсъствие на предписания от компетентните органи за подобряване на инфраструктурата като цяло. Тези причини, които създават проблеми на правителството и обществото имат организационен характер, изискват способности, които са в пъти по-малко от щетите, които нанася едно негативно събитие от типа наводнение. Изводът е, че усилията и средствата трябва да бъдат насочени към

оценката на заплахите, които настъпват и да се изготвят предписания и планове за неутрализирането им, което ще доведе до противодействие и елиминиране на негативните последици, които са все по-често случващи се в България и са съпътствани със значителни средства за възстановяване на нормалното функциониране на система. Отсъствието на оценката на опасностите, които са характерни за страната ни, води до вредни последици за населението, имуществото и собствеността на хората, за цялата икономика и не на последно място за околната среда.

В България няма единна структура или институция, която да е ангажирана с контрола на уязвимостта на сградите и съоръженията, които са разположени в непосредствена близост до характерните различни заплахи /наводнения, земетресения, производствени и технологични аварии/. В момента контрола върху строителството на сградите и съоръженията в България се осъществява от Дирекция за национален строителен контрол /ДНСК/, предписанията за големите стратегически язовири са в компетенцията на НЕК „Язовири и каскади“ ЕАД, малките язовири и текущото им състояние са под опеката на общините. *Проблемите при настъпване на природно бедствие – например наводнение:* Малките язовири и предписанията за подобряване на инфраструктурата на тези съоръжения се изготвят ежегодно от регионална експертна комисия, която включва специалисти от различни научни области и институции. Проблемът при управлението на тези ресурси се появява при липсата на средства от страна на общините за отразяване на несъответствията между реалното и състоянието, в което трябва да се намират тези обекти. Подобряването на тази инфраструктура зависи от инвестициите и средствата, които дадена община е готова да отдели за елиминиране на евентуална заплаха. В последните години под влияние на световна икономическа криза и непрекъснатото свиване на бюджетите на общините, тези задачи пред управляващите се оказват непосилни. В повечето случаи малките язовири се отдават на концесия за дълъг пери-

од от време, въз основа на изготвени проекти от страна на концесионерите за подобряването и поддържането на язовирите в добро състояние, но отсъствието на контрол от страна на кметствата при експлоатирането им е неефективен и нецелесъобразен, което прави тези обекти – заплахата за населението при настъпване на бедствия.

Големите стратегически язовири са обект на критичната инфраструктура и от 2012г. след наводнението в с. Бисер, причинено от скъсването на стената на язовир „Иваново“ и спор за собствеността му между Министерство на отбраната и Общината, беше изготвен списък на всички големи хидротехнически съоръжения и тези, които бяха определени като критични обекти за националната сигурност са вече под контрола на НЕК „Язовири и каскади“ ЕАД. За всеки един от тези обекти има изготвени индивидуални планове за експлоатация и аварийни планове при настъпване на евентуално бедствие, което ги прави за момента защитени от характерните заплахи за България.

По отношение на строителството на сградите, които са под контрола на Дирекция за национален строителен контрол /ДНСК/ се наблюдават значителни и явни проблеми. На първо място това са застроените сгради в непосредствена близост до заливаеми зони или обектите, които се намират в т. н. „Чашката на язовирите“. Обикновено това са незаконно застроени сгради, които са уязвими на наводнения. Отговорността и щетите се поемат изцяло от собствениците им. На второ място са сградите или постройките, които са построени съвсем незаконно без проекти за строителство и изцяло в несъответствие с българското законодателство. Обикновено това са леки дървени постройки, които се населяват от ромската общност. При настъпване на природно бедствие на тези територии, голяма част от населението остават без домове, което поставя компетентните органи и вземащите решение пред предизвикателството за справяне и подпомагане на тези хора. Всичко това изисква значителни ресурси и способности за възстановяване на тези региони. За предотвратя-

тяване на тези събития е необходимо да се ограничи незаконното строителство, да се ограничи безконтролното заселване на тези територии, защото щетите които нанасят природните бедствия са за сметка на бюджета, още повече че тази част от населението разчита единствено на социални помощи.

Оценката на риска от природни бедствия е все още слабост в управлението и защитата на населението в България. Планирането на процеса въз основа на оценка на риска при всички фази на защитата от бедствия като цяло е необходимост в социално, икономически и екологически аспект. Анализът на риска ще доведе до цялостната организационна готовност за намаляване и свеждане до минимум на уязвимостта на системата, за да бъде адекватна в отговор на бедствие с наличните ресурси.

Ако се разгледат фазите преди, по време и след бедствието, може да се каже, че изглеждат логически свързани и последователни, които трябва да осигуряват непрекъснатост при изпълнение на отделните задачи по защитата с наличните способности и ресурси. Теоретичния подход на цялостната защита при бедствия, който включва циклите на управлението на риска и управлението на кризи, с описаните отделни дейности се вмести в горепосочения опростен модел на трите фази, което предполага адекватност при вземането на решения. За да се подобри системата за защита при бедствия е необходимо да се направи задълбочен и детайлизиран анализ на всяка една от фазите и отделните я придружаващи елементи.

Планирането като процес и придружаващите го планове като част от превенцията в България се осъществява на национално ниво. Към настоящия момент защитата при бедствия се организира въз основа на следните нормативни документи: Закон за защита при бедствия, Национална стратегия за защита при бедствия 2009-2013г., и изготвяните ежегодно планове за защита при бедствия. И в трите документа отнасящи се до защитата на населението при бедствия се открояват няколко проблеми: На първо място отсъства анализ на заплахите,

уязвимостите и риска от настъпващи бедствия на територията на страната. На второ място, документите представят една обобщена картина от природни бедствия и органите, които ги управляват, която е лишена от детайли на елементите характеризиращи спецификата на извънредните ситуации. На трето място плановете, които се изготвят на регионално ниво не съдържат фазата превенция, а са насочени към самата реакция след настъпване на бедствието.

Фазите на смекчаването и готовността имат за цел да минимизират ефектите от бедствията, както и да планират цялата защита с цел да не се допусне степента на интензивност на настъпващото негативно събитие. Отсъствието на анализ на заплахите и риска лишава цялата система от надеждност и целесъобразност при изпълнение на заложените задачи, а именно намаляване на вероятността за настъпване и ограничаване размера на отрицателните ефекти от бедствието. Планирането като процес трябва да се съдържа във всички елементи на действията по отделните фази на защитата при бедствия, което ще осигури стабилност при управлението на кризата. Колкото по добре са анализирани и оценени рисковете и заплахите, планирани са ресурсите по защитата и са определени задълженията на участващите в процеса на защита и са обезпечени при изпълнението на задачите, толкова по-малки биха били загубите за държавата и обществото. Затова може да се каже, че между управлението на риска и управлението на кризи съществува обратнопропорционална зависимост т.е. отделянето на повече ресурси и способности и тяхното добро управление и съчетаване преди бедствието, ще намали ефектите и мащабите на пораженията след него.

Фазите на отговор или реакция при бедствие, реконструкцията и възстановяването както вече беше споменато ще зависи изцяло от предварителната подготовка преди настъпване на бедствието. Когато заплахите са анализирани и са от антропогенен характер и са и предприети необходимите мерки за предотвратяването им, реакцията при кризисната ситуация ще бъде по-ефективна, щетите ще бъдат намалени,

което ще доведе до възможността за дългосрочно планиране и инвестиране в обектите и териториите уязвими на природни бедствия.

В заключение може да се каже, че за да се подобри защитата от бедствия на цялата система и придружаващите я елементи, трябва да осигури устойчивост на развитието. Държавата и населението ще притежават по-голям капацитет за неутрализиране и противодействие на последиците, когато тази цел е постигната. Подходящите действия във всички точки от цикъла на защитата води до стабилна и устойчива на бедствия система.

Използвана литература:

Закон за защита при бедствия, Обн. ДВ. бр.102 от 19 Декември 2006г., изм. ДВ. бр.41 от 22 Май 2007г., изм. ДВ. бр.113 от 28 Декември 2007г., изм. ДВ. бр.69 от 5 Август 2008г., изм. ДВ. бр.102 от 28 Ноември 2008г., изм. ДВ. бр.35 от 12 Май 2009г., изм. ДВ. бр.74 от 15 Септември 2009г., изм. ДВ. бр.93 от 24 Ноември 2009г., изм. ДВ. бр.61 от 6 Август 2010г., изм. ДВ. бр.88 от 9 Ноември 2010г., изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол №21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., <http://www.nspbzn.mvr.bg/NR/rdonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B->

06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

KHAN Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH, <http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf>

Amin Samia., Markus Goldstein, Data Against Natural Disasters. Establishing effective systems for relief, recovery, and reconstruction, 2008, The World Bank, Washington.

Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

European Environment Agency, Environmental issue report “Mapping the impacts of recent natural disasters and technological accidents in Europe”, ISBN: 92-9167-630-6, 2003, Copenhagen.

Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dille, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

NATO Advanced Research Workshop on Flood Risk Management – Hazards, Vulnerability and Mitigation Measures, 6 – 10 October 2004, Czech Republic.

Devlin S. Edward, Crisis management planning and execution, Auerbach Publications Taylor & Francis Group, 2007.

PROBLEM ANALYSIS PHASES IN THE PROTECTION OF NATURAL DISASTERS IN BULGARIA

Ekaterina Bogomilova, PhD student

Department "National and regional security"

The cycle of disaster protection is a combination of complex processes, which are based on different principles, requirements, rules and activities contributing to the prediction, prevention, resolution and management of disaster in order to prevent their degree of intensity. This requires knowledge and competencies of the risks and dangers in the event of a disaster event in Bulgaria. Protection from disasters, emergencies and catastrophes is politics in all countries and is aimed at all events planning, organizing, reaction, coordination, communication, facilitation, provision (resources, health, transport, reconstruction-repair, etc.). Emergency Management is a complex process that includes substantial material, human and financial resources, as well as various state and public organizations that should be operated coordinated.

Components of disaster protection

The **hazard** is a natural phenomenon or an event caused by human activities that can cause adverse effects to the population and his estate, environmental, economic, cultural and material values.

The hazard can be defined as an event or condition that leads to injury of life, damage to property or the environment. Hazards can be grouped into two broad categories: natural and manmade hazards. Natural hazards and threats caused by natural phenomenon (hazards with meteorological, geological or biological origin). Examples of these hazards are cyclones, tsunamis, earthquakes and volcanic eruptions, which are entirely of natural origin. Landslides, floods, droughts, fires can be defined as socio – natural, as the reasons for their occurrence may be due to human activities or due to

natural processes and phenomenon. For example: floods, which occur as a result of heavy rains or snowmelt intensive qualify as natural and flooding caused by sewer or pending spillways of dams or clogged drainage pits consequently be considered as threats caused by humans. Hazard from human activity may occur in the industry, equipment for energy production (eg, explosion, leakage of toxic waste, pollution, etc.).

Vulnerability is a measure of the degree of vulnerability of a territory or subject to various hazards.¹ Vulnerability can be defined as the point where a structure, site or area may be damaged due to the impact of a hazard.

The vulnerability could also be considered in two categories: physical vulnerability and socio-economic.

Physical characteristics include vulnerability to natural threats that cause flooding (eg, intensity, frequency event, wave height, etc.). Based on the physical state of elements at risk – characteristics of the event. Physical vulnerability to answer the question whether a building, structure or object is able to retain its original shape and resist the forces that act on them during a hazard.

Socio – economic vulnerability – the ex-

¹ ЗАКОН за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г., изм., бр. 41 от 22.05.2007 г., изм. и доп., бр. 113 от 28.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., бр. 102 от 28.11.2008 г., изм. и доп., бр. 35 от 12.05.2009 г., в сила от 12.05.2009 г., изм., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., изм. и доп., бр. 93 от 24.11.2009 г., в сила от 25.12.2009 г., доп., бр. 61 от 6.08.2010 г., изм. и доп., бр. 88 от 9.11.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 98 от 14.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., бр. 8 от 25.01.2011 г., в сила от 25.01.2011 г., доп., бр. 39 от 20.05.2011 г., изм. и доп., бр. 80 от 14.10.2011 г., в сила от 14.10.2011 г.

tent which the population is affected by the ensuing hazard. For example, people who are poor and have lost their homes in the floods occurred and not able to return to their normal existence at risk. Depending on the size of vulnerable lesions may be populated neighboring regions, even entire country.

Abilities are also a component of protection (physical, social, economic, technological, information) are resources and tools available to a country and its citizens in the prevention and mitigation and disaster recovery. Capabilities of people can also take effect.

Risk is the probability of adverse effects on the population and its property, the economy and the environment as a result of the hazard and the vulnerability of an area / object.²

Managing flood risk in recent years has emerged as one of the most significant technical and social challenges in the world. All natural hazards, floods are the most common natural risk to life today. Risk management is a key activity aimed at evaluating the schemes to reduce but not necessarily eliminate the overall risk, since in many cases the risk can not be entirely eliminated. Management of flood risks requires a comprehensive approach, with a focus on science and engineering research and socio-economic issues of planning, developing and managing the entire process. Assessment of flood risk is a complex issue that can be addressed through interdisciplinary research. First it is necessary to characterize the areas under threat of flooding, using a selected set of indicators maps, and spatial distribution of flow velocity, water height, velocity of propagation, duration, etc. The second step it should be evaluate the performance of the threat of flooding interfere with human activities – agriculture, industry, transport, road infrastructure, etc.

The risk can generally be defined as the probability of social, economic and environmental damage.

The social purpose of managing the risk of flooding to reduce flood damage, impact on people, property and the environment. The social consequences of flooding include:

- stress caused by the flood events;
- temporary evacuation of the home;
- The effect of flooding on the physical and mental health of those affected.

Purposes of determining the amount of social consequences, is the first to trace how heavy impacts in a given situation and the people second, to provide alternative approaches for intervention in floods that lead to reducing stress in humans.

Economic objective of risk management is reflected in the reduction of damage caused by floods – the destruction of infrastructure, loss of agriculture, energy, transport, etc. Managing flood risk may require significant diversion of resources from other uses of the public sector is desirable to determine whether the reduction of flood damage so justifies spending resources – to evaluate alternatives in terms of their relative costs and benefits. As a result, quantification and evaluation of flood damage is practiced in more EU countries can be seen as an important factor in the decision process for specific measures to manage flood risk.

Environmental objective of risk management is to address environmental disasters, biodiversity conservation and the pursuit of sustainable development.

Phases of disaster protection

Disaster protection is designed to avoid, reduce potential losses, to ensure prompt and timely assistance to the victims. Cycle security is a process through which government, business and citizens interact and react during and immediately after the disaster.

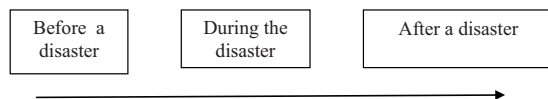
The laws of the Republic of Bulgaria disaster protection is seen as "a set of activities aimed at ensuring the normal operation, the continuity and integrity of critical infrastructures to prevent, reduce, mitigate or neutralize hazards, risks and vulnerability."³

Protection against natural disasters includes cycles of risk management (prevention, mitigation, preparedness) and cycles of crisis management expressed in responsibility, reha-

² Ibidem

³ Ibidem

bilitation and reconstruction.⁴ The two cycles are connected by the coming disaster and closing the cycle is characterized by long-term development activities after the critical event based on sustainability. Disaster protection can be presented in a simplified model such activities before, during and after a natural disaster.

Prevention is the most complicated aspect of protection against natural disasters. It should examine and analyze how, when and where a disaster can be prevented.⁵

Planning for protection against natural disasters is an important and complex process that ensures a certain degree of readiness of the government to react and neutralize negative phenomena such as floods, earthquakes, tsunamis, landslides, etc. Planning is aimed at achieving overall organizational readiness to reduce or minimize the vulnerability of the system to be adequate action (reaction) with the available resources. The process has a correlation with climate threats to the security of society and the individual. The effectiveness of this stage of the overall protection into account changes of old vulnerabilities by monitoring changes in technology and knowledge that influence the way in which they respond to any future emergencies and disasters. Basis for planning /the plan or program/, which must be consistent with the overall strategic policy of the state in the management of natural disasters. They represent a snapshot of the real situation as cover certain points in time. The plan should be developed in response to the needs for security and improve disaster protection. The plan can be divided into three main parts: the preliminary plan, action plan, response plan and a plan for recovery or reconstruction. To be adequate, the plan must

know each element of the defense well to achieve optimal system-wide. The result of planning is to influence the behavior of all phases and elements of emergency management, reducing the risk to a minimum.

Comprehensive emergency management disaster, (Comprehensive emergency management) is the practice of working in all phases of tasks protection, which can range from floods to terrorism and nuclear plants. This is the process of coordinating the efforts and resources of the government, private organizations and individuals to achieve objectives.

Mitigation is the phase in which aims to minimize the effects of disasters. Mitigation measures can be structural and nonstructural aimed at reducing the impact. Mitigation activities associated with efforts to eliminate the causes of the disaster. This is done by reducing the probability of their occurrence or reduce the size of their negative effects. The aim is avoiding disaster before it happens. For example, flooding and loss of life and property can be reduced by controlling the use of dams or dikes and the construction of protective devices that limit the flood. You can also restrict land use (zoning) to limit the penetration of people in flooded areas.

At this stage of protection is intended to eliminate or reduce the effects of any disaster. Mitigation will depend on the inclusion of appropriate national and regional development planning.

Choosing whether to reduce the risks by controlling human actions on the system will depend on the political and economic decisions of the costs and benefits of the overall emergency management. Finding answers to these questions require knowledge of scientific, technological and public policy.

Preparedness – Planning how to respond:

Preparedness includes all activities in preparation for the protection of life and property of people when threats can not be controlled or when it can be achieved only partial protection. In this case, plans, procedures and resources to provide an effective response to the threat. In preparedness measures fall two main categories:

⁴ Himayatullah, Laura Giurca, Asmatullah KHAN, DISASTER MANAGEMENT CYCLE – A THEORETICAL APPROACH,

<http://www.mnmk.ro/documents/2008/2008-6.pdf>

⁵ Perry Ronald W., Ph.D., Michael K. Lindell, Ph.D., Emergency Planning, 2007, United States of America.

- signaling the occurrence of a threat and notification of potential catastrophe;
- increasing the effectiveness of response.

Preparatory measures include:

- develop standard operating procedures to guide organizations in carrying out their functions;
- security personnel pursuant to these procedures;
- conducting exercises to check the effectiveness of these plans;
- Identify the resources needed to prepare.

Reply to limit the impact:

- ensuring that the impact area;
- evacuation of danger zones;
- conducting search and rescue wounded;
- provide emergency medical assistance;
- shelter for evacuees;
- secondary counter threats;
- Identification of contaminated water supplies or other objects that pose a threat to health after flooding;
- Identification of infected wild animals or fish in relation to toxic chemicals spilled into reservoirs.

In summary, at this stage of the cycle Disaster Protection goal is to achieve a satisfactory level of preparedness to respond to appropriate disaster. Preparedness measures include the preparation of plans, organizational and managerial capacity to deal with long-term and short-term strategies, plans for evacuation and so on. These measures can be described as organizational readiness to deal with disasters.

Mitigation and preparedness phases, which play a key role in adequate and timely counter disaster. They are the result of improvements already made in the overall disaster protection. The results of each stage of protection depends on the severity of the disaster.

Disaster Management is Risk Management and Crisis Management. To make the transition to managing the crisis itself going through a negative event occurs (floods, earthquakes, tsunamis, etc) to do the following summary.

Preparedness is achieved through planning, equipment, training and simulation exercise or scenario. For its part, the planning process is based on hazard and vulnerability analysis, which are present in the overall risk management – planning and preparation of plans in terms of prevention, specifying the key tasks and concrete actions for the mitigation phase and phase mode, which combines protection planning before the event and planning activities in response to the event.

To reach the stage of Response or response decision-makers must have fulfilled all the requirements of risk management, the result must be adequate actions and tactics to accomplish the tasks. Management of operations (actions reaction) can be represented as a command and control – real tasks to respond to the adverse event, namely hazard assessment and analysis of protection of the population and control the incident itself – the crisis that run within the structure of this organization or structure defined as the organization of the defense before the occurrence of a flood as (Disaster impact).⁶

The aim of management before the emergency is to achieve a satisfactory level of logistical preparedness to deal with disasters, which should be enhanced with response mechanisms, procedures, rehearsals, developing long-term and short-term strategies, public education and building systems early warning.

During these three phases discussed above (prevention, mitigation and preparedness), governments, organizations and individuals develop plans that are designed to save lives, to minimize damage in disaster operations to improve response disasters. Phase response will depend on the inclusion of appropriate measures in national and regional development plans. In addition, their effectiveness will depend on the availability of information on hazards, risks and emergency countermeasures to be taken and the extent to which government agencies, NGOs and the general public are able to make use of this in-

⁶ Arnold Margaret, Robert S. Chen, Uwe Deichmann, Maxx Dilley, Arthur L. Lerner-Lam, Randolph E. Pullen, Zoe Trohanis., Disaster risk management series NO. 6/ 37090, Natural Disaster Hotspots Case Studies, 2006, The World Bank, Washington, D.C.

formation.

Crisis management is reflected in the phase Response, Reconstruction and Rehabilitation or Refund.

Disaster Response – the response goal is providing immediate assistance to maintain life, improve health and morale of the affected population. At the center of this phase is to meet the basic needs of the people while finding more permanent solutions. Often in response to the event occurred involving various international institutions. Response phase includes the mobilization of all resources in the disaster area going through different stages (floods):

- Interpretation of the risk of flooding with the available information and resources.
- Identify and analyze the potential consequences of flooding.
- Making decisions for the implementation of plans for the development of operational actions and response strategies.
- Coordinate the implementation of the response strategy as a warning, reconnaissance, evacuation and protection.
- Transition to recovery.

Activities disaster response:

1. **Warning** – refers to information concerning the nature of the danger and imminent threats of disaster. Information is distributed by the institutions responsible for disaster protection in general in the areas of risk, so that the actions taken are adequate population to be evacuated as quickly as possible and to prevent further damage to the system. Means of information are different media, alarm systems, early warning systems, etc.

2. **Evacuation** – includes activities moving people from areas at risk of imminent disaster to a safer place. The main objective is to protect the community and immediate treatment of those injured. The evacuation includes timely and accurate warning system, clear identification of escape routes, implementation of plans and programs for evacuation.

3. **Search and rescue** – can be defined as the process of identifying the location of the victims of the disaster and the removal in a safe area.

4. **Evaluation of the disaster** – the main

goal is to provide a clear picture of the situation after the disaster to identify the needs of the system and to develop a strategy for recovery.

5. **Logistics and supply** – the general is the process of providing facilities and logistic capacity, storage and dispatch of supplies to the affected population

6. **Communication and Information Management:** All the above activities are dependent on communication. There are two aspects of communication during disasters. One is equipment that is essential for the flow of information as radios, telephones, and their support systems, repeaters, satellites and power lines. The other is information management: the protocol to know who reported the information to whom, how it's transmitted and interpreted.

7. **Security of the affected area** – often within the disaster affected is subject to marauding and necessary implementation of the security of property and property of the population.

Reconstruction and rehabilitation

Rehabilitation and reconstruction usually begin in late phase reaction and can last for several years. During this phase, social and other infrastructure is restored and the economy revives. Rebuilding continues until all systems return to normal or better position. Remedial measures, both short and long term programs include counseling and economic impact studies. Information resources and services include the collection of data relating to the restoration and documentation of lessons learned.

Sustainable development or phase of development is related to the impact on all phases of the management of natural disasters. It directly affects the readiness and mobilization of resources and capabilities to deal with the crisis. One of the main objectives is to promote the development of the sustainability of the whole protection system. When this is achieved, the state and the people have a greater capacity to neutralize and counteract the effects.

Humanitarian action

During the disaster and immediately after humanitarian organizations are often called upon to participate in terms of both response and recovery after the event occurred. To be

able to respond effectively, these organizations must be prepared to participate in such events, to have trained personnel, logistics, transport, communications and guidance h operation in emergency situations.

Phases of the flood protection	Activities
Prevention and mitigation	- Construction of dikes - Construction of reservoirs - Afforestation Zone - Develop systems to control the amount of water in ponds and reservoirs
Preparedness	- Construction and operation of surveillance systems - Preparation of hazard maps - Emergency drills - Development of early warning systems - Preparing the ability Disaster Protection
Disaster Response	- Life-events - First aid and treatment of victims - Monitoring the ensuing flood and its future implications - Construction of temporary housing
Reconstruction and rehabilitation	- Proper planning, land use flooded with water - Livelihood support for population - Industrial Rehabilitation and planning future construction

Natural disaster management is to reduce or avoid potential losses from hazards in order to ensure rapid and appropriate assistance to victims of disaster and to achieve fast and effective recovery. The cycle of disaster protection is a continuous process in which governments, citizens and businesses interact before, during and after emergencies. Appropriate actions at all points in the cycle can lead to better preparedness, better warnings, reduced vulnerability or the prevention of disasters during the next iteration of the loop. Disaster management involves the formation of public policies and plans to change the causes of disasters or mitigate their effects on people, property and infrastructure.

Phases of disaster protection in Bulgaria

In 2009 some changes occurred in executive and closed Ministry of Emergency Situations. The functions and activities transferred to the Ministry of Interior – mainly to General Directorate "Fire Safety and Protection of Population Disaster". This Directorate is a specialized structure of the Interior Ministry to provide fire, rescue and disaster protection under the terms and procedure of the disaster protection. It has

the functions of coordinating activities between the Authority ministries and agencies involved in the disaster occurred.¹

Protecting the population disaster takes place in several directions at national, regional and local level.

Activities for disaster protection

Preventive actions:

- Analysis and assessment of disaster risks;
- Mapping of disaster risks;
- Establishment of critical infrastructures and their locations and risk assessment thereof;
- Planning for disaster protection;
- Development and maintenance of systems for monitoring, early warning and alert;
- Provide individual and collective redress;

¹ Национална програма за защита при бедствия (2009-2013), приета с Протокол № 21 от заседание на Министерския съвет на 28.05.2009 г., http://www.nspbzn.mvr.bg/NR/rdonlyres/146FF0E4-4091-418C-A38B-06EE333C5A40/0/GodPlan_NPZB2011.pdf

- Training of the executive power, and disaster response;
- Preventive control.

Conducting activities for protection in case of disaster (Single Rescue System):

- Warning;
- Implementation of emergency measures to reduce the impact;
- Disclosures
- Rescue operations
- Providing medical care
- Operations Search and Rescue;
- Perform immediate emergency – restoration works;
- Other operations related to disaster protection.

Support and recovery:

- Paying the costs of unforeseen disaster protection;
- Provide rehabilitation assistance;
- Funding for urgent emergency operations;
- Other benefits.

Activities in the relief and reconstruction are carried out by the executive by creating a committee of the Interagency Council of Ministers, headed by the Minister of Interior. In this committee involve ministers and heads of agencies that are relevant to the unfolding emergency. The Commission shall be assisted by the General Directorate "Fire Safety and Protection of Population Disaster".

Resourcing – disaster protection is provided from the budgets of ministries and departments and municipal budgets. Financial and material technical provision of disaster protection include:

- Maintenance of power and resources;
- Design and execution of capital construction;
- Development of early warning systems and disaster disclosure;
- Creation and maintenance of emergency stocks to provide protection.²

Functions of the management bodies for

protection from natural disasters

Council of Ministers:

- Provides general guidance on disaster protection;
- adopt national programs for disaster protection and annual plans and performance;
- Accepts a national plan for disaster protection.

Ministry of the Interior – (General Directorate „Fire Safety and Protection of Population”):

General Directorate „Fire Safety and Protection of Population” is a specialized structure of the Interior Ministry to provide fire, rescue and disaster protection that performs the following activities:

- Prevention;
- Rescue operations;
- Research and expertise;
- Information and analytical work;
- Other related overall protection against natural disasters.

District Governor:

- Coordinate and monitor disaster preparedness;
- Organize and monitor the implementation of preventive measures to avoid or reduce the consequences of disasters;
- Organize disclosure disaster;
- Enter an order under the regional plan for disaster protection;
- Organize, coordinate and control the processes of support and disaster recovery.

Mayor:

- Carry out preventive measures to avoid or reduce the consequences of disasters and organize, direct and coordinate disaster protection in the municipality;
- Plans funds in the municipal budget to ensure the action plan disaster protection;
- Declares a state of emergency in the municipality.

Ministry of Defense:

MoD maintains modular units that are specialized for different disaster action and elimination of the consequences of them.

Ministry of Environment and Waters:

- Inform the competent authorities of the location and extent of the flood plains of rivers;
- Develop a preliminary assessment, maps

² Закон за защита при бедствията(ЗЗБ), изм. ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.8 от 25 Януари 2011г., изм. ДВ. бр.39 от 20 Май 2011г., изм. ДВ. бр.80 от 14 Октомври 2011г.

and plans for managing the risk of flooding;

- Develop programs to reduce the likelihood of flooding.

Ministry of Regional Development and Public Works – Building and maintaining the technical infrastructure related to improvement of transport accessibility and integrated management of water resources.

Bulgarian Red Cross – Disaster assists people through volunteer activity supports the overall crisis response.

Ministry of Labour and Social Policy – responsible for the implementation of measures to prevent and mitigate the consequences of disasters, aid and other social activities.

National Electricity Company "Dams and Cascades" – EAD – is responsible for the technical operation and maintenance of dams and hydraulic structures.

Analysis of the processes of disaster protection in Bulgaria

Hazards that occurred in Bulgaria in most cases can be anticipated and neutralized. These are floods that are due to uncleaned sewer manholes, improper management of hydraulic structures, the absence of instructions from the competent authorities to improve infrastructure as a whole. These reasons that create problems for the government and society have organizational require capabilities that are far less than the damage that causes a negative event such flooding. The implication is that efforts and resources should be directed to the assessment of the threats that occur and develop recommendations and plans to neutralize them, leading to counter and eliminate the negative consequences that are increasingly occurring in Bulgaria and are accompanied by significant funds to restore the functioning of the system. The lack of assessment of the hazards that are characteristic of our country, leads to harmful consequences for people, property and property of the people, the whole economy and not least for the environment.

In Bulgaria there is no single entity or institution that is involved in the control of the vulnerability of buildings and facilities, which are located close to the typical different threats / floods, earthquakes, industrial and technological accidents /. We control the construction of buildings and facilities in Bulgaria is carried out by the Directorate for National Construction Super-

vision / NCSN / prescriptions for large dams in strategic competence NEC "Dams and Cascades" EAD, small dams and their current status under the tutelage of municipalities. Problems with the occurrence of a natural disaster – such as flood: Small dams and regulations to improve the infrastructure of these facilities are prepared annually by the regional expert committee that includes experts from different disciplines and institutions. Problem in the management of these resources occurs in the absence of funds from local governments to cover the gap between the real and the state in which you are to these objects. Improving this infrastructure depends on investment and funds a municipality is willing to pay to eliminate a possible threat. In recent years owing to the global economic crisis and the continuous shrinking municipal budgets, these tasks before the government proved prohibitive. In most cases, small dams to grant concessions for a long period of time, based on plans drawn up by the concessionaires for the improvement and maintenance of dams in good condition, but the lack of control by the mayor in their operation is ineffective and inappropriate What makes these sites – threat to the population in case of disasters.

Large dams are strategically subject to critical infrastructure and 2012. after the flood in the village of Pearl caused by the rupture of the wall of the dam, "Ivanovo" and his property dispute between the Ministry of Defense and the municipality, a list of all major hydraulic structures and those that were identified as critical to national security objects are now under the control of the NEC "Dams and Cascades" EAD. For each of these sites has made individual service plans and emergency plans in case of a disaster, making them currently protected characteristic threats to Bulgaria.

Regarding the construction of buildings that are under the control of the Directorate for National Construction Supervision / NCSN / are significant and obvious problems. First, the buildings are built close to flooded areas or objects that are in the so-called "cup dams." Usually these are illegally built buildings that are vulnerable to flooding. Liability and damages are borne by the owners. In second place are buildings or structures that are built entirely without illegal construction projects and completely inconsistent with the Bulgarian legisla-

tion. These are usually wooden buildings populated by Roma. Upon the occurrence of a natural disaster such areas, the majority of the population remain without homes, putting authorities and decision-makers to tackle the challenge and support of these people. All this requires considerable resources and abilities to recover these regions. To prevent these events is necessary to limit the illegal construction, to limit uncontrolled settlement of these territories, because the damage they cause natural disasters in Bulgaria can be anticipated and neutralized and the budget.

The risk assessment of natural disasters is still weak management and protection of the population in Bulgaria. Planning process based on a risk assessment of all phases of disaster protection is generally necessary in the social, economic and environmental aspects. The risk analysis will lead to overall organizational readiness to reduce and minimize the vulnerability of the system to be adequate in disaster response with the available resources.

If we consider the phases before, during and after a disaster, it can be said that they seem logical and consistent to provide continuity in the performance of specific tasks for the defense of available skills and resources. Theoretical approach of the overall disaster protection, which includes cycles of risk management and crisis management, with specific activities described in the above fit a simple model of three phases, suggesting relevance in decision making. To improve the system for disaster protection is necessary to make a thorough and detailed analysis of each of the individual phases and accompanying elements.

Planning as a process and accompanying plans as part of prevention in Bulgaria is carried out at national level. In legal documents the country has Law Disaster Protection, National Strategy for Disaster Protection 2009-2013, And preparing annual plans for disaster protection. All three documents relating to the protection of the population against disasters identify several problems: First, there is no analysis of threats, vulnerabilities and risk of disasters occurring throughout the country. Secondly, the paper presents a generalized picture of the disaster and the authorities that govern them, which lacks detail the elements characterizing specific emergencies. Third plans to be drawn up at regional level

does not contain phase prevention and target response itself after emergencies.

The phases of mitigation and preparedness are designed to minimize the effects of disasters and to plan the entire defense to prevent the degree of intensity of occurrence of negative events. The absence of threat analysis and risk depriving the entire system of reliable and relevant in implementing the set tasks, namely to reduce the probability and reducing the size of the negative effects of the disaster. Planning as a process must contain all elements of the actions of the various phases of disaster protection that will ensure stability in crisis management. The more well-analyzed and evaluated the risks and threats are planned resources protection and certain liabilities of participating in the process of protection and are secured in the tasks, the less would be lost to the state and society. Therefore we can say that between risk management and crisis management inverse relation, the allocation of more resources and capabilities and their good governance and reconciliation before the disaster, will reduce the effects and extent of the damage after it.

The phases of the response or reaction to disaster reconstruction and recovery as already mentioned will depend on the advance preparation before disaster strikes. When threats are analyzed and are of anthropogenic origin and are taken necessary measures to prevent their response to the crisis situation will be more effective, the damage will be reduced, leading to the possibility of long-term planning and investment in facilities and areas vulnerable to natural disasters.

In conclusion we can say that in order to improve the protection of disasters throughout the system and accompanying elements to ensure sustainability of development. The state and the population will have a greater capacity to neutralize and counter the effects when this goal is achieved. Appropriate actions at all points of the cycle of protection leads to a stable and sustainable disaster system.